

Тўлқин

ШАРҚ БОЗОРИ МАНЗАРАЛАРИ.
Алексей ЖДАНОВ тасвирга туширган.

«Томоша» фольклор-театр студияси қатнашчилари.

Голландияда бўлиб ўтган «Табиатни сақлаб қолайлик» деган шior остида ўтказилган фестивалда иштирок этиш шарафига муассар бўлгандик. Мана шу каби фестивалларда студиямиз ўз дастурлари орқали миллий маданиятимизни бутун жаҳонга куз-куз қилади десам, янглишмаган бўламан.

— Шу кунларда ҳаммани ташвишлантираётган муаммолардан бири иқтисод масаласидир. Студиянинг иқтисодий томонларига ҳам тўхталиб ўтсангиз.

— Студиямиз ўз чиқишлари билан республикамизда кенг нишонланиб келинаётган Мустақиллик байрами ҳамда Наврўз сайилларида иштирок этиб, икки-уч сидра кийим қилиб олди. Ётишмовчиликларимиз ҳам йўқ эмас. Студиямиз ўз номи билан театр студияси. Ёнг аввало машғулот ўтказиш учун махсус хоналар керак, хона учун эса бино керак бўлади. Ҳар ҳолда иштирокчиларимиз сони кўпаймоқда.

Иш услубимиз «Сайёр» труппаси шаклида бўлганлиги учун ҳам халқ орасида тез-тез чиқишлар қилиб туришимиз зарур, чунки, ҳар бир хатти-ҳаракатни халқдан оламиз. Бунинг учун эса транспорт масаласи ҳал қилинмаган. Штат масаласига келадиган бўлсак, бирорта ҳам штатимиз йўқ. Ваҳоланки, иш олиб бориш учун директор керак, менежер керак. Уларга бериладиган маошнинг ўзи йўқ. Албатта, улар бўлса, студия ишини янада яхшироқ тарғиб қилишга эришардик. Болаларга миллий musiқа чолгу асбобларини ўргатиш ниятидамиз. Уларни олиш учун эса маблагимиз йўқ. Аммо шунча муаммолари билан ҳам студия фаолияти тўхтаб қолгани йўқ, Аксинча, кундан-кунга уларнинг қирралари, қобилиятлари очилмоқда.

— Сизларда студияга янги иштирокчиларни қабул қилиш қандай кечади? Синоб билганимиз ё?...

— «Студияга қатнашаман» деб келган ҳар бир ўқувчини қабул қилаверамиз. Юқорида айтиб ўтганимдек транспорт масаласи ҳал қилинмаганлиги сабабли, айрим узоқ туманлардан, шаҳар четидан келадиган иштирокчиларимиз бир-икки машғулотдан сўнг кетиб қолишди. Йўл ҳаракатидан ота-оналари хавотирланиб рухсат беришмаса керак. Айримлари, «ойнаи жаҳон»да чиқишга қизиқиб ҳам келишади. Ёнг муҳими болаларнинг бўш вақтини яхши ўтказишга ҳаракат қиламиз.

— «Томоша» фольклор-театр студияси бўлганлиги учун фольклор асарларининг бутунги кун талқини ҳақида ҳам фикрларингизни билмоқчи эдик.

— Чамамда, республикамиздаги фольклор даста-

лари бир-биридан осонгина нусха кўчириш йўлига ўтиб олишган. Ҳозир замонвий талаб, деган гап бор. Қолаверса, бугунги томошабин бошқа, уларнинг дунёқарashi, билими, онги бошқа. Шулардан келиб чиққан ҳолда ҳар бир дастаннинг ўз ижро йўли бўлиши керак. Фольклор дасталари фаолиятини ҳам профессионал даражага кўтаришнинг вақти келди, деб ўйлайман. Бу борада Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманидаги «Шалола» фольклор жамоаси ишини ўрнак қилиб кўрсатсак бўлади. Уларда худди шу талабларга барҳам берилган. Шунинг учун ҳам бу даста чиқишларини томошабин сабрсизлик билан кутади ва зериқмасдан томоша қилади. Улар ҳар бир чиқишларида нимадир янгилик қўшадилар.

— Шу кунларда қандай асарлар устида ишляя-сизлар?

— «Чувчара қайнайди», «Томдан тараша тушди» каби фольклор асарлари устида ишляяпмиз. А.Обиджон севган шoirларимиздан ҳисобланади. Биз ҳар гал янги дастур устида ишлаганимизда, албатта у кишининг ижодиға мурожаат қиламиз. Болаларга классика ўргатиш ниятимиз ҳам бор. М.Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги муносабати билан Самарқанда ўтказилган байрам тантаналарида, Наврўз байрамида иштирок этдик. Бунда ўша қудратли сув, олов, кўёш маъбудаларига мурожаат қилиб, саҳнавий парчалар намойиш қилдик. Бундан ташқари, композитор Д.Омонуллоева билан ҳамкорликда «Алиф» номи янги дастур асосида ҳам иш бошладик. Ҳади олашимизда ният қилинган, кўзланган мақсадларимиз кўп.

Ўйлайманки, студиямиз аъзолари ўз олдиларига қўйган мақсадларини амалга оширишда ва унга эришишда ҳар қандай машаққатни ениб ўтадилар.

...

Нодира опа билан ўтказган суҳбатимдан сўнг юртбошимиз И.Каримовнинг «Савоб ишни ҳар ким қилиши керак, савоб ишни ҳар кун қилиш керак» дея қилган даъваткорона сузлари беихтиёр ёдимга тушди. Нодира опа ва уларга ўхшаш заҳматқаш, эл маърифатини, маданиятини ўйлайдиган фидойи кимсалар бор экан, миллат санъати, маданияти, қадриятлари, жаҳон халқлари кўз ўнгига ҳар гал янада гўзалроқ, мазмунлироқ намоён бўлаверади.

Суҳбатдош: Сайёра МАҲМУДОВА.

«Душанбе» 1995-йил 4-сон.

КУТУБХОНА — НУРХОНА

Аҳолининг китобга бўлган эҳтиёжини қондиришда кутубхоналар катта аҳамият касб этади. Биргина Тошкент вилоятидаги кутубхоналар йилга 770 минг китобхон талабини қондиради. Бу эса вилоят аҳолисининг 33,5 фоизини ташкил этади. Ўртача ҳар бир китобхон бир йилда 21,5 та китоб ўқийди. Китобхонларнинг ёш, миллат, малака, ижтимоий келиб чиқиши ҳамда билимдонлик даражалари гоёт хилма-хилдир. Бинобарин, вилоят кутубхоналарида ўрта мактаб ўқувчилари, ёшлар, талабалар, ишчилар, ўқитувчилар, тиббиёт ходимлари, қишлоқ ҳўжалиги ходимлари ва ишлаб чиқариш мутахассислари, нафақахўрларнинг устуворлиги яққол сезилади. Мазкур китобхонлар гуруҳининг талабини қондирадиган адабиётлар фақатгина мавзу, касб хўсўсиятларига кўра эмас, айтин чўгда нашрларнинг полиграфик имкўниятлари, безак хўсўсиятларидан ҳам келиб чиқиб белгиланмоқда.

Вилоят «Турон» илмий-универсал кутубхонасида мунтазам равишда китобхонларнинг таркиби таҳлил қилинади, китобхонлик гуруҳлари бўйича картотекалар мавжуд. Булар эса ўз навбатида китобхон гуруҳларига табақалашган тарзда хизмат кўрсатишга ёрдам беради ҳамда китобхонлар талабларини мутаносиб тарзда таъминлашга имкон яратади.

Вилоят кутубхоналарида китобхонларнинг эҳтиёжларини қондириш учун турли шакл ва усуллардан, хўсўсан, анкета тарқатиб, китобхон формулярини таҳлил қилиш, давра

суҳбатлари уюштириш, тезкор сўровномалар уюштириш кабилардан мунтазам фойдаланилади. Бу ишлар Ангрен, Чирчиқ, Оҳангарон шаҳарлари, Оҳангарон, Ўрта Чирчиқ, Қибрай туманларининг марказлашган кутубхоналар тизимида фаол олиб борилмоқда.

Китобхонларнинг қизиқишларини ўрганиш масалалари билан вилот «Турон» илмий-универсал кутубхонасининг илмий тадқиқотчилик бўлими ҳам шуғулланмоқда. 1994 йилда бўлим томонидан «Ўқувчиларнинг синфдан ташқари ўқишлари» ва «Раҳбар ходимларнинг ўқув доираси» мавзусида тадқиқотлар олиб борилди. Тадқиқотлар сўровнома тарқатиш йўли билан амалга оширилди. Биринчи тадқиқотда 203 сўровномага, иккинчисида эса 82 сўровномага жавоблар олинди.

Тадқиқотларнинг ана шу тури бағоят мўҳим соҳа кишилари ўртасида кутубхоналарнинг аҳамиятини яққол намўён этди. Мактаб ўқувчиларининг 45,5 ва раҳбар ходимларнинг 75,3 фоизи ўз кутубхоналарига эга ва айтин пайтда улар оммавий кутубхоналаримизнинг ҳам фаол китобхонлари эканлиги аниқланди. Улар кутубхоналарнинг ўзларини қизиқтирган маълумотларни оладиган, мулоқот қиладиган муассаса эканлигини эътироф этдилар.

Агар аввал нашр ҳамда кутубхоналар китоб жамғармаларини шакллантириш масалаларида «хўжайинчилик» нуқтаи назари амал қилган бўлса, эндиликда китоб жамғармаларини жамлашда энг асосий эътибор китобхон эҳтиёжларини қондиришга қа-

ратилмоқда. Бунинг учун китобхонларнинг қондирилмаган талаблари қайд этилмоқда, юқорида таъкидланган тадқиқотлар амалга оширилмоқда.

Сўнгги йилларда китобхонларнинг бадийи адабиётларга эҳтиёжлари анча-мунча ортди, ҳатто сўровнома тарқатилганлар ичидан қишлоқ ҳўжалик соҳасидаги раҳбар ходимларнинг 46,8 фоизи ва шаҳардаги раҳбар ходимларнинг 70 фоизи бадийи адабиётга қизиқишлари ортганлиги аниқланди. Шулардан 32,1 фоизи туманларда ва 24 фоизи шаҳарларда фантастик асарларга мўйиллик кўрсатганлар.

Вилоят кутубхонасида утказиладиган китобхон талабини ҳисобга олиш шуни кўрсатмоқдаки, асосий китобхонлар гуруҳини ташкил этувчи талабалар доираси ниҳоятда кенг.

Кутубхоналарда китобхонлар учун барча шароитларни яратиб беришга ҳаракат қилинмоқда. 1994 йилнинг ўзида вилоятдаги 36 кутубхона яхши биоларга кўчирилди, 66 тасида жорий, 6 тасида тўлиқ таъмирлаш ишлари олиб борилди. 12 та кутубхонада иситиш тармоқлари ва томлар таъмирланди, 4 кутубхонада иситиш тармоғи қўрилди. Лекин шунга қарамай, ҳали кўп-лаб кутубхоналаримиз ўз ша-

роитариани яхшилашга муҳтож. Ҳозирги кунда вилоятдаги 129 та кутубхона таъмирланишни талаб қилади. 13 кутубхона эса шикастланган биноларда жойлашган, 408 кутубхона умуман иситилмайди. Бу ҳол ҳам китобхоналар талаб ва эҳтиёжларини қондириш ва мавжуд китоб фондларини сақлашга путур етказмоқда.

Кутубхоналарнинг замонавий техника жиҳозлари билан яхши таъминланганлиги ҳам китобхон талабларини ҳар томонлама қондиришга тўқсизлик қилмоқда. Вилоятдаги кутубхоналарнинг атиги 10 фоизгина телефонлаштирилган, бу эса ўз навбатида ички китоб алмашуви тизими ишига зарар келтиради. Алоқа хизматининг қимматлашиб кетганлиги ва уни тўлашга кутубхоналарда маблағ йўқлиги кутубхоналараро абонемент ишини қийинлаштириб қўйди. Китоблардан, рўзнома ва ойнома мақолаларидан нусха кўчирувчи аппаратлар, микрофильмларни ўқийдиган аппаратлар билан биронта ҳам кутубхона таъминланмаган. Фақатгина 15 та марказлашган кутубхоналар тармоғи ўз транспортига эга. Қолган кутубхона тармоқлари транспорт воситаси йўқлиги сабабли янги китобларни олиб келишда ва узоқда жойлашган аҳоли пункларига кўчма кутубхона хизмати кўрсатишда қийналмоқдалар.

Илмий-таълимий ва махсус адабиётларнинг наشريётлар томонидан кам чиқарилиши кутубхоналар жамғармасига ҳам жиддий зарар етказмоқда. Китоб жамғармалари қисқармоқда. Бу шароитда эса аввалдан мавжуд китоб фондларининг аҳамияти ортмоқда.

Уларни сақлашга эътибор кучайтмоқда. Шу боис бир гуруҳ марказий кутубхоналар системасидаги ходимларга китоб фондларининг катта-кичиклигига қараб Маданият ишлари вазирлиги томонидан белгиланган кўрсатмалар асосида ҳақ тўланмоқда. Айни чоғда бу соҳада ҳам китоб фондларини сақлаш ва ҳисобдан чиқариш буйича кўрсатмалар

нинг йўқлиги, кутубхоналардан фойдаланишнинг янги усуллари жорий этилмаётганлиги ишимизга жиддий халақит бермоқда.

Бугунги кунда бозор шароитида кутубхоналарни, китоб фондларини ўз мақом ва вазифаларига кўра мувофиқ равишда сақлаб қолиш мумкинми деган муаммо кўндаланг бўлмоқда. Яқин ва узоқ хориждаги китоб савдоси ташкилотлари бизга, асосан маиший, кўнгил очар характердаги, саргузашт, фантастик ва олдди-қолди китобларни олиб келмоқда. Бундан эса китобхоналар жиддий зарар кўрмоқдалар. Яқин хориждаги матбуот намуналарининг келмаётганлиги, уларга обунанинг қимматлиги ёки мўтлақо йўқлиги келгуси илм-фан тараққиётига таъсир этмоқда. Шу билан бирга, мавжуд фондларни сақлаш ва уларга бошқа адабиётлар кам тушяётгани сабабли узоқроқ муддат сифати ҳолда ушлаб туриш кўпинча моддий техникавий сарф-харажатларни ҳам талаб қилмоқда. Уларни сақлаш ва оз бўлса-да, мунтазам келиб турган янги нашрларни жойлаштириш муаммоси ҳам деярли барча кутубхоналар учун катта қийинчиликлар тугдирмоқда. Бу аҳволда кутубхоналаримиз тизими инқирозга учраши табиийдир. Ана шу мушкул ҳолатдан қутулиш асосий йўллари эса кутубхона, китобхон ва нашриёт ишларининг мувофиқлашишига жуда кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Мақсад ва маслакларимиздаги муштараклик мустақил республиканинг келажак матрифати ва билимдон, илгор, замонавий фуқароларининг шаклланиши биздан ана шундай ҳамжиҳатлик ва бартариб иш юритишни талаб қилмоқда.

Зоҳид СОЛИҲОВ,
Тошкент вилояти Маданият ишлари бошқармаси бошлиғи.

Икки кишига Тангри қиёмат кунини раҳмат назари билан боқмайди.

1. Қариндош-урутидан узилиб кетган кишига. 2. Ёмон қўшнига.

Икки киши бир кишидан яхши, уч киши икки кишидан яхши, тўрт киши уч кишидан яхши, қўнчилик билан бирга бўлишлар. Тангри умматларинини фақат тўғри йўлда боришликка бирлаштиради.

Ҳалоқатда олиб борувчи етти хил гуноҳдан сақланишлар. 1. Тангрига ширк келтирмоқ. 2. Сехр ишлари билан шуғулланмоқ. 3. Бировни ноҳақ уқдирмоқ. 4. Судхўрлик. 5. Етимлар молини ёмоқ. 6. Ватан мудофеаси учун бўлаётган урушдан қочмоқ. 7. Эрли, мўмина, ифбатли аёлларни фоҳиша деб ҳақоратламоқ.

Одамларни юзига уришдан сақланишлар.

Ароқдан сақланишлар, чунки у барча ёмонликларнинг қалитидир.

Қайси бирингизга Тангри бир касб сабабли रिққ етказиб турган бўлса, уша касбнинг ўзи ўз-ғармангча шу касбни ташламанг.

Савобли иш қилганингизда хурсанд бўлсангиз, гуноҳ иш қилганингизда эса хафа бўлсангиз, демак, сиз ҳақиқий мўминдирсиз.

Бирор кишидан «Одамлар бузилиб кетди», деган гапни эшитсангиз, билингки, уша одамнинг ўзи бузилгандир.

Қўшниларингиз сизни яхши одам дейишяётган бўлса, демак, сиз яхшисиз. Агар улар сизни ёмон одам дейишяётган бўлса, демак, сиз ёмон одамдирсиз.

Мендан ривоят қилинган бирор ҳадисни эшитганларингизда дилларингизга таниш, баданларингизга таъсир қиладиган ва ақллaringизга сиғадиган бўлса, демак, у менинг айтган ҳадисмдир. Аммо эшитган ҳадисларингиз бунинг аксидек бўлса, демак, у менинг айтган ҳадисим эмасдир.

ҲАДИСИ ШАРИФдан.

Мамлакатимизнинг миллий давлат мустақиллигини мустаҳкамлаш, истиқлолизмнинг кенг қўламадаги истиқболлини таъминлаш, маънавий қадриятларимизни тарғиб қилиш, маданий меросимизни тиклаш ва бошқа масалаларни ҳал этишда маданий-маърифий муассасаларнинг ҳодимлари ҳам баракали фаолият кўрсатмоқдалар.

Бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири йирик маданият муассасалари мавжуд бўлган марказлардан йироқда жойлашган, республикаимиз аҳолисининг 60 фоизидан ортиғи истиқомат қиладиган қишлоқ жойларида миллий-тарихий турмуш тарзимизни, халқимиз урф-одатларини, анъаналарини, кишиларнинг фикрлаш тарзини инobatта олган ҳолда маданиятни ривожлантириш, қишлоқ аҳолисига сифатли маданий хизмат кўрсатишни ташкил этишдир.

Айнан шуларни инobatта олиб, Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги қишлоқ аҳолисига маданий хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш устида изланишлар олиб борапти. Булар қишлоқ жойларидаги оз сонли маданий-маърифий муассасалар ва маънавият муаммолари билан шугулланувчи бошқа ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш, самарали маданий хизмат кўрсатиш орқали аҳолининг бўш вақтини унумли ўтказишни уюштириш ҳамда шу мақсадлар учун турли маҳкамалар тарафидан сарфланадиган бюджет маблағларини ҳужалик ҳисобида ишловчи муассасалар маблағлари билан марказлаштириш имкониятларини излашдир. Шу йўл билан қишлоқ маданият муассасалари фаолиятига иқтисодий ислохотларни жорий этиш умкинлиги инobatта олиниб, қишлоқ жойларида маънавият масалалари билан шугулланувчи муассасаларнинг аҳолига маданий хизмат кўрсатиш фаолиятини бошқариш услубининг янги усулини акс эттирувчи «Қишлоқ маданият маркази» Низоми лойиҳаси ишлаб чиқилди. Ушбу Низом Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ҳайъати томонидан тасдиқланди.

Маданият ишлари вазирлиги, Халқ ижоди ва маданий-маърифий ишлари республика услубият маркази ва Фарғона вилоят маданият ишлари бошқармаси олиб борган ташкилий ишлар якунига кўра, вилоятнинг Охунбобоев тумани ҳокимиятининг махсус қарорига мувофиқ, тажриба сифатида Гиштмон қишлоғида ташкил этилган янги марказ фаолиятининг дастлабки натижалари вазирлик тарафидан синчиклаб ўрганилди ва республика бўйича кенг омалаштиришга тавсия этилди. Қорақалпоғистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ва вилоятлар Маданият ишлари бошқармаларига мазкур Қишлоқ маданият марказининг янгича бошқарув усулидаги иқтисодий ислохотларга имконият ва самарали натижалар бераётган фаолиятини ҳудудларда тарғиб қилиш ҳамда зарур шароитлар мавжуд бўлган қишлоқ Кенгашлари ҳузурида шундай марказлар ташкил этиш вазифалари топширилди.

Қишлоқ маданият марказини ташкил этиш жараёнида туман ҳокимлиги томонидан марказ ишини муваффақиятли бошлаш учун зарур бўлган барча шароитлар яратиб берилди. Гиштмон қишлоғидаги маданият уйининг биноси қуриб битказилди ва Қишлоқ маданият марказининг негизи сифатида фойдаланиш учун топширилди. Давлат банкнинг маҳаллий бўлимида марказнинг махсус жо-

ҚИШЛОҚ МАДАНИЙ МАРКАЗЛАРИ ФАОЛИЯТИ

рий ҳисоби очилди. Даставвал Қишлоқ маданият марказига Қумтепа қишлоқ Кенгаши ҳудудида фаолият кўрсатаётган маданият уйи, 4 та фермер ҳужалиғи, 4 та кичик корхона, пахта тозалаш пункти, марказий бозор, 9 та савдо муассасаси ва 6 та маҳалла кўмитаси ихтиёрий равишда киритилди. Марказ Низомига мувофиқ, давлат бюджетда бўлмаган ташкилот ва муассасаларнинг маданий-маиший тадбирларга сарфланадиган умумий йиллик даромадининг камида 5 фоизи Қишлоқ маданият марказининг махсус жорий ҳисобига ўтказилди. Тажрибанинг муваффақиятини таъминлаш мақсадида тумандаги барча йирик ташкилотлар ва муассасалар марказни ҳомийликка олишлари туман ҳокими томонидан тавсия этилди.

Қишлоқ маданият марказини очиш бўйича барча тайёргарлик ишлари 1993 йил сентябрь ойида низоҳосига етказилди ва республика маданият ҳодимларининг Гиштмон қишлоғида 24-26 сентябрь кунлари бўлиб ўтган сайёр семинар машғулотлари доирасида республикада биринчи Қишлоқ маданият марказининг тантанали очилиш маросими бўлиб ўтди.

Мазкур қишлоқ маданият маркази бир йиллик фаолият натижаларининг таҳлили кўрсатишича, шу қисқа вақт ичида қишлоқ аҳолисига маданий хизмат кўрсатиш савиясини ошириш ва аҳолининг бўш вақтларини унумли, сермазмун ўтказишни ташкил этиш борасида сезиларли муваффақиятларга эришилган.

Фақат 1993 йилнинг охириги ўй ойи давомида Қишлоқ маданият марказининг раҳбарияти, мутахассислари ва фаоллари иштирокида бир неча низоҳ тўйлари, «Истиқлолнинг муборак, ҳур Ўзбекистон» мавзусидаги адабий кеча, шоира Нодирабегим таваллудининг 200 йиллигига бағишланиб, маданият уйи ва кутубхоналар шохобчалари томонидан таш-

кил этилган портрет-кеча, Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудининг 510 йиллиги муносабати билан «Андижоним қолди менинг» мавзусидаги мусиқали композиция, Хожа Аҳмад Яссавий таваллудининг 900 йиллигига бағишланган адабий кеча, «Миллий қадриятларимиз — ҳаётимиз кўрси» мавзусидаги қишлоқ меҳнаткашлари билан учрашувлар, «Яхши дам — меҳнатга ҳамдам» туркумидаги аҳолининг дам олиш кечалари, қишлоқ маданият уйи ҳузуридаги «Меҳриғиё» бадий ҳаваскорлик дастасининг концерт дастурали ва бошқа қизиқарли тадбирлар амалга оширилди.

1994 йилда Қишлоқ маданият марказининг аҳолига маданий хизмат кўрсатиш фаолияти янада ривожланди. Йил бошидан бошлаб қишлоқ меҳнаткашлари ва ёшлар учун ҳар ойда мунтазам равишда 2-3 марта театрлаштирилган байрам ва дам олиш кечалари ташкил этилмоқда.

Қишлоқ маданият маркази қошида бутунги кунда бир нечта бадий ҳаваскорлик тўғрақлари фаолият кўрсатмоқда, уларда 150 нафардан ортиқ иштирокчилар бор. «Меҳриғиё» хотин-қизлар фольклор-этнографик бадий жамоаси, қизиқчилар ва драма тўғраги қишлоқ аҳолисига фаол хизмат кўрсатмоқда. Бу тўғрақлар ва бадий жамоалар ҳалқимизнинг унутилаёзган урф-одатлари, анъаналари, байрамлари ва уларда ижро этиладиган ҳалқ қушиқларини тиклаб, шу асосда махсус дастурлар тайёрлаб аҳолига ўз санъатларини намойиш этмоқдалар. Қишлоқ маданият маркази Кенгаши аҳолининг талаб ва истакларини мунтазам равишда ўрганиб, меҳнаткашларнинг бўш вақтларини унумли ва сермазмун ўтказиш учун хилма-хил мавзудаги оммавий тадбирларни белгилаб, марказ фаолиятига аниқ режа асосида раҳбарлик қилмоқда. Мазкур кенгаш марказнинг барча тадбирларида сарфлашни режалаштирилган маблағлардан тўғри ва мақсадга мувофиқ равишда фойдаланишини таъминлайди ва назорат қилиб боради.

Қишлоқ маданият маркази тайёрлаётган ва ўтказётган маданий тадбирларда иштирок этган мутахассислар фикрига қараганда, улар юқори самара бериб, қишлоқ аҳолисининг маънавий эҳтиёжларини қондириш, миллий қадриятларимизни тиклаш, аҳолининг ишдан бўш вақтларини кўнгилли ўтказишлари, ёш авлодини ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, шонли тарихимизни асл ҳолича уларга етказиш, истиқлолимизнинг туб моҳиятини англаб етишларида эришишни таъминламоқда.

Қишлоқ кенгаши каби йирик бўлмаган ҳудудда маданият ва маърифат соҳасида олиб бориладиган ишларни ташкил, молиявий, моддий-техник ва усулвий жиҳатлардан мувофиқлаштириш мақсадида Қишлоқ маданият марказини барпо этиш бўйича ўтказилган бир йиллик тажриба ва унинг натижалари — қишлоқ жойларида маданий-маърифий ишларни бошқарув борасида самарали фаолият кўрсатиш мумкин бўлган, янгича идора этиш модели вужудга келганлигидан далолат беради. Бу фикр Қорақалпоғистон Республикаси Маданият ишлари вазирлигининг ҳайъат йиғилишида, Андижон, Наманган, Қашқадарё, Самарқанд, Тошкент, Жизжақ вилоятлари Маданият ишлари бошқармаларининг 1993-94 йиллар давомида ўтказилган Кенгашларида ҳам таъкидлаб ўтилди.

Қишлоқ маданият марказининг тузилиш тамойиллари, Низом ва ўтказилаётган тадбирлари тўғрисидаги хабарлар, маълумотлар ва мақолалар бир неча марта республика ва вилоятлар оммавий ахборот воситаларида ўзбек ва рус тилларида нашр этилди.

Натижада Қишлоқ маданият марказини барпо

этиш тажрибаси республика миқёсида кенг оммалаштирилди ва 1994 йили октябрь ойида бўлиб ўтган вазирлик ҳайъатининг мажлисида марказнинг бир йиллик иш фаолияти яна бир бор таҳлил этилди. Ҳайъат аъзолари ва мажлисда қатнашган Охунбобоев тумани ҳокими М. Аҳмадхужаев ҳамда барча мутахассислар «Қишлоқ маданият маркази фаолиятини бир овоздан юқори баҳоладилар. Ҳайъат қарорига биноан Қорақалпоғистон Республикаси Маданият ишлари вазирлигига ва барча вилоятлар Маданият ишлари бошқармаларига Гиштон Қишлоқ маданият марказининг тузилиши ва фаолияти билан боғлиқ бўлган масалаларни ўрганиш ва шундай марказлар ташкил этиш имконияти бўлган барча ҳудудларда барпо қилишга киришиш вазифаси юклатилди.

Вилоятлардан олинган маълумотларга қараганда, бутунги кунда Охунбобоев тумани ҳокими қабул қилган қарорга биноан, шу тумanning «Катта Болтақу» фуқаролар йиғинида худди шундай Қишлоқ маданият маркази ташкил этилган.

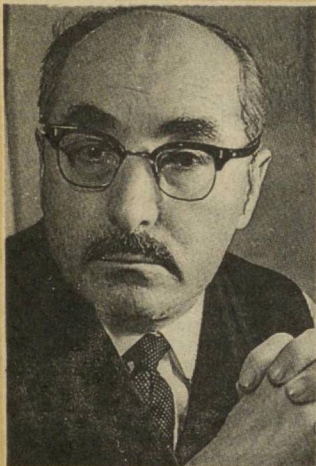
Фарғона вилояти ҳокимияти 1995 йил февраль ойида Охунбобоев туманидаги Қўмтепа Қишлоқ маданият маркази тажрибасини ялғиз бўйича жорий этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Қарорга мувофиқ, 1995 йил охирига қадар вилоятда 55 та Қишлоқ маданият маркази фойдаланишга топширилади.

Булардан ташқари, «Қишлоқ маданият марказлари» ҳозирги вақтда Самарқанд вилоятининг Иштихон тумани Митан шаҳарчасида, Пахтачи туманининг Хумор, Қашқадарё вилояти Ғузор туманининг Гулшан ва Косон туманининг Обидида қишлоқ Кенгашлари ҳудудида ҳам фаолият кўрсатмоқда. Наманган вилоятида 3 та қишлоқ маданият маркази барпо этилди. Булар Поп туманидаги Санг, Наманган туманидаги Раҳматов номидаги ва Косонсой туманидаги Чиндовура қишлоқларидаги марказлардир. Чиндовура республикасининг барча қишлоқ ҳудудлари учун намуна бўла оладиган даражадаги қурилиш ишлари олиб борилган. Келажақда қишлоқларимиз марказини худди мана шу ердагидек аҳолининг барча талаб ва эҳтиёжларига жавоб берадиган, туб маънодаги маданият марказларига айлантириш вазифаси республикамиздаги туман ҳокимиятлари, маданият ходимлари ва мутахассислари зиммасидадир. Мазкур қишлоқ маданият марказини қуриш ҳам уни фойдаланишга топширишда вилоят ва туман ҳокимликларининг, маҳаллий қурувчилар ва бошқа соҳа мутахассисларининг, қолаверса, маданият ходимларининг ҳиссаси катта бўлди. Келажақда бу маданият марказининг ҳақиқий маънавият ўчоғига айланишида, аҳолининг кундалик ижтимоий эҳтиёжларини қондириш йўлида ҳали қилинадиган ишларимиз кўп. Вазирлигимиз ва вилоят маданият ишлари бошқармаси бу борада мавжуд имкониятларни ишга солади.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ва барча Маданият ишлари бошқармалари қишлоқ аҳолисига маданий хизмат кўрсатиш савиясини ошириш, қўшимча самара берувчи янги иш усуллари жорий этиш, ўзбек халқининг анъанавий маданияти ва маърифатини тиклаш ва ривожлантириш, мустақил давлатимизнинг яратилаётган янги мафкурасини тарғиб қилиш каби долзарб вазифаларни ҳал этишда қишлоқ маданият марказлари муҳим ўрин тутишини инобатга олган ҳолда мавжуд марказларнинг иш фаолиятини ва янги марказлар ташкил этиш борасидаги тайёргарлик ишларини доимий эътиборда тутди.

Устоз Чингиз Аҳмаров ўзининг порлоқ ҳаёти ва ижоди билан Навоий замонидagi Камолиддин Бехзод каби санъатда бутун бир давр яратган жуда улкан санъаткор эди. Унинг шогирдлари Неъмат Қўзибоев, Жавлон Умарбеков, Баҳодир Жалолов, Тўхтабек Соипов, Низом Холиқов, Темур Саъдуллаев, Улутбек Болтабоев каби истеъдодли rassomaларнинг ижоди шу табаррук мактабнинг зиёбахш бағрида етилган. Ҳалима Носирова каби санъат усталари, Абдулла Оришов, Эркин Воҳидов каби шоирлар, Маҳкам Маҳмуд, Ҳожиакбар Шайхов каби адиблар устоз Чингиз Аҳмаровга бағишлаб, шеър ва ҳикоялар ёзишган. «Гулистон»нинг азиз муҳлисарига ҳавола этилаётган ушбу табаррук хотираларни Чингиз Аҳмаровнинг сеvimли шогирдларидан бири, камтарин ижодкор Убайдулла Содиқов устозни ҳикояларидан ёзиб олиб, китобат ҳолига келтирган.

БОЛАЛИК ЧОҒЛАРИМ

Жанубий Урал тоғлари этагида жойлашган Троицк шаҳрини татар ва қozoқлар «Труски» ёки «Троиски» деб аташган. Бу ер Екатерина замонида рус давлатини босқинлардан сақлаш учун кичик бир овуа ўрнида қад рoстлаган бўлиб, кейинроқ Россия, Урта Осиё ва қozoқ халқларининг савдо-сотиқ алоқалари ва маданият марказига айланган. Мен, Абдурахмон ҳoжи Аҳмаров ўғли Чингиз 1912 йили шу шаҳарда туғилдим.

Троицк мусулмонлари саккиз маҳаллада яшашар, татар, қozoқ, бошқир ва ўзбеклардан иборат эди. Маҳаллалар имомларнинг номлари билан аталиб, бизнинг ҳoлимиз Абдурахмон мулла (Раҳмонқулов) маҳалласида жойлашган эди.

Шаҳар ҳoлимиздаги уй икки қават қилиб қурилган бўлиб, боғимиз, кичкинагина полизимиз, отхона, мўрча (ҳаммом), пичан турадиган бoстирмамиз, от, ситир, қўйларимиз ҳамда фойтонимиз бор эди. Шаҳардан тўққиз чакирим наридаги дарё бўйида жойлашган ёзги ҳoлимизга шу ердан қатнардик.

Меҳрибон онам Соҳиба болаларига (ун бир фарзанд булганмиз) бор меҳр-муҳаббатини сарф этиб, атрофимизда парвона эди. Унинг ҳаёт қонуни — рўзгор юритиш, болаларни тарбиялаш, одам қилиш бўлган.

Уйимизда бoбoмиз Мифтоҳиддиндан қолган кутубхона жуда бой бўлиб, унда кўп қўлёзма ва тошбoсма, турк ва татар тилидаги китоблар, oзарбайжон гaзeтa-журналлари бор эди. Мен буларни ҳаминша титкилар эдим. «Мулла Насриддин» журналининг ўқиш ва суратларини қўчиришни яхши кўрардим. Опаларим эса шеър-хонлик қилишар, пианино чалиб қўшиқ айтишар, спектакллар қўйишар эди. Ўша пайтда спектакллар қўйиб, адабий кечалар ташкил этиш хонадонларда одат бўлган.

Отимиз ҳoжи бўлишларига қарамасдан опаларимни аввал Ижбуида жойлашган машҳур қизлар мактабидан, кейин Троицк қизлар гимназия-

сига ўқишга киритган эди. Улар рус муаллимасининг уйига қатнаб, мусиқадан (пианино чалиш бўйича) сабоқ ҳам олар эдилар.

Мен оддинга шахримиздаги болалар боғчасига қатнадим, сўнг етти ёшда акаларим ўқиган мактабнинг биринчи синфига бoра бoшладим.

Дадaмнинг айтишича, ўша пайтларда Троицк мусулмонлар муҳити икки, бир-бирига қарама-қарши — «қадимлар» ва «жадидлар»га бўлинган бўлиб, улар ўртасида кескин кураш борар эди. Жадидалар «Жамияти хайрия», «Нажот» кутубхонаси атрофида уюшган бўлсалар, қадимлар исломда бўлмаган ҳамма халқни кофир ҳисоблаб, Оврупо ҳамда рус маданиятини қатъиян инкор этар, рус меҳнатқашларини ҳам чоризм билан битта деб ҳисоблар ва, имкони борича улардан узоқ бўлишга ҳаракат қилар эдилар. Катта бойлар, катта савдогарлар асосан жадидалар тарафиди, озгина қисми эса қадимлар тарафдор эди. Троицк жадидаларининг аскари қисми рус халқи билан дўстлик ўрнатишни инкор қилмай, умуман Оврупо халқлари маданиятини ўрганишдан, дадамиз Абдурахмон ҳoжи Аҳмаров эса жадидаларнинг мактаблар ташкил қилиб, кутубхоналар очиб юрган фаолларидан ва раҳбарларидан биттаси бўлган.

Бу вақтларда дадам Троицк шаҳрининг катта бойларидан бири Гали Ўразаевнинг ширкатига хизмат қилган. Москва, Петербург, Оренбург, Нижний Новгород, Қозон, Яқин Шарқ мамлакатларини бойнинг иш юритувчиси сифатида бир эмас, бир неча бор кезиб чиққан. Саёҳатда отамиз фирма учун фойда келтирадиган шартномалар тузиш билангина чекланмай, ўша мамлакатлардаги илгор гоялар, прогрессив ҳодисотлар билан қизиққан, маданият арбоблари, зиёдилар билан алоқа бoлган.

1915-16 йилларда отамиз боининг фирмасидан ажралиб чиқиб, хизмат ширкати очади. Орадан бир оз ўтгач, бу ширкат ҳам бекилади. Шундан сўнг отам кичик бир бoсмахона очига эришади; мактаб ва мадрасани ислоҳ қилиб, таълим-тарбияни кенгайтириш мақсадида, маълум муддат уйимизда қизлар курси очади. Бу курслар кейинроқ Троицкда очилган биринчи мусулмон қизлар мактабига асос бўлди. «Жамияти хайрия» ва қат-

Чингиз АХМАРОВ

ЭСДАЛИКЛАР

Ч. Аҳмаров янги эскизлари олдига.

та бойлар ёрдамида «Суюмбека» номи мактаб ташкили қилиниб, бу маскан учун Русиянинг турли шаҳарларидан муаллимлар қақирилган. Каттакўргондан Мохира Латиф, Москвадан Мария Черкасова, Петербургда Рукья Юнусова, Германияда ўқиган Гулнор Бабинская, Қозондан Зайтуна Мавлудова келиб, қизларга дунёвий фанлардан дарс ўтганлар. Бу мактаблар фаолияти 1917 йилга қадар давом этиб, кейин совет маориф тарихига қўшилиб кетди.

Уйимиздаги китоблар жавониди олим Элизе Рюкленгнинг расмлар билан безатилаган «Ер ва инсонлар» деган кўп жиқди чиройли китоблари бор эди. Бу китобларда XIX аср охириларидagi жутрофия, этнография, тарихга боғлиқ кўп маълумотлар бўлиб, мен бу китоблардаги расмларни томоша қилишни яхши кўрдим. Яна Брокгауз-Ефроннинг кўп томлик «Энциклопедик дугат» қўлилари ҳам бор бўлиб, дадамиз биз, болаларга тегманг, катта булганда ўқийсиз демас, бармоқини хўллмасдан, саҳифаларини йиртмасдан, тийилиб қарашга рухсат берав, қўриб бўлгандан кейин эса, яна ўз жойига қўйилишини қатъий талаб қилар эди.

Бир вақт, билмайман, тутилган кутим эдим. немис ёзувчиси Гауфнинг расми «Маленький Мук» деган катта китобини соғва қилдилар. Опаларимдан бири эртак мазмунини сузлаб берди ва мен бу китобини чин дидадан яхши қўриб қолдим. Расмларини Дмитрий Митрохин деган расм сошлаган экан. Тасодифни қарангки, бу китоб 6-7 ёшдаги совга қилинган бўлса, орадан 60 йил ўтгач, расмсонинг ўзига дуч келдим. Москвадаги расмлар ташкилотининг бери йигирида мен билан ҳамқотар ўтирган чол Дмитрий Митрохин бўлиб, оқ мўйловли, кўзойнақ таққан, ҳисобчиларга ўхшаб кетадиган бу одамга узоқ тикилиб, кузатиб ўтирдим (Маж-

лис ва йигиртла кўлимоғим шитмани сабабли, одатда кўпроқ расм чизиб ё хавлалар билан банд бўламан). Аммо ушанда унга гапиришга негадир журъат қилмадим. Расмларидан, болалигимда гўзал иллюстрациялардан ихломланиб, мен ҳам расмом бўламан деганларимни гапирсам, қари расмсони хурсанд қилган бўлар эдим, афсуски, индамдим.

Бизларга ёшмигизга муносиб китоблар совға қилишар, буларнинг кўпи асосан расмий эди. Эсимда, бир кунги биз — тўрт ака-укага бир хил китоб совға қилишди. Китоблар баравар бўлиб, бир саҳифадаги расм кейинги саҳифада давом этарди. Бир расмда кўп қирғогиди сузаётган ўрдак, иккинчисиди, қамишзор ичидаги ўрдакни муҳаллаб писиб келаётган тулки тасвирланган эди.

Китобни тезда қўриб чиқдим, у менга ёқди. Аммо ундаги баъзи расмлар ёқмади. Дарҳол ўзимча тузатишга киришдим — қамишлар учидagi «пошук»ларнинг ҳаммасини бир бошдан «тузатиб» чиқдим-да, катталарга кўргаздим. Улар кутганимдаги мени мактамадилар, аксинча: «Китобни бузибсан, нега бундай қилдинг?» — деб танбех бера бошладилар. Мен китобни тузатиш учун шундай қилганимни айтдим-у, аммо қилган ишим ўзимга алам қилиб, акаларим билан алмаштириб олиш учун жанжал кўтардим. Катта ака ювдорчор эди, у китобини менга бера қолди...

Бу — менинг графика соҳасидаги биринчи ишим эди.

1917-1918 йил воқеалари, граждандар урушининг бориши Троицкда ҳам сезилар эди. Шу сабабли отамиз биз, болаларни тинчроқ деб Қозогистонга — Фотима холамларнинг утарларига жўнатдилар. Биз Қозогистонга далалари, ўтовларда — гўзал табият кучогига ялаб, Троицк бир оз тинчигач, уйга қайтдик.

Шундай қилиб, мен мактабнинг иккинчи, учинчи, тўртинчи синфларида ўқимадим. Рус тилини қизлар гимназияси муаллимаси Тасия Петровнадан, жутрофия, арифметика, она тили дарсларини Отнабове деган муаллимдан ўйларига қатнаб ўқидим ва 1925 йили ибтидоий мактабнинг бешинчи синфига қатнай бошладим.

Мактаб ҳаёти ажайиб, завқ-шавққа тула кунлар эди. Дарслар жуда қизиқарли ўтар, бўш вақтларимизда деворий газеталар, адабий журналлар чиқарар, спектакль ва концертлар кўяр эдик. Мен, буларда қатнашиш билан бирга, расмом бўламан деб оёқ тираб олганман, шунинг учун жуда кўп расмлар чизаман. Ҳама — ўқувчи дўстларим ҳам, муаллимларим ҳам чизганларимга юкори баҳо беришар, мени орқаворатдан «ана, расмом йигитча» деб кўрсатишар, бундан яна ҳам руҳланиб, ўз ишимга бор вужуд билан шўғилиб кетардим. Кунлардан бирида катта бир расмом (1900 йили Троицкда туғилиб, турли жойларда ўқиган, уруш қатнашчиси, Ленинград Расмомлар уюшмаси аъзоси Анкудинов Сергей Анкудинович. Мен 1979 йили уникида меҳмонда бўлганман, 1980 йили вафот этди) сўроққа келди-да, чизган расмларимга қизиқиб, узоқ суҳбатлашди. 1924 ёки 1925 йили, Улут Октябрь инқилобидан олдин Истанбул дорифунунини тутатган, ўша йиллари эса Москва

Маориф Комиссариатида Шарқ халқлари мактабларини ташкил қилиш бўлимининг мудирини Ҳабиб Зайни ака Ҳалилов (менга дин дарсини ўқитган, уйда кампирию ўзи ишайдиган чиройли ва покиза нуруний чол — Халил халфанинг ёлғиз ўғли) Москвадан Троицкка келди. Дарҳол у кишининг расмини ишладим, чизганим мактул тушиб, бошқа «асарлар»имни ҳам қайта-қайта назардан ўтказди-да, мени Москва бадийий билим юртига ўқишга олиб кетмоқчи бўлди, аммо ота-онамининг узоқ юртга ёлғиз юборишга қўнғиллари бўлмади. 1927 йили бошлангич мактабни тамомларканман, шаҳар маориф шўъбаси (мактабимиз тартибларини текширгани келган маориф тафтишчилари олдидан ҳисобга олиб юрар эканалар) Пермь шаҳар тасвирий санъат билим юртида ўқишга тақлиф қилди. Мен илтиҳовда тулки ва қарға масалига расм ишлаб, билим юрти талабаси бўдим.

ПЕРМДА

Пермь шаҳрида йирик завод ва фабрикалар, каттагина тарих ва санъат музейи, опера ва балет театри, университетиди эса медицина факультети бор эди.

Мен ўқийдиган бадийий техникум шаҳарнинг марказида жойлашган бўлиб, унинг вафизаси ўша вақтлар таъбирича «изороботниклар» тайёрлаш эди. Чунки у вақтларда «расмом» сузи қандайдир нуқолай, номуносиб атамади туғилиб, «изороботник» сузи ишлатилар эди.

Техникумимиз номи «Художественный техникум» деб аталар, бизга расм санъати сирлари ўрнига, кўпроқ шпорлар ёзиш, байрамларда биоларни безаш ишлари ўратилган эди. Техникумни биттирганимда берилган дипломга ҳам «изороботник» деб ёзилган.

Ўз феъл-атворим хусусиятидан келиб чиқибми, болалигимдан шу кунгача бўлган қатъий қарашим — расм чизишдан ташқари ҳаракатларни ортқича деб билганимданми, турли йиллишлар, муҳокамаларда асабларини расмга эмас, бошқа нарсаларга сарф этишларини мулақо тушуниб етмаганим учунми, қўлингча ижтимоий ҳаётдан четда туришга ҳаракат қилсам-да, ёшлқ ҳаяжонларини ичига сиғдирга олманг тенқуларим қатори техникум ҳаётидаги йигилишларда, адабий кечалар, симфоник музика оқшомларининг биронтасидан ҳам четда қолмас эдим.

Пермда ўқиган йилларимда Ватанимиз ва халқимиз тарихида жиддий бурилишлар содир бўлаётган, НЭП сиёсати туғиб, индустриал, қўриқ ҳаётига қўчган, қишлоқлар ҳам колхозлар ташкили қилиш олдига турар эдилар. Ҳаётда, синфий кураш деб айтиш тўғри бўлармикан, синфлар эмас, балки гуруҳлар ўртасида туқинишлар бўлиб турар, ҳокимият ишчи ва деҳқонлар қўлида бўлиб, зейиллар ҳамда маданий мухитда ҳам бир-бирига зид гуруҳлар маъжудлиги сезилиб қолганди. Бу вақтлар адабий ҳаётда футуристар йўқолиб, ижажинистлар, ЛЭФ (сул фронт) ҳамда «пролетар» шоирлари бир-бирини тушуниб етмас-

лиқда намёнә бўлиб қолди. Маяковский раҳбарлигидаги ЛЭФ шоирлари (Н. Асеев, Кирсанов, Третьяков, Родченко ва бошқалар) шешриятда замонанинг, халқнинг ҳаётини янги шаклдагина тасвирлаш мумкин, деган шпор билан кўзга ташланарди.

Сергей Есенин раҳбар бўлган имажинист (ҳиссиётчи) шоирлар биришмаси ўзига хос шешрият йўлини қидириш билан банд бўлган шоирлар (Анатолий Мариненгоф, Рюрик Ивнев, Вадим Шершеневич ва бошқалар)ни бирлаштирганди.

Борис Пастернак бу вақтларда рус зиялиларининг энг кўзга кўриниши шоирларидан бири эди.

Москва ва Ленинграддаги адабиёт ва санъатда бўлган қарашлар таъсири Пермда ҳам сезиларди.

Эсимда, Есенин бошчилигидаги имажинистлар тез-тез адабий кечалар ташкил этардилар. Қудранг костюмда юрадиган, узун бўйли Анатолий Мариненгоф сахнада ўзини эркин тутадиган одам бўлиб, у Есениннинг энг яқин дўстларидан бири эди.

Москвадаги тасвирий санъат институти ВХУТЕМАС (Олий бадий техника устакхонаси)да адабий ҳаётда бўлганидек ҳол очик кўзга ташланар, институтнинг асосий раҳбари Штернберг дастурини ўзининг тушунчасига олиб борарди. Пермдан ўқишга борган Надежда Васильевна Кашина ҳам ВХУТЕМАСда Роберт Рафаэлович Фальк устакхонасида, Чуйков, Кукринскийлар билан бирга тахсил олар эдилар.

Собиқ Иттифокдаги энг катта театрлардан бири ҳисобланган Перм опера ва балет театрида кўп бўлганман: масалан, унда Москва Бойшолий театри солишти бўлган машҳур артист Козловский иштирокида «Дубровский» операсини кўриб, эшитган эдим.

Едимда, кўналарнинг бирида шаҳарта чет эл саёҳатидан қайтган машҳур шоир Владимир Маяковский келганлигини ҳамда адабий кеча бўлишини эшитиб қолдик-да, оёқни қўлга олиб, шешрият кечаси ўтадиган жойга чопдик.

Бу вақтлар Маяковский ижодига қизиқиш жуда катта бўлганидан, кеча ўтадиган жой гавжум, куча, зал, фойелар шоир илхосмандлари билан тўлиб-тошган эди.

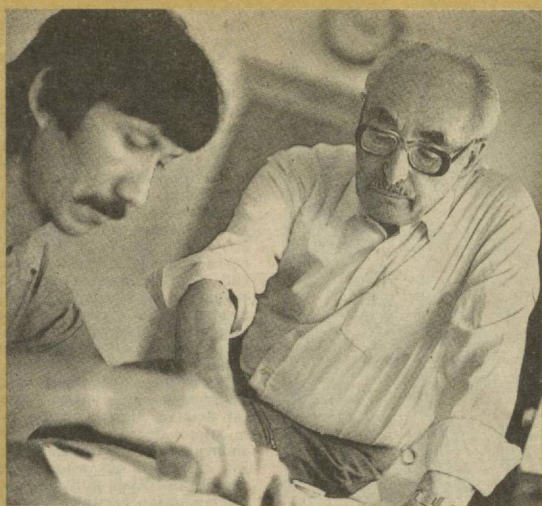
Уша кеча кўзимда шундай суратланиб қолган.

Кенг сахнада биргина стул ва курранг костюм ҳамда жемпер кийган, баланд бўйли, овози ҳам жарангдор, сочи бир оз олинган, залга қарашлариди қандайдир хафхоналик ва тамгиналик сезилиб турган Маяковский.

Маяковский оддин «Хорошо» поэмасидан бир ботиб, шундан кейин «Етти монах аёл» ҳамда, янглишмасам, Сергей Есениннинг ўлимита бағишланган шешрини ҳам ўқиб берди.

Уша кезларда залда ўтирганларнинг кўпчилиги Маяковский қатори Сергей Есенинни ҳам энг улуғ шоир деб ҳисоблардилар. Ҳатто уларнинг ичиди Маяковскийни плакатга ўхшаш ташвиқий шешрлар муаллифи, Сергей Есенинни эса давримизнинг энг катта лирик шоири, деб ҳисобловчилар ҳам йўқ эмас эди.

Шоир шешрлар ўқиб бўлгандан кейин, унга жуда кўп хат ва саволлар тушди. Булар орасида Сергей Есенинга боғлиқ саволлар ҳам бор эди. Назаримда, бундай саволлар Маяко-

Чингиз Аҳмаров шоғирди Эркин Назаров билан ижодий мулоқотда.

вский аҳвол-руҳиясига салбий таъсир эта бошладими, қайбир саволларга гаши келгандай жавоб бера бошлади. Каттароқ курсдошларимиздан бири эса «А хлебное-ли дело быть поэтом?» («Шоирлиқнинг даромади борми?») деган савол ёзилган хат жунатди. Бу хат ҳазил тарикасида юборилгани аниқ бўлса ҳам, Маяковский сахна олдига келиб, баланд овоз билан «А вам какое дело?» деб бақирди...

Бу пайтлар Перм шаҳрида машҳур шоира Елена Вечтомова, шаҳардан четроқ жойда эса таниқли футурист шоир Василий Каменский яшар эдилар. Каменскийнинг синглиси техникумимизнинг илмий мудири эди.

Ўқишни туталгандан сўнг Перм шаҳар драма театрида амалий машғулотлар ўтаганман: Шиллернинг «Макр ва муҳаббат» фожиясига театр режиссерининг айтиб берганлари ва маслаҳат бўйича макет ишлаб, заҳфат олган эдим.

Техникумин 1930 йил охирида таомламадм ва расм чизишга, тезроқ катта расмсом бўлишимга йўл очади, деган орзу билан уша ерга яқин Кизел деган кичкинагина шаҳарчадаги ишчилар клубига ишта жойлашдим. Бироқ бу ерда ярим йилга яқин ишладим, холос. Кейин эса уйимизга, соғинган ота-окам, акаларим, опаларим ҳузурига қайтиб бордим.

ТОШКЕНТДА АДИБЛАР ДАВРАСИ

1934 йилнинг май ойлариди Самарқанд ва Самарқанд атрофи манзаралари, Улуғбек расадхонаси тасвирланган расмларимдан бир қопини орқалаб Тошкента жунадим: мақсадим марказ расмсомлари билан яқиндан танишиш, уларга расмларимни кўрсатиш эди.

Йкон кўчасидаги бир қаватли редакциялар биносини топиб, қўрқанича ичкарига кириб бордим. У ердаги расмсомлар мени очик қарши олдилар. Уста Мумин, Александр Альбертович Гроссер каби мусаввирлар расмларимни кўриб, редакцияга доимий ишта жойлашишга маслаҳат бердилар ва мен «Кохоз йўли», «Еш ленинчи» газеталарига штатли расмсом бўлиб ишта жойлашиб олдим.

Тошкента келмасимдан олдин мактабларда ва муаллималар тайёрлаш курсларида биринчи ўзбек график расмсом Искандар Икромовнинг китобларидан қўлланма сифатида фойдаланган, асарларини қизиқиш билан ўқиган, ишларини кўрган эдим. У китобларни гўзал, жуда нафис безани билан мени ром қилди, бу вақт Ўзбекистон Давлат нашриётига бош расмсом бўлиб ишларди. Тошкента келарканман, Елена Коровой унга мен тўғримада хат ёзиб, қўлимга тутқазган эди. Бир куни қўрқигина шаҳарнинг маркази — Инженерная кўчасидаги (ҳозирги «Баҳор» концерт зали ўрнида жойлашган) «Ўздавнашр» идорасини сўраб келдим. Кираверишда — чап томондаги биринчи хонада Искандар акални мента кўрсатдилар. Мулоким боқадиган, қора кўзали, очик чеҳра, чиройли кийинган, қандайдир одамни ўзига тортадиган бу одам, ҳади ўзининг нозик ва нафис санъати ва ўхшар эдилар. Бу, биринчи ва кейинроқ қатъийлашган таассуротим бўлиб, бутун ҳаётини китоб графика санъатига бағишлаб, «Хамса», «Тиб қонунлари», «Ўзбек халқ музикаси» каби ўзбек халқи маданият тақдирини белгилайдиган асарлар безати билан мон таратган Искандар ака Икромов ўзбек зиялиларининг энг яқини (латифлик, одоб, тартиб, покизалик) хусусиятлари билан алоҳида ажралиб турар, бу хусусиятлар оиласига, фарзандларига, умуман, турмуш тарзига хос эди...

Шундай қилиб, китоб рассомлари муҳитига ҳам қўшилиб олдим. Гайратийнинг «Болалигим» (ёки «Ешлигим»), Шокир Сулаймоннинг «Ли-Чу» асарлари ҳамда болалар учун чиқарилган бошқа китобларнинг бир қанчасига иллюстрация — безаклар ишлаганам.

Бу кезлар газета-журнал редакциялари мени бир қатор адаблар ва Пётр Шахназаров, Борис Жуков, Константин Чернышев, Владимир Рождественский, Александр Васильевич Уста Мумин (Николаев), Александр Николаевич Волков, Урол Тансиқбоев каби рассомлар билан учраштирди.

Наширёт менга Абдулла Қодирий, Ҳамид Олмижон, Гайратий, Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия, Парда Турсунни, шунингдек, ўзининг энг баланд овози, «қаҳ-қаҳ»аси билан давраларни қизитиб юрган Ғафур Ғуломни, «Рустам»дек зур асар муаллифи, ажойиб драматург Умаржон Исмоиловни, журналист Комил Алиевни таништирди.

Мақсуд Шайхзода билан шу кезларда танишиб қолдик. Паст бўйли, гуабирдан келган, кўзойнак таққан, жингалак соч, ўзига хос катта руҳий кучга эгаги кируниб турган бу доно одам мен билан қандайдир кўпроқ галлашиси келардики, биз тез орада эҳди дўстларга айландик. У бу вақтлар Тошкентта Озарбайжондан янги келган бўлиб, ғўзал Озарбайжон талаффузи тилида сезилар эди. Ойбекнинг «Қутлут қон» ҳамда Абдулла Қаҳҳорнинг илгари журнал нусхасини ўқитганим «Сароб» романига иллюстрациялар ишлаганам. Ўзбек совет адабиёти ривожига алоҳида уринга эга бўлган бу асарларга расм ишлаш масъулиятини топириқ эди.

Янглишмасам, «Сароб» романи биринчи бор 1935 йилларда «Совет адабиёти» (ҳозирги «Шарқ юлдузи») журнада бўлак-бўлак бўлиб чоп этилган эди. Ўша вақтлар «Сароб»нинг асосий қаҳрамонларини тўлиқроқ тасаввур этишим учун автор уларни батафсил тасвирлаб ёзиб берган эди, мен эса одатим бўйича кўп эскизлар ишлаб, Саидий ва Мунисхон образлари устида жидаий ишлаган эдим. Бундан ташқари, романда бир жадид муаллим бўлгучи эди, шунга ҳам чизганимда, Абдулла Қаҳҳор кўп маъқулаган эдилар. Аммо бу иллюстрациялар журналда чиққанин-йўқини эсимда эмас. Кейин қандайдир сабаб билан ишимни туталмай, Москвага боришимга тўтти келган.

Кейинчалик, 1944 йили наширёт менга яна Абдулла Қаҳҳорнинг «Сароб» романига иллюстрациялар ишлашни топишди. Мен, янглишмасам, К. Маркс кўчаси билан Жуковский кўчасидаги ўнг томон — иккинчи дарвозадан ўтганда деразалари кўчага қараган уй — Абдулла Қаҳҳорнинг уйига бориб, қўнироқ тутмасини боссам, эшикни ёзувчининг ўзи очиб, ичкарига киришга тақим қилдилар.

Уйга кирдик. Ўзимни таништирдим, наширёт топишганини айтдим. Абдулла Қаҳҳор мени танимади. Қачондир «Совет адабиёти» журнали «Сароб»ни чоп этгани, алаҳқандай рассом бир қанча иллюстрациялар ишлагани ҳақида гапирди ва жадид муаллим расминини сақлаб қолган эканлар, ўзимга ўз ишимни кўрсатдилар. Яна «Турмуш уринишлари» деган асар

муаллифи Мухаммаджонов номини, қайсидир бир қаҳрамонини эсладилар.

Мен Мўминжон Мухаммаджоновни билар эдим. Бу киши туладан келган, оқ кўйлак, дўшпа киярди. Узун оқ кўйлагига этагини шими устидан тушириб юрадиган бу одам кўп вақт Тошкент кўчаларининг болалар уйнаётган жойларида бир ўзи ўтирар эди. Янглишмасам, унинг «Мўмин қор» деган лақаби бўлиб, мен бирдан-бир асари «Турмуш уринишлари»ни катта қизиқиш билан ўқиб чиққан эдим. У ўзининг автобиографик характердаги бу асарида очик ҳақиқатни, ҳаётида бўлган ҳодисаларни ҳаққоний тасвир этган эди. Мадарсаларга қатнаб ўтказган йилитгани, поезда Оренбургда — мадрасага ўқишга боргани, йўлдаги кечмишлар, Оренбургда оврупоча ташкил этилган «Хусайния» мадрасасида бир оқ вақт ўқигани, аммо иқтисодий оғирликлар сабабли ўқишни давом эттирмай, Тошкентта қайтишга мажбур бўлганлари тасвирланган эди.

Кейинроқ «Турмуш уринишлари» қисқарган ҳолда китоб бўлиб босилди. Афсуски, ундан кўп лаҳзалар юлиб олинган эди.

«Турмуш уринишлари»ни ёдга олсам, машҳур француз адиби Жан Жак Руссонинг автобиографик асари ҳам ёдга тушади. Мен бу асарларни ёнма-ён қўйтим келади.

Шулар ҳақида галлашарканмиз, Абдулла Қаҳҳор Кибриёхонимдан илтимос қилиб, у ҳовли ичкарисида яшайдиган улуғ ёшлардаги кампир — «Саробдаги бой» — қаҳрамонга протип бўлган бойнинг учинчи хотинидан севимли эрининг суратини беришни илтимос қилиб, тила медалдон олиб чиқди. Бой вафот қилиб, медалдон кампирга мерос қолган экан. Бу тухумсимон медалдон ичидан оқ салла, қора соқол, ақали кўп қарашига эга одамнинг сурати чиқди...

Шундай қилиб, мен Абдулла Қаҳҳор ва Кибриёхоним билан иккинчи бор танишдим. Фрондан қайтиб келган ҳарбий кийимдаги, ўтиқ қора кўзли Кибриёхонимни илгарилари ҳам Самарқанда кўриб юардим.

Мен «Сароб»га ишланган иллюстрацияларини наширётга олиб бордим. Янглишмасам, наширёт раҳбарлари Йўдош Шамшаров, Зулфияхоним, редактор ва таржимонлардан Холмда Сулаймонова, Искандар ака Икромовнинг ўзлари ишларини муҳокама қилиб, қабул қилдишди. Аммо, билмайман, нима сабабдандир, ҳар кунги замон узгариб турадиган вақтлар бўлганиданим, ишларим қабул қилинсада, роман чоп этилмади, иллюстрациялар тақдирини ҳам номалъумлигича қолди.

Кейин «Қутлут қон» ва «Навоий» романига бир неча иллюстрациялар ишлаб кўрдим.

«Қутлут қон» романига бир неча расмлар ишлаб, телефонда Ойбек ака билан галлашгач, ишларини қўлиқлаб уларига бордим. Ойбек ака ўзлари тайин қилган вақтда эғнида тўн, дарвоза олдига мени кутиб турган эканлар. Ичкари кирдик. Энг биринчи эсимда қолгани уй деворига осилган катта манзарани — Туркистондаги Аҳмад Яссавий мақбараси тасвирини кўриб, дарҳол Зарифахонимнинг мусаввира эканини эсга олдим. Чунки рассом дўстим Урол Тансиқбоев

Чингиз Аҳмаровнинг Тошкент шаҳридаги Шарқшунослик институти деворига ишланган «ОНА ВА БОЛА» асарида бир қисм. Тошкент, 1965.

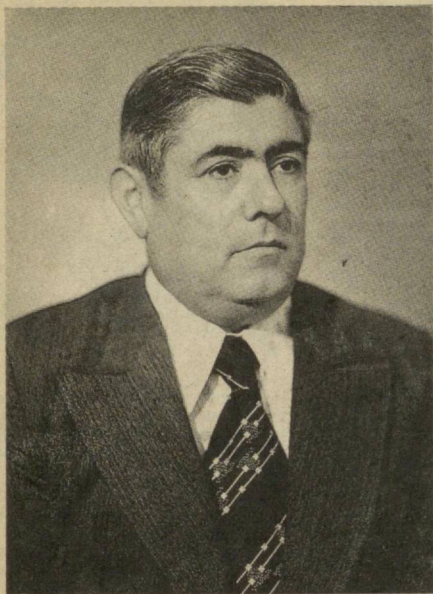
Чингиз Аҳмаровнинг Сочи шаҳридаги «Ўзбекистон» санаторийсига ишланган «КУЗ» деворий суратидан бир қисм. 1967.

Ойбек аканинг умр йўдоши Зарифахонимнинг мусаввиралигини илгари тапириб берган эди.

Ойбек ака ўшада иллюстрацияларим тўртсида нималар дегани ҳозир эсимда йўқ. Лекин, фикримча, бу чизтилар композицион жиҳатдан анча заиф эдиларки. Эълон қилинган қилинмаганини ҳам билмайман...

Давоми келгуси сонда.

Матниёз ЮСУПОВ.

ҲАР БИР ХАЛҚНИНГ ардоқлаган, эъзозу эҳтиромига сазовор бўлган фарзандлари бўлади, chunkи улар миллатнинг фахри, гуруридир. Зеро бундай инсонлар қайси жаҳдада меҳнат қилишмасин, уларнинг фидокорона фаолиятлари билан миллатини дунёга танитади, юрт истикболига муносиб ҳисса қўшади.

Моҳир созанда, иқтидорли бастакор, таниқли мусиқашунос олим Матниёз Юсупов ҳам шундай инсонлар сирасидан эди.

Хоразм... Қадим-қадим замонлардан буён ўзининг хушовоз вилояткорлари билан шуҳрат таратиб келаётган муъжизавий диёр. Матниёз Юсупов ана шундай жаннат-макон диёрнинг фарзанди эди. Аجدодлардан бобомерос бўлган санъатга илҳомланиб ёшлаганида унинг қонида жўш урди. Отаси Абдалниёз Юсупов маҳоратли санъаткор сифатида ўз вақтида Хоразм воҳасида кенг танилганди. Падаври бузрукворнинг ибрати-ёш Матниёзнинг бағрида ҳам санъатга ошфоталик ҳиссини уйғотди.

Матниёз Юсупов санъат соҳасидаги фаолиятини Хоразм вилоят мусикали драма ва комедия театрида созиладикдан бошлади. Рубоб, тор, гитжаж, скрипка каби созлар унинг қўлида дилбар оҳангларда сайрай бошлади. У ширали овоз соҳибни ҳам эди. Худди шу йилларда Матниёз устозларининг маслаҳатларига таянган ҳолда аста-секин мустақил куйлар устида ижод қила бошлади.

М. Юсупов мусиқа соҳасидаги билимини бойитиш ниятида 1951 йили Комижлон Отаниёзов, Абдушариф Отажоновлар билан биргаликда Тошкентдаги Ҳамза номи мусиқа билим юртига ўқишга киради. Уни муваффақиятли тамомлаб, Тошкент Давлат консерваториясининг композиторлик факультетида ўқиниш давом эттирди. Таалабик йилларида профессорлар Алексей Козловский ва Борис Надеждиндан қimmatли сабоқлар олди.

Ўқиб ва ўрганишлар даври ортада қўлиб, орттирилган таърибалар, ўрганилган билимлар натижасида Матниёз Юсупов композиция соҳасида дадил ижод қила бошлади.

Атоқли давлат арбоби Шароф Рашидов ташаббуси би-

ОҲАНГЛАРГА ҲАМОҲАНГ УМР

лан нашр қилинган «Ўзбек халқ мусиқаси» тўпламидаги 1958 йилда чиқарилган 6-жилдига «Хоразм мақомлари», 1960 йилдаги 7-жилдига «Хоразм қўшиқлари», 1962 йилдаги 9-жилдига «Хоразм халқ дoston қўшиқлари» жамланиб, санъат илҳомланидари тўдфа этилди. Хоразм мусиқасининг бу қомусий жамланмаси Матниёз Юсуповнинг маданиятимизга қўшган улкан хизматидаир.

Тадқиқотчи олим Юнус Ражабийдек буюк санъаткорнинг издоши, композитор Матниёз Юсуповнинг фаолияти борган сайин кенг қамров касб эта бошлади. У Хоразм мақомларини тўплаш ва нотага туширишдек муҳим ва мураккаб ишларни давом эттирди.

Шуни айтмоқ жонзик, Хоразм мақомининг бўлим ва қисмларини жой-жойига қўйишда Матниёз Юсуповнинг озгаки анъанавий профессионал мусиқа билимдони эканлиги қўл келди. Хусусан, «Рост» мақомининг чолгу (чертим) қисмидаги «Пешрав» бўлими халқ орасида «Хуноб» деб ноурин номланиши шу мақомнинг асосий ашула (айтим) қисмидаги «Фарёди Насри Ушшоқ»нинг «Шитоб айлаб» деб аталishi, уларни баъзан қисқартириб ёхуд узарттириб ижро этиш каби нуқсонлар муаллиф назаридан четда қолмади. Унинг бу камчиликларини тузатишига қаратилган тадбирлари самарали бўлди. Наттижада, мақом мусиқаси бўлим ва қисмларининг мунозот номлари аниқланиб, ижрочилик маданиятидаги ноаниқликларга барҳам берилди.

Яқин йилларда ҳам баъзи мутахассислар Хоразм мақомлари Бухоро «Шашмақомини»нинг қайтарилиши, деган нотутти фикрини илгари сурардилар. Бу масала юзасидан ҳам Матниёз Юсупов кўз ўнгимизда ҳақиқий тадқиқотчи олим сифатида гавдаланади. Олим Бухоро ва Хоразм мақомларини бўлим, қисм ва тематик мусиқа материали жиҳатидан бир-бири билан таққослаб ўрганади.

«Хоразм мақомлари бошқа мақомлардан қайси жиҳатлари билан ажралаб туради?» деган савол туғилиши табиий. Шак-шубҳасиз, Хоразм мусиқаси республикаимизнинг қолган вилоятлари мусиқасидан ўзининг ижро усули, ритми, оҳанги билан кескин фарқ қилади. Уларнинг дутори ҳам бошқа дуторлардан ўзининг ихчамлиги, ипининг ипақдан эшилганлиги билан ажралаб туради.

Хоразм мақомларининг Бухоро Шашмақомидан яна бир фарқи бор. Чунончи, «Рост» мақомининг биринчи айтим қисми ва иккинчи айтим қисмидаги мақом парчалари Бухоронинг «Рост» мақоми айтим қисмига мутлақо ўхшамагандай, туғилиш жиҳатдан ҳам, характер жиҳатдан ҳам бир-бирдан тамомила фарқланади. Ёки яна бир мисол. Бухоро «Бузрук» мақомининг чолгу йўли етти қисмдан иборат бўлса, Хоразм «Бузрук» мақоми чертим йўли ун олти қисмдан иборат.

Ўзбек мусиқа меросининг жанрлари ранг-баранглиги, турли шаклда ривожланганлиги билан ажралаб туради. Матниёз Юсуповнинг тўпламларида Хоразм мусиқасининг шу жиҳатлари тўла-тўқис ўз ифодасини топган. Олим Хоразм мақомларини ниҳоятда эътибор ва масъулият билан ўрганишни давом эттирди. Авваамбор, у ҳар бир мақомнинг чолгу (чертим йўли) бўлимларини тўла равишда тўплаб, таниқли санъаткорлар томонидан мақом-

лар асосидан яратган «Сувора»лар, «Феруз»лар, «Савт»лар- ни нотага олиб, уларни тартиблаштириб, янги тўпламга киритди. Ниҳоят, профессионал халқ мусиқа ижодиёти бўлиши «Хоразм мақомлари» уч томлик мажмуада беш китобдан иборат ҳолда халққа етказилди. Биринчи тома- да, муаллифининг «Хоразм мақомлари» илмий-назарий ма- қоласи ҳамда «Рост» ва «Бузрук» мақомлари жой олган. «Рост» мақоми 1958 йилги нашрида 16 асардан иборат эди, уларнинг саккизтаси чертим йўли бўлимига ва яна саккизтаси айтим йўли бўлимига киритилган. Қайта тик- ланган 1980 йилги нашрида эса «Рост» мақоми 42 асар- дан иборат эканлиги эътиборга моликдир. Шу жумладан, чертим йўли 18 асарни, айтим йўли 24 асарни ўз ичига олади. Мазкур мақомнинг чертим йўлида ўнта асар ва айтим йўлида 16 асар тикланиши, унинг қайта тугилиши демакдир. Эндilikда «Рост» мақоми ҳам забардаст ма- қомлар қаторидан ўрин олди.

Ўзбек миллий мусиқаси тарихида бу ишлар: муҳим саҳифа бўлиб, мақом мусиқаси ихлосмандлари ва мақом- шунос олимларнинг янги ижодий изланишига замин бўл- ди.

«Бузрук» мақоми аввалги нашрда 15 асардан ташкил тошган бўлса, сўнгги нашрда 40 асарни бириштирилганини эътироф этиш керак. Қўрилиб турибдики, ҳар иккала мақомнинг тикланиши реставрация ишларигина бўлиб қолмай, ҳатто қайта тугилиши, деб бемало айта оламиз.

«Хоразм мақомлари» мажмуасининг иккинчи томи ало- ҳида икки китобдан иборат бўлиб, биринчисига «Хоразм мақомчилари» номи илмий-назарий мақола ва «Наво» мақоми киритилган. Матниёз Юсупов мазкур мақоласи- да ўзига хос санъати билан донг таратган, мақомларнинг машҳур билимдонлари — Хоразм маданиятининг тарти- ботчилари ижодида назар ташлайди.

Тадқиқотчи олим «Наво» ва «Дутоҳ» мақомларини тў- ла ўзлаштиришда ҳамда уларнинг аввалги нашрларида тушириб қолдирган қисм ва бўлимларини топиб ўз ўрни- га жойлаштиришда ва тартибга солиш борасида ҳам тин- май изланди.

1958 йилдаги нашрида «Наво» мақоми 19 асардан ибо- рат бўлиб, шундай чертим йўли бўлими 11 асарни ва айтим йўли бўлими 8 асарни ташкил этганди. Янги, тў- дирилган 1982 йилдаги нашрда мазкур мақом бир неча туркумдаги асарларни бириштирувчи бўлимлардан ибо- рат деб қўрсатилганлиги эътиборни жалб этади. Айниқ- са, бу мақом 47 асарни бириштириб, энг йирик мақом- лардан бирига айланди.

Хоразм мақомларининг тўртинчиси — «Дутоҳ» 1984 йилда чоп этилди. Бу мақом аввалги 1958 йилги нашрида 18 асардан иборат эди, мақомни тиклаш ишлари ажу- ланганда у 48 асарни ташкил этди. Аввалги нашрларига қирмай қолган асарларни топиб тўддиришда ва уларнинг таркибини урганишда Комиж Хоразмий тузган нота чи- зиги мундарижаси, Матюсёф Харратов қаламига мансуб «Хоразм мусиқа тарихи очеркчиси», шунингдек, машҳур мақомчилар Матпано ота Худойберганов, Мадрахим Ёку- бов (Шерозий), Комижон Отаниёзов, Жуманиёз Ҳайит- бов, Ҳожихон Болтаев каби кекса ижрочиларнинг қим-

матли саҳаҳат ва қўрсатмалари катта аҳамиятга эга бўл- ди.

Хоразм мақомлари мажмуасининг учинчи қисми на- шри ҳам алоҳида икки китобдан иборат бўлиб, биринчиси- дан Матниёз Юсуповнинг «Мақом ва ижрочилар» мақо- ласи ва «Сегоҳ» мақоми жой олган. Бунда китобхон донг таратган мақом ижрочиларининг ўзига хос услуби, йўна- лиши ва баъзи маҳорат сирлари билан танишиш имкони- га эга бўлади. «Сегоҳ» мақоми эса, аввалги нашрда 15 асарни ташкил этган бўлса, янги нашрда 45 асарни би- рлаштирган классик мусиқа ихлосмандларини бефарқ қол- дирмайд.

Ўзбек миллий мусиқа маданиятининг таркибий қисми бўлиши «Хоразм мақомларини» Ўзбекистонда хизмат қў- ратган санъат эрбоби, профессор Илбас Акбаров таҳрири остида тўла чоп этилиши тўпловчи ва нотага олувчи, тадқиқотчи олим Матниёз Юсуповнинг илмий муваффа- қиятидир.

Хулоса қилиб айтганда, олти ярим Хоразм мақомлари — «Рост», «Бузрук», «Наво», «Дутоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» ва «Панжгоҳ» (мазкур мақомнинг фақат чолу йўллари- гина бизгача етиб келганлиги учун у ярим мақом ҳисоб- ланади) номи билан аталган халқ мусиқий дурдоналари фақат Ўзбекистондагина эмас, МДҲ ва жаҳон миқёсида ҳам мутахассис олимлар ва ижрочи-санъаткорлар эъти- борига тушди. Бу ноёб «Хоразм мақомлари»нинг ярати- лиши тарихи, унинг тарқалган зоналарини, ижрочилик услубларини, ушбу мусиқа асарларининг ўзига хос қўни- ятиларини назарий идрок этиш, илмий тадқиқ қилиш ишларини йўлга қўйиш ва амалий ўзлаштиришга кенг имкониятлар очилди.

ЮНЕСКОнинг мусиқа комитети ва собиқ СССР Мил- лий мусиқа комитети ҳамкорлигида 1979, 1983, 1987 йил- ларда мусиқашуносларнинг I, II, III хамақро Урта ва Яқин Шарқ мусиқа муаммолари бағишланган Самарқанд сим- позиуми ўтказилди. Сипозиум қатнашчилари диққатига ҳавола этилган қўрғазма ва ижодий учрашувларда Ўзе- бистон анъанавий профессионал мусиқа жанрида чоп этилган илмий тадқиқотлар, тўплам ва китоблар қатори- дан Матниёз Юсуповнинг «Хоразм мақомлари» номи қитоблари ҳам муносиб ўрин олди. Олимнинг номига келган мактублар, бўлиб ўтган мулоқотлар шуну қўрсат- дики, Хоразм мақомларига қизиқиш фақат республи- камиздагина эмас, балки Ҳиндистон, АҚШ, ГФР, Австрия, Сурия, Эмат, Эрон, Покистон, Туркия, Жазоир, Ироқ, Ливия, Яман, Тунис, Марокаш, Миср Араб Респуб- бликаси каби мамлакатларда ҳам кучли эканлигини қўрсат- моқда. Матниёз Юсупов бир қатор халқ куй-қўшиқла- рини овоз ва фортепиано учун қайта ишлади, фортепиано ва айрим чолғу асбоблари учун пьеса, вариациялар ва сонаталар ёзди. Симфоник мусиқа ва саҳна асарлари яратди. 1959 йили Комижон Отаниёзов ва Борис Степа- нов билан ҳамкорликда «Ошиқ Ғариб» мусиқали драма- сини Муқимий номида театр учун ёзиб, тингловчиларга тақдим этди. Бу асар халқимиз орасида кенг тарқалган «Ошиқ Ғариб» дostonи асосида Аҳмад Бобожон либрет- тоси билан яратилган эди. Бахшиларнинг куй ва қўшиқ- ларидан кенг фойдаланиб яратилган «Ошиқ Ғариб» му- сиқали драмаси ўзининг миллий колорити билан тинг- ловчиларга манзур бўлган.

Матниёз Юсуповнинг композиторлик соҳасида қилган ишларидан, айниқса, мусиқали драмалари ва кўпқабл за- моनावий қўшиқлари диққатга сазовор: республикамиз театrlари учун 12 та мусиқали драма, 100 га яқин қў- шиқлар яратди. Санъаткорнинг симфоник оркестр учун турт қисми «Хоразм сюитаси», Туроб Тула сўзи билан «Беруний боглари», Эркин Самандаров сўзи билан «Туз- мўйин тароналари» каби вокал-симфоник сюиталари, тор- ли қвартет, халқ чолғу оркестри учун «Лирик вальси», «Қаҳрамон шоввозлар» сюитаси, «Тасанно, ишчилар» кан- татеси, хор асарлари мухлислар эътиборига сазовор бўл- ган.

Матниёз Юсуповнинг кўпқабл таниқли шоирларнинг замонавий мавзудай шеърларида басталлаган қўшиқлари- да Ватан муҳаббатига, халқлар дўстлиги, тинчлик, самара- ли меҳнат завоқи тараннум этилган. «Ассалои, гулчехра- лар», «Яна қутлаймиз», «Ватаним», «Пахтакор деҳқон», «Хоразм», «Ўлка», «Олтин қўллар», «Бир диёрки», «Ма- рур бўлса», «Ўзбекистон тўйи бу», «Ғалабамиз байрами», «Фермаиз Раъноси» каби кўпгина қўшиқлари шулар жумласидандир.

Матниёз Юсуповнинг ижодида мусиқали драма жан-

Матниёз ЮСУПОВ қаламига мансуб асарлар.

ри асосий ўрин эгаллайди. Зум ва адолатсизликка қарши курашган халқпарвар, демократ шоир Аваз Утар ҳаёти ва ижодини акс эттирувчи Аҳмад Бобожоннинг «Газал фожиаси», Шота Руставелининг «Илбарс терисини ёпиган паҳлавон» эпоси асосида драматург Турсун Собиров яратган «Уч баҳодир», кейинчалик «Қайдасан, ҳаёт», Ҳамид Ғулومнинг «Дил кўзгуси», Мамарасул Бобоевнинг «Тунги фарёдлар», Юнус Юсуповнинг «Республика ўт ичида» ва бошқа кўпгина асарларига бой, ранг-баранг, чуқур мазмунли мусиқа басталagan.

Алишер Навоий номи Ўзбекистон давлат академик опера ва балет Катта театри ижодий жамоаси сахналаштирган «Хоразм кўшнги» операси иттифоқ миқёсида кенг ёйилди. Композитор Матниёз Юсуповнинг бу асари 1964 йили Москвада бўлиб ўтган ўзбек адабиёти ва санъати ҳафталигида Съездлар саройида москваликларга биринчи навбатда кўрсатилди. Операни москваликлар билан бир қаторда голландиялик, покистонлик, испаниялик меҳмонлар ҳам зўр қизиқиш билан томоша қилганлар.

— Мен ўзбек театри спектаклини биринчи марта кўришим, — деган эди Эрон элчихонасининг ходими Б. Малоик, — ўзбек санъати, ўзбек артистларининг маҳорати, таланти юксак даражада эканлигини сездим.

Операнинг энг кучли томони унинг мусиқасидадир. Матниёз Юсупов Хоразм мусиқасига хос оҳанглар ва усуллар мавбасида жозибадор кўйлар яратди, бундан ташқари, опера драматургиясидан халқ кўйлари кенг урин олган. 1974 йили Матниёз Юсупов ижодида яна бир қувончли воқеа бўлади. У Улмас Умарбеков билан «Гуасанам» балетини яратди. «Гуасанам» балети роялда ижро этилишига қарамай, тингловчиларда яхши таассурот қолдирди ва қизгин олқишларга сабаб бўлди. Муҳокамада сузга чиққан композиторлар ўз сузларида Матниёз Юсуповни иккинчи йirik мусиқа асари билан самимий табрикладилар. Мусиқа шарҳунослари мазкур янги балетнинг драматургияси мукаммаллигини, сюжети қизиқарли ва драматик-фожиавий сахналарга бойлигини, унда эсда қолувчи, кишини тўқинлантирувчи кўпгина ёрқин ва ёқимли сахналар мавжудлигини, халқ кўйлари асарга сайқал бериб туришини қайд қилдилар. Шундан сўнг балет Самарқанда опера ва балет театрида томошабиналарга тақдим этилди.

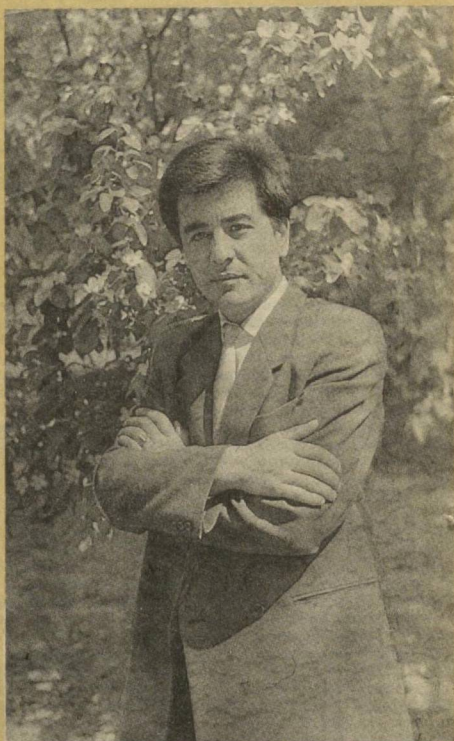
Матниёз Юсупов мусиқа жанрининг қайси соҳасида ижод қилмасин, барчасида муваффақиятли натижаларга эришга олган санъаткордир. Чунки у ўз касбининг фидойиси, мулоҳазали ва қалби пок инсон эди. Халқимизнинг сеvimли санъаткори, хушовоз хонанда ўн йилдан ортиқ Ўзбекистон радиоси мусиқали ёзувлар муҳарририясида катта муҳаррирлик вазифасида ҳам ишлади. Бу ерда у ҳали оҳори тўқилмаган, янги куй-қўшиқларни эфир тўқинлари орқали шинавандаларга тортиқ этишда ҳисасини қўшди. Матниёз Юсупов Урганч мусиқа билим юртининг директори, Ўзбек Давлат филармонияси қошидаги «Лазги» ашула ва рақс ансамблининг бадий раҳбари сифатида ишлади. Шу билан бирга, Маннон Уйгур номидаги Тошкент театр ва рассомлик институти анъанавий қўшиқ кафедрасида, Тошкент Давлат маданият институти маданий-оқартув факультети талабаларига чоғушунослик ҳамда асарларни чоғулаш фанларидан сабоқ берди.

Мусиқа санъатининг билимдон, беназир санъаткор Матниёз Юсуповдан бой маданий мерос қолди. Бугунги кунда у кишининг унлаб шогирдлари устозлари ишини давом эттираётир.

Матниёз Юсуповнинг санъат соҳасидаги беқиёс хизматлари халқимиз томонидан ҳақли равишда эътироф этилди ва ҳукумат томонидан муносиб тақдирланди. Профессор Матниёз Юсупов Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби унвонига сазовор бўлди. Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти билан тақдирланди.

Улкан санъат даргаси Матниёз Юсуповнинг орамиздан кетганига бир неча йил бўлди. Лекин санъаткор ўзи яратган оҳангларда иккинчи умрини яшаётгани гувоҳи бўлиб турибмиз. Унинг булоқ суваридек мусаффолик билан йўтилган кўйлари ҳамон қалбларимизга завқ-шавқ бағишлайпти.

Ратно ҲАЛИМОВА.

(ХУШОВОЗ ХОНАНДА
ШОМАҲМУД ШОРАҲМЕДОВ
БИЛАН СУҲБАТ)

ОШУФТА
ЮРАК
ТАРОНАЛАРИ

СОКИН ХОНА. Ором-бахш куй таралмоқда. Куй сизни ўз сеҳрига тортади. Қалбингиздаги гу-борлар тарқалиб, куй сеҳрига маст бўласиз. Шу вақтда яна бир мўъжиза рўй беради. Куйга монанд дилбар бир қўшиқ ян-райди. Қўшиқдаги ҳар бир ўтали сатр мусиқа билан ҳамоханг-ликда янги бир муштараклик бахш этиб, қалбингизни тўқин-дантиради. Дилингиз ором топа-ди. Бу дунё ташвишларини уну-ти, ҳаёлингизни фақатгина қў-шиқ қўлгаб олади.

Мусиқа ва қўшиқ инсонга она алласидан бошлабоқ ҳамроҳ. Ҳар куни радио тўқинлари, ой-наи жаҳон орқали ихтидорли санъаткорлар-у, ҳаваскор қў-шиқчилар ижро этган куплаб қў-шиқларни баъзан берилиб бутун вужудимиз билан, баъзан эса бе-ларвогина тинглаймиз. Аммо ҳар бир қўшиқни санъатсевар, нозиктаб муҳлисига раманзур қилишда унинг замирида фи-дойи инсонлар меҳнати ётади. Қўшиқ ижро этган хонандалар-ни баъзан танимаймиз, қўшиқ-нинг шеърини ким ёзганлиги, ким қуй басталаганлиги билан ҳаттоки қизиқмаймиз. Лекин қў-шиқ ўз сеҳри билан, хонанда-нинг ширали, майин овози бил-дан тингловчиларнинг қалбини ром этади. Бу қўшиқлар қалби-мизга шунчалик ўрнашиб олади-ки, ўзимиз билмаган ҳолда уни аста хиргойи қилиб юрамиз.

*Севганим бир ёр эди,
Ҳўрматим бисёр эди.
Бевафо экан малак,
Мен эса жоним ҳалак.
Риштани узди ўшала,
Аҳдини бузди ўшала,
Янги ой чиққан кеча.*

Ушбу қўшиқни эл хизмати-да юриб, ўз овозига эга бўлиб меҳр-муҳаббат қозонаётган ёш хонандаларимиздан бири Шо-маҳмуд Шораҳмедов ижро эт-моқда.

— Шомаҳмуджон, эшити-шимиз, Сиз санъаткорлар ои-ласидансиз. Санъат йўлига қи-риб келишингиз ҳақида га-пирсангиз.

— Қўшиқсиз ҳаётимни тасав-вур этолмайман. Бу айримлар учун баладпарвоз гапдек тую-лиши мумкин. Лекин бу бор гап. Қонимда санъаткор қони бор учунми, билмайман... Да-дам раҳмати Шонезмат Шо-раҳмедов машҳур хонанда эди-лар.

Хонанда бир зум ҳаёлга чўм-ди. Ўзи ҳали тугилмасдан илға-

ри булган, оталари ҳижоқ қи-риган воқеалар худди ўзи ишти-рок этгандек бирма-бир кўз ун-гидан ўтди.

... Тақдир тақозоси билан Шо-незмат аканинг болалиги ва ёш-лиги Хитойнинг Гулжа шаҳри-да ўтди. Бу ердаги ўзбеклар ма-ҳалласида яшади. Асли туркист-онлик булган маҳалладошлари орасида театр труппаси тузи-либ, турли мавзулардаги томо-шалар кўрсатила бошланди. Ас-лида шифокор булган Шонезмат акани санъат ўз йўлига тор-тди. Бу ерда актёрлик ҳам қи-яди, ҳалақ куйларини ижро этиб, тингловчилар қалбини ром эт-ди. Орадан йиллар ўтди. 1960 йили Шонезмат ака ўз вата-ни — Тошкентга қайтди. Гани-жон Тошматов раҳбарлигида ташкил этилган уйғур ансамб-лига қабул қилинди.

Шонезмат ака гап-таштаклар-да, қариндошлар даврасида бор маҳоратини ишга солиб, қўшиқ куйларди. Ўзбек мумтоз муси-қасининг доимий шайдолари учун уларнинг уйи доимо очик эди.

— Сиз отангиз изидан ке-тибсиз-да...

— Айтдим-ку, қонда булгандан кейин (Шомаҳмуд мийигида кул-ди). Оилада олти ўғилмиз, отам-даги бу истеъдо, санъатсевар-лик, мусиқага ихлосмандлик менга утган. Толибжон Соди-қов номли 1-мусиқа мактаби-нинг рубоб синфиди таҳсил ол-дим. Худойберди Қосимовни илк устозим деб ҳамиша эъзоз-лайман. Оддий кўринса-да, ру-боб чалишнинг узига хос ма-шаққатли томонлари ҳам бор. Созаңдадан жуда катта масъу-лият, шу мусиқа асбобига катта меҳр-муҳаббат талаб қилади.

Ҳамза номли мусиқа билам юртини тутатга. Тошкент Дав-лат консерваториясининг анъа-навий ижрочилик ихтисосига ўқишга кирдим.

— Консерваторияда кимлар қўлида таълим олдингиз? Илк саҳнага чиққан пайтларингиз-ни бир эсга олсак-а.

— Консерватория жуда улут даргоҳ. Бу ерда таҳсил олиб, машҳур созаңдаю, хонанда бў-либ етишиш ҳар бир талаба-нинг орзуси. Машҳур бўлиш эса, ўзингизга маълумки, осон эмас. Муҳлисларнинг қалбини ром этадиган қўшиқлар яратиш учун фақат меҳнат ва яна меҳ-нат қилиш керак. Озгина ис-теъдод ҳам жуда катта меҳнат

орқалигина юзага чиқади. Кон-серваториянинг Шарқ музика-си кафедрасида устоз, профес-сор Сулаймон Таҳалов қўлида таҳсил олдим. У киши санъат оламининг кўпгина сирларидан мени баҳраманд қилди.

Кўнглимдаги яхши бир ният, ажиб бир орзу билан илк бор «Қамолот-89» танловида қатнаш-дим. Катта саҳнада қўшиқ айтиш-дек орзунинг биринчи лаҳзаси-да нозиктаб томошабин олди-да зиммамда катта масъулият борлигини ҳис қилдим. Бухоро-лик шоир Сулаймон Шодиёв-нинг «Янги ой чиққан кеча» шеърини куй басталаб, ижро эт-дим. Бу танловда, айни кунлар-да ҳалақ меҳрини қозонган Охун-жон Мадалиев, Гиёс Бойтоев сингари хонандалар каби менга ҳам омад кулиб боққанди. Етаки-чи уринини эгалладим. Ҳозирги кунда ҳам ҳар сафар тингловчи-лар ҳузурини чиқар эканман, дастлаб саҳнага қадам қўяётган пайтимидаги уша масъулият ҳис-си мени сира тарк этмайди.

— Ҳозирги кунда қўпчилик, айниқса, ёшлар эстрадага қи-зикиб кетаяпти. Аҳвол шу зайл-да кетаверса, мумтоз қўшиқ-чиларимиз тақдирини қандай бу-лади, деб ўйлайсиз?

— Фикримча, мумтоз қўшиқ-чиларимизнинг тақдирини маълум маънода ёшлар қўлида. Эстрада билан бир қаторда мумтоз қў-шиқларимизни ҳам қўйиллатиб ижро этаётганлар кўп. Ҳуррият Исроилова, Марям Сатторов, Эркин Рўзमतов, Носир Али-маҳсумов ижросидаги қўшиқ-ларни бир тингланг-а. Қанчалар завқ оласиз. Мен шуни ишонч билан айтманки, юз йиллар-дан бери ўзинини йўқотмаган мумтоз қўшиқларимиз бундан буён ҳам ўз ижрочиларини-ю, ўз тингловчилари сафини тобора кенгайтириб бораверади.

— Тўйлар ҳақида мулоҳаза-ларингиз. Тўйларимиз бир оз бачканадашиб кетмаяптими? Даврани тулдириб «ўйнаётган» ёшлар ҳақида қандай фикрда-сиз?

— Халқимиз аввал-азалдан куй-қўшиқ шайдоси. Тўйларни қўй тўрайлиг-у, ҳатто кичик дав-ралар ҳам уйин-кулгисиз ўт-майди. Ана шундай дамларда санъаткор даврадаги ўналоб, юз-лаб санъатсеварларни шўх ва ўйноқ қўшиқлар билан мафт-тун этиши керак. Узоқ қишлоқ-ларда сафарда бўлганда баъзан шундай яйраб, қуйиб-ёниб қў-шиқ айтасанки, ҳатто ўзинини ҳам унутасан, киши. Чунки дав-

МУСИҚА

ЁКИ ГЛИЭР НОМИДАГИ
РЕСПУБЛИКА МУСИҚА
МАКТАБ-ИНТЕРНАТИДА
ЮЗАГА КЕЛГАН
ВАЗИЯТ ХУСУСИДА

Глиэр номидаги Республика му-
сиқа мактаб-интернати ҳадемай 70
ёшга тўлади. Бу сана инсон ҳаётига
қийинсиздек бўлса, улкандир. 70 ёш
арафасида турган одам ҳаётдаги (ай-
тайлик, ватани, oilаси олдидagi) ўз
бурчини қандай бажаришга улуғу-
гани ёки улгулорлмагани ҳақида
фикр юритиши табиий ҳодиса.

Энг аввало, кўз ўнгимизда шу ер-
да яшаб келадиган жонқуяр мураб-
бийлару, бу даргоҳда етишиб чиқ-
қан санъат ва мусиқа илмининг на-
мойидалари, турли миқёсдаги таллош
соҳиблари, ўз касбияти фидойи ин-
сонлар гавдаланади. Аммо, мазкур
ўқувгоҳда жиддий эътибор талаб қи-
лаётган муаммолар ҳам анчагинаки,
мен бу ҳақда даргоҳда 30 йил ишла-
ган бир мутахассис сифатида гапир-
моқчиман. Муаммолар камрови мо-
дий, ташкилий жиҳатлари ўз ичи-
га олсанда, уларнинг купрони, ўқув-
усулбий қўлланмаларнинг таъминоти
масалалари ташкила тоғли.

Ҳозирги вақтда ҳаққ ноғу бўли-
мида чанг, най, гижжак, гижжак-бас,
қўбиз-бас, дутор-бас, қашқар рубо-
би, афғон рубоби ва рубоб-прима
синфлари мавжуд. Шуларни рубоб
синфида 50 нафарга яқин ўқувчи,
гижжак-басда 8 нафар, қўбиз-басда
4 нафар, дутор-басда 6 нафар, гиж-
жакда 27 нафар, най синфида 7 на-
фар, чангда 11 нафар ўқувчи таъ-
лим олмақда. Синов тажрибалари
тарзида шу йилдан эътиборан, 1-
синфга чанг, гижжак, рубоб-прима
синфлари бўйича 12 нафар ўқувчи
танлаб олади (аслида ҳаққ чоғула-
ри бўлимига ўқувчилар 5-синфдан
олинади). Бу синовимиз қандай на-
тижалар беришини, албатта, вақт
курсатади. Шундай бўлса ҳам, бу
ишимиз яхши самара беришига
ишонч қўзи билан қарамолдаимиз,
чунки баъзи мактабларда бундай
тажрибалар алаҳқачон ўзини оқла-
ган бўлиб, амалиётта жорий этила-
ган. Ишончимиз қомилки, ўқувчи-

рада Сиз айтгандек, «уйинчи-
лар» йуқ. Барча фақат қўшиқ
тинглайди. Мумтоз ашулалари-
мизни айтишни жуда кўп илти-
мос қилишади. Уша «Сегоҳ»,
«Гиря», «Дугоҳ», «Фаргона тонт
отгунча», «Ушоқ»ни айтган
сайин яна айтгинг келади. Тонг-
гача қўшиқ айтиб чарчаш у ёқда
турсин, ҳатто ўзинг қўшиқ тинг-
лагандек меза қиласан. Баъзан
халқимизнинг мана шундай ул-
мас дурдоналари борлигидан жу-
да-жуда қувониб кетаман. Ис-
тардимки, ҳар бир санъаткор-
дан енгил-ели ашулаларни иж-
ро этишларини сўрамасдан, ма-
на шундай халқ қалбида мангу
яшаётган қўшиқларимизни сў-
рашсин. Балки бирор хонанда
бу қўшиқни билмасанги мум-
кин, аммо тезда у хулоса чиқ-
риб: «Мендан шундай қўшиқни
сўрашди, мен ҳам, албатта, иж-
ро этишим керак экан», — деб
мумтоз ашулаларни ўрганиб ола-
ди. Бундан хонандага ҳам, хал-
қимизга ҳам жуда катта фойда.

—Шомаҳмуджон, реперту-
рингиздаги ҳар бир қўшигин-
гиз биз — мухлисларингиз
учун бирдек ардоқли. Аммо
ўзингиз айтинг-чи, унлаб қў-
шиқларингиз орасидан қайси
бирини ўзгача бир иштиёқ
билан ижро этасиз?

—Ҳар бир мухлис каби менга
ҳам барча қўшиқларим бирдек
азиз. Уларга дилмизда қувончу
бор меҳримни қўшиб қуйлай-
ман. Айниқса, Гиёс Соатий сузи,
Иномжон Икромов мусиқаси
билан айтадиган «Сулим»
қўшиғимни алоҳида бир
кўтаринки руҳда, ўзгача оҳангда
ижро этаман. Ярим асрдан ав-
вал яратилган бу қўшиқ шунча-
лар жозибали, сирли-сехранки,
назаримда, уни қайта-қайта қуй-
лаганим сари ўзимга янги-янги
маъно кашф этгандек бўламан.

*Ёрни ойнақдан қаранг,
Ноз уйкуда ётганмикин.
Ёки қилган нолишим
Уйқудан уйготганмикин...*

— Назаримда «ойнаи жа-
ҳон»да жуда кам кўринасиз.
Бунинг сабаби нимада? Ярати-
лаётган янги қўшиқларингиз
ҳақида тўхталсангиз.

— Саволингиз ўринли. Вақ-
тим жуда зиқ. Консерваторияда
мударрислик қиламан. Ўз усти-
мида янада кўпроқ ишлашни
хоҳлайман. Янги қўшиқларим
билан тез кунларда кўриниб қо-
ламан. Шу ўринда «зангори эк-
ран» мусликий курсатувлар му-
ҳаррияти ходимларига ўз мин-

натдорчилигини бидирмоқчи-
ман. Улар доимо мендан ўз мас-
лаҳатларини аямайдилар. Ҳозир-
ги кунда Ошиқ Эркин шеърла-
ри билан айтилаётган «Севги-
лим», «Сарвинозим», «Муҳаб-
бат», «Шириним», Сулаймон
Шодиевнинг «Хуш қол энди»
қўшиқларини ниҳоясига етказ-
дим. Яқин кунларда эшитишин-
гиз мумкин.

Санъаткор санъати билан
ҳаққ ичига кириб бориши учун
доим унга ҳамнафас бўлиши ке-
рак. Санъаткор ўз урнини топи-
шида, репертуарини бойитиши-
да, қўшиқларининг ранг-баранг
бўлишида бу нарсa жуда катта
аҳамият касб этади. Катта саҳна
бошқа, «зангори экран» саҳна-
си бошқа, туй-томошалаар-у, ёру
дўстлар давраси бошқа. Хонан-
да ҳар бир саҳнага мослаб, ўзи-
ни тайёрлайди, чунки одоб-а-
лоқи, ўзини тутиши, ҳаттоки
кўриниши ҳам томошабинни
ўзига жалб этади.

...

Санъат шайдоси Шомаҳмуд
айни кунларда Тошкент Давлат
консерваториясининг Анъана-
вий ижрочилик кафедрасида
катта ўқитувчи бўлиб ишламоқ-
да. Бир қанча ёшларга санъат-
нинг сеҳрли, шарафли, аини
пайтда, машаққатли йўлида улар-
га бошчилик қилмоқда.

Шораҳмедовлар oilаси ҳавас
қилгули даражада. Волида
муҳтарамлари Собира ая та-
баррук онахонларимиздан. У ки-
ши фарзандларини эл-юрт, Ва-
тан хизматиға камарбаста қи-
либ тарбиялаганлар.

Шомаҳмуднинг турмуш ўрто-
ғи — Холисхон Ўзбекистон Те-
лерадиокмпанияси қўшидаги
дўторчи қизлар ансамблининг
созандаси, моҳир санъаткор, ик-
ки ширин қизчанинг онаси.

Бугунги кунда Шомаҳмуд
«Ишқ», «Тополмасман», «Йил-
лайман» каби унлаб қўшиқлари
билан халқимиз қалбидан жой
олган. Яқин кунларда унинг бир
туркум янги қўшиқлари тинг-
ловчиларга етиб боради.

Шомаҳмуджон, санъатсевар
халқимиз, мухлисларингиз сиз-
дан дилтортар қўшиқлар кутиб
қолади. Қўшиқларингиз билан
бундан кейин ҳам мухлисларин-
гиз қалбини забт этаверинг! Биз-
лар ижодингизга ва устозлик
ишларингизга баркамоллик ти-
лаймиз.

Маҳмуда АБДУЛЛАЁРОВА
суҳбатлашди.

ларимизнинг мусиқа соҳасидаги бадий савиялари янада ортади, касбий маҳорат малакалари ўсади, бироқ бугунги кунда халқ чогулгалари бўлимининг ўқитувчи ва ўқувчилари олдига катта қийинчиликлар юзга келганки, булар кишини жиддий ўйлантириб қўяди.

қўлланмаларнинг таълимоти масаласида бизга малакали ёрдам зарур ва биз бу ёрдамни консерваториядаги ҳурмати мутахассисларимиздан кутамиз. Зеро, консерваторияга халқ чогулгалари бўйича ўқувчи-талабалар етиштириб беришда Глизэр номи мактаб-интернати асосий ўринлардан

факкурни шакллантириш юзасидан яна бир фикр-мулоҳазани ўртага ташламоқчи эдим. Мактабимизнинг таълим режасида «Гармония» фанига ҳададан зиёд куп эътибор берилмоқда. Бу ҳол тўғриси бўлмаса керак. Негаки, гармония — овропоча кўп-овозлик мусиқа шароитида яратил-

ТАЪЛИМИДА ИСЛОҲОТ ЗАРУР

Халқ чогулгалари бўлимида қўланиб келинаётган кўпгина ўқув дастурлари ва қўлланмалари ҳозирги давр талабларига жавоб бермайди. Очигини айтганда, биз ҳали ҳам ўша овропоий йўналишда таълим беришга мажбур бўлиб қоляпмиз. Буни ўз ихтиёримиз эмас, балки мавжуд шарт-шароитлар сисласиси тақозо этади. Галнинг индолосини айтганда, шу кунга қадар бизнинг мактаб учун ҳозирги давр талабига тўлиқ жавоб бера оладиган на бирор-бир дастур ёки махсус қўлланма яратилди. Айрим ўқитувчиларимиз ўзлари ташаббус қўрсатиб муваққат дастур яратяпти, аммо бу ўринишлар кенгаш томонидан ёки нуфузли комиссия томонидан ўрганилиб, нашр этилмаганлиги сабабли, вақтинчалик аҳамият касб этади, ҳолоас. Масалан, гижжак учун тузиб келган ўқитувчилар дастури бир ўқув йили давомида баъзи тузатишлар билангина қўланилиши мумкин. Четдан қараганда бу иш кўпроқ даваскорликка ўхшаб кетади. Ваҳоланки, дастур ва қўлланмалар вақти-вақти билан ҳар 3-4 ёки 4-5 йил давомида мунтазам нашр этилиб, замонга мос равишда янгиланиб турилиши лозим. Ахир қачонгача гижжак ва рубоблар учун «тайёр» скрипка дастурлари қўлланса, қўбиз-бас, дутор-бас ва афгон рубоблари учун виолончель синфи дастурлари ишлатилади? Гўё бизнинг миллий чогулгалар ва овропоий чогулгалар орасида ҳеч қандай фарқ йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

Қўлланма ва энг зарур нота тўпламлари масаласи ҳам эътиборга муҳтож. Ҳозир баъзи қўлланмаларнинг жуда оз нусхада эканлиги сабабли мактаб кутубхонасининг жавоналари деярли бўшаб қолди. Ҳатто айрим асарларни ўқувчилар ўқитувчилар қўлма-қўл кўчириб юришдики. Гапим муболага бўлмаслиги учун айрим мисоллар келтиромоқчиман. Мирза Тоировнинг «Най дарслиги» тўплами бор-йўғи икки нусхада. А. Одилов ва А. Петросьян ҳаммуаллифлигида яратилган «Чанг дарслиги» тўплами эса 5-6 тагина бор, ҳоло. Аҳмад Одиловнинг «Чанг тароналари» ҳам жуда оз нусхада мавжуд.

Халқ чогулгаларидаги ўқув-услубий

бирини эгалаб келган-ку? Бу масалада Маданият ишлари вазирлиги ҳузуридаги ўқув-методика ходимлари сидқидилдан бош-қош бўлади, деб ўйлаймиз. Шу ўринда бир амалий тақлифимни ҳам баён этмоқчиман. Назаримда, бугунги кунда мусиқий таълим бўйича янги концепция ишлаб чиқилиши жуда ҳам зарур бўлиб турибди. Бу концепция шундай бўлиши керакки, унинг замирида истиқоолият мафкураси ўз аксини топиши керак, шу тарихда ёш авлоднинг миллий тафаккурини шакллантириш мумкин бўлуи эди. Масалан, халқ чогулгаларида 70-80 фоиз овропоча асарларни ижро этиб, фақат оз фойзинингига ҳужажурсинга миллий кўй билан тўлаириш эмас, балки ўзбек миллий куй-қўшиқларини мусиқамизнинг миллий гулгожи бўлиши устозона мақомларимизни чинакамгина ўрганиб, кескин бурилиш яшаш лозимдир. Биз бундан икки йил олдин тажриба-синов сифатида юқори синф ўқувчиларидан айримларини танабб олаиб, улар иштирокида «Мақом дастаси» тўздик. Мақсадимиз — ўқувчиларни мусиқанинг нодир намуналари бўлган мақомларимизга қизиқтириш эди. Натижада, бу иш осон эмаслиги ҳам матълум бўлди, чунки бизда мақом услубини мукаммал билувчи мутахассислар, устозлар анъанасини пухта эгалаган созандаю хонандалар етишмас экан. Бизга амалий кўмак керак. Бу ёрдамни консерваториянинг Шарқ кулиетида меҳнат қилаётган малакали мутахассислар бериши мумкин.

Шу ўринда ҳурмати мактаб-интернатида ҳам муҳтож этиш фурсати келди, деб ўйлайман. Авваллари, бизнинг мактаб ва Ўзбекистон Композиторлари уюшмаси орасида яқин ижодий алоқалар бор эди, ҳар йили композиторлар билан учрашиб туришлари, концертлар уюштириш эдик. Композиторлар, хусусан, ҳурмати, отахон ижодкорлардан Мутаваккил Бўрохон, Ҳамад Раҳимов, Собир Бобоев ва бошқалар бизнинг мактаб ўқувчилари ҳамда ундаги скрипкачилар, виолончеллар ансамбли ва халқ чогулгалари учун махсус асарлар ёзиб беришар эди. Афсуски, ҳозир бу яхши анъана ўз кунини йўқотиб бормоқда.

Ўқувчиларда миллий мусиқий та-

ган натижа бўлиб, ўша «вазият»дагина қимматлидир. Бизда эса бу фанга ургў берилиши — ўқувчининг мақом ёки умуман, миллий кўйни идрок этишидаги тафаккурини қийин аҳволга солиб қўяди, чунки бир томондан, ўқувчи онгига миллий мусиқа тафаккурини шакллантириш вазифаси турса, иккинчи томондан эса, кўп-овозликдан иборат гармоник тўғйларини, яъни миллий кўйлардан мўтлақо бошқа вазиятда юзга келган мусиқий тўғйларини ўқувчи руҳиятига зўрлаб бераётгандек бўламиз. Аслида бундай ёндошиш совет даврида тавсия этилган тажрибалардан бири эди, эндианқда ундан воз кечиш фурсати етиб келмадимики? Менимча, умуман «Гармония» фани ўрнига халқ чогулгалари бўлимида кенгайтирилган «Мусиқа назарияси», яъни ҳам Шарқ, ҳам Овропо мусиқа назарияларини ўзида муҷассам этган «Мусиқанинг назарий асослари» номи ўқув фани ишлаб чиқилмоғи мақсадга мувофиқдир. Шу ўринда яна бир мантиқий ҳулоса — халқ чогулгалари бўйича консерваторияга кирувчилар учун гармония фанидан кириш имтиҳонини олиб ташланса адолатли иш бўларди, чунки баъзан мутахассислигидан «яхши» ёки «ёғло» баҳо олган абитуриент «Гармония»дан «Йиқилиб кетади». Ваҳоланки, гижжакчи ёки най ижросис бўлиш учун гармония дасис келажакда ёки ҳозирда ҳал этувчи аҳамиятга эга эмас-ку?! Зеро, ўтмишда яшаган қанча-қанча машҳур ва буюк мусиқашуносларимиз, созандаларимиз «Гармония» фани ниялигини ҳатто билмаган бўлишлари ҳам мумкин. Ҳуллас, ўрта мусиқий таълимгоҳларда тўб ислохотлар ўтказиш — энг зарур вазиятини юзга келтириб. Бу анча мушкул вазифа. Аммо истибқобда маънавиятимиз ва қадриятларимизни тиклаш йўлидаги ушбу муаммолар ечимига малакали мутахассислар, таниқли олимлар, миллий санъатимизнинг фидойилари қимматли фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашадилар, деб умид қиламиз.

Жаҳонгир ИБРОҲИМОВ,
Глизэр номидаги Республика мусиқа мактаб-интернати мусиқа туркуми бўйича директор муовини, доцент.

ХАЛҚИ ОҒЗАКИ ижодининг асрлар давомида яратилиб, авлоддан-авлодга ўтиб келган бебаҳо хазинаси дoston (форсийча) — чолгу асбобларида бармоқ ўрни ва ушбу жойда ҳосил қилинадиган парда деган маънони билдиради.

Турк халқлари дostonлари дастлаб қўшиқдан бошланган. Ибтидоий давр қўшиқ ва термаларида қаҳрамонлик эпосининг дастлабки куртаклари намоён бўлганлигини Онасой ва Ўрхун дарёлари ёқасидан топишган Култегин, Билка-қоон, Тунюқуқ, Мўюн-чур қабртошларидаги тарихий ёзувлар (5-8 асрлар) ва урта асрнинг буюк олими Махмуд Қошғарийнинг «Девону лутотит-турк» (1076-1077) асарида келтирилган «Ражаз» деб аталган адабий парча ҳам тасдиқлайди.

Дostonларда халқ ҳаётининг маълум тарихий тараққиёт даври учун хос бўлган муҳим бир мавзу кўтарилиб, эртақнамо воқеа, афсона ва ривоятлар шоир ва бахшилар томонидан қайта ишланган. Дostonлар ўзининг дастлабки тугилиш давридан бошлаб оқ уш шохбчага бўлинади: қаҳрамонлик («Алпомиш», «Гўрўлган»); ишқий-романтик («Ошшқ Ғариб ва Шаҳсанам», «Ошшқ Махмуд») ва дидактик дostonлар. Ўтмишда «Искандарнома», «Шайбонийхон» ва шуларга ўхшаш тарихий воқеаларга асосланган дostonлар ҳам бўлган.

Фикримизча, ўзбек дostonларининг мушқий хусусиятларини ўрганишда ўзининг қадимий илдрлари, бетакрор услуб ҳамда шева-си, шунингдек, ёрқин жозибали куй ва қўшиқлари билан ажралиб турувчи Хоразм дostonчилиги алоҳида аҳамият касб этади.

Хоразм дostonчилигининг ўқ илдрлари жуда қадим замонларга бориб тақалади. Илк маданият ўчоқларидан бири бўлиши бу дийрда дostonчилик анъаналари эрамиздан олдинги VI-V асрлардаёқ кенг тараққий топганлигига оид маълумотлар мавжуд. Эски зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»даги мадҳияларнинг мушқ қўшиқларида ижро этилганлиги Қўйқирқилганқалъа топишдиқларида акс эттирилган. Геродотнинг «Тарих» китобида эса: «Аракс (Аму) бўйида яшовчи халқлар дарахтларнинг қуруқ мева ва шохларини тутатиб, бу тутудан маст бўлиб, ўйинга тушадилар ва шўх қўшиқ айтадилар», — дейилади. Бундан ташқари, энг эски дoston намуналаридан бўлиши Сиевущ ҳақидаги афсонанинг Хоразм билан боғлиқлиги машҳур «Шоҳнома»да ҳам акс эттирилган. Кейинчалик Искандар Зулқарнайн юршларидан (эрамизгача 356-323 йиллар) Юнонистон маданиятининг таъсири остида ҳам дoston ва тарихий қўшиқлар юзга келган.

Шундан сунг ислом дини ва Қуръони карим негизда шариат асосларини тариготб қилувчи ҳар хил қиссалар, дoston ва дostonси-

ДОСТОН ВА

Бола бахши АБДУЛЛАЕВ мухлислари даврасида халқ дostonларини куйламоқда.

ДОСТОНЧИЛАР

фат «Меърожнома», «Султонбобонинг меърожи», «Бобо Равшан», «Пайгамбарлар ҳикояти», «Жўхуд утлон», «Султон бобо ҳикояти», «Йусуф ва Зулайҳо», «Кийикнома» каби мушқий жиҳатдан бой дostonлар кенг тарқалди.

«Тарихий ёдгорликларнинг кўрсатишича, VI-VIII асрларда турк халқларининг ўгуз қабилалари Урта Осиё текислиги, Сирдарёнинг қуйи оқими ва Оролбўйларида яшаганлар. Улар XI асрнинг биричи ярмида салжўқий султонлар етакчилигида Эроннинг шимолӣ, Кавказ ортининг жанубӣ ва Кичик Осиё ерларини забт этиб, у жойларда, асосан, ўгуз тилларини тарқатдилар»¹.

Сунгги асрларда эса туркий тилининг эътибори тобора кучайиб, Хоразмда ёзма ва оғзаки адабиёт, хусусан, дostonчиликда етакчи омил бўлиб қикди.

Қадимги турк халқларининг тили ва лаҳзалари бир-бирига яқин бўлганлигидан, уларнинг дostonлари, қўшиқлари, куйлари узаро ўтиб юрган ва изоҳ талаб бўлмаганлигидан тезда сингишиб кетган. Хусусан, Хоразм дostonлари бу жиҳатдан туркман ва қорақалпоқ анъаналари билан узвий боғлангандир.

Оғзаки ижодаги дostonларнинг жуда қадимийлигидан дарақ берувчи омилар бор. Жумладан, Хоразмда, ҳозир харабога айланган XIII-XIV асрларга таалуқли меъморчилик ёдгорликлари мавжудки, булар баъзи бир дoston

¹Жирмуиский В. М., Зарифов Х. Т. «Ўзбекский народно-героический эпос.» М. ПИХЛ. 1949 год, стр. 14.

қаҳрамонларнинг туғилган шаҳарлари ёки уларнинг номлари билан бевосита боғлиқдир. Бундай қалалардан бири ҳозирги Шовот туманидаги Ваягон қалъаси Авазхоннинг туғилган шаҳри деб таърифланса, Кухна Урганчдан жануби-ғарбда жойлашган Диёрбакр (Ёрбакр) қалъаси Ғарибнинг туғилган шаҳри ҳисобланади. Шунингдек, Шоҳсанам қалъаси, Ақча галин (Гулинаҳор), Ҳалап, Ширвон, Шамоҳа қалъалари «Ошиқ Ғариб», «Гуруғли» дostonларининг узок ўғлишига бориб тақалиши билан бирга, тарихий воқеалар асосида кейинчалик dostonларга айланганлигини тасдиқлайди. Улар ҳақидаги таърифду тавсифлар зукко бахши ва шoirлар орқали бизгача етиб келиб, халқимизнинг дунёқарашини, орзу-умидларини, ҳаётга бўлган эстетик муносабатларини ўзини да мужжасамлаштиради.

Кўпчилик туркий халқларда бўлгани каби Хоразм dostonлари баёни аралаш, яъни ҳикоя ва шеър билан ёки фақат шеърини тарзда бўлиб, doston ижрочиларидан, одатда, ҳикоячи-декламатор, шoir-бадиҳағуи, эркин ижрочи (импровизатор), хушовоз хонанда, маълум музика созларини маҳорат билан чала оладиган моҳир созанда каби санъаткорлик сифатларига эга бўлиши тақозо қилинади.

«Бахши» мўғулча ва бурятча — бахш (багша — маърифатчи, ўқитчи), туркманларда — бағши, қоракалпоқларда — бақси ва ҳокзоз тарзда ишлатилади. Қозоқлардаги жиров, Кавказ халқларидаги ошиқ (ашут) тушунчалари ҳам бахшлик санъатига алоқадордир. Мухтор Ауэзов қирғиз манасчиларини икки турга бўлади: жомоқчи (жомоқ — эртақ, ҳикоя), dostonни тулиқ биладиган бадиҳағуи (импровизатор), йирчи (йир — қўшиқ), dostonлардан парчалар ёллаб айтиб юрадиган қўшиқчилар.

Бахши тушунчаси туркий халқларда икки хил мазмунда бўлиб, биринчиси пўрхон (парихон) — сеҳргар, халқ табобати билан шуғулланувчи табиб, фолбин, иккинчиси doston айтувчи, туркманларда ва Хоразмда профессионал қўшиқчи тушунчаларини беради.

Doston айтувчиларни қадим Хоразмда бахши, гўянда, аёллар жинсига мансубларини эса халфа, Қашқадарё ва Сурхондарёнинг баъзи жойларида шoir, соқий, юзбоши деб ҳам юритилади.

Турк халқларида doston айтувчилар қадимда узан деб ҳам юритилган. Улар қўбиз чалиб куйланган ва Қўрқут бобони ўзларига пиру устоз деб билганлар. Бобо Қўрқут (Дада Қўрқут) бутун Осиё, Кавказ ортида яшовчи туркий халқларда афсонавий қўшиқчи, dostonчилик асосчиси ва мусулмончилик тарғиботчиси сифатида гавдаланади. Ҳозирги кунда узан ибораси Хоразмда учрайди.

Маълумки, doston — музика, сўз, томоша ва бошқа қатор санъ

ат турларини ўзида мужжасамлаштирувчи муштарак (синкретик) соҳа. Шу билан бир қаторда, турли воҳа ва элатларга мансуб бўлган doston йўлларида баъзан куй ва қўшиқчилик, айрим ҳолларда эса сўз воситасига кўпроқ ургў берилганлиги сезилиб туради. Шунга кўра dostonчи тоғх созанда, тоғх шoir тимсоли бўлиб гавдаланади. Эътиборли томони шундаки, Хоразм dostonчилигида иккала оқимнинг ҳам барабарига тенг шуҳрат топанлиги гувоҳи бўлади. Бахшилар, асосан, дутор, дўмбира, қўбиз каби чолгуларда ўзларига жўр бўладилар. Бу ўринда сунгги вақтларда Хоразм бахшилари тор, бўломон, тижжак ва доиралардан иборат кўш (ансамбль) журмигида doston ижро қиладилар.

Бахшилар томошагоҳдаги эшитувчилар хоҳишига қараб ва ўларга мослаб, dostonларини эркин ижодий ижро (импровизация) қилганлар. Бунда ўлар қаҳрамоннинг туғилиши, қўрол-яроғ мақтови, жанга тайёргарлик, баҳоқдирав суҳбати ва йигитларнинг таърифи сингари унсурлардан фойдаланганлар.

Эркин ижро (қозоқларда айтис, қирғизларда айтиш) кўрикларда ривожланган ва ўларда гоилбар аниқланган. Бундай беллашувларда Жамбул, Қўламбет, Сайим жиров ва бошқа етук оқинар ижоди намунали бўлган. Орол ва Каспий бўйларида қозоқларнинг кичик жузи қарор топан бўлиб, бу жуздан баҳоқдирик dostonларининг машҳур ижрочилари етишиб чиққан. Ана шу жировлар санъатининг таъсири қоракалпоқ халқ dostonларининг мавзу ва нома йўналишларида ҳам сезиларли ўрин тутади.

Туркманларда ҳам айтишув ва беллашувларда толиб бахшилар аниқланган. Бундай айтишувлардан бири Махтумқўли ва Дурди шoirнинг фалсафий бақси шаклида ёзма манбаларда ҳам сақланиб қолган.

Марҳум Бола бахши Қўрбонназар Абдуллаевнинг айтишига қараганда, Хоразм ва туркман бахшилари Ошиқ Ойдин деган бахшини ўзларига пиру муридидеб деб билладилар. «Тасвирут-ул Хўсайн» китобида баён этилишича, Ошиқ Аддин Шаҳобиддин ибн Умар (Ошиқ Ойдин пир) тарихий шoх бўлиб, мўғуллар истилодидан ўз йилча бурун (XI-XII асрлар) Хоразмнинг Doston шаҳри яқинидаги Диёрбакр (ҳозирги Тошхувуз вилояти) қишлоғида таваллуд топан ва яшаб, ижод этган. Ошиқ Ойдин ҳақидаги маълумотлар «Хирмондони» («Хирмонпар», «Гули Хирмон») dostonларида келтирилади: «Рум элидаги гўзал Хирмондайдан хабар келгандан кейин отланиб кетайтган Гуртуғлиа Ого Юнус Пари мурожаат қилиб:

*Мунаи борсанг шаҳри Бўстон
(Бўстон) бориб гет;
Халқ ёдини юрагинга солиб гет;
Ошиқ Ойдин пирдан дуо олиб гет;
Осанг насихатини гетма, Гуртуғли.*

Бу насихатга қўлоқ солай кетган Гуртуғли бориб, Хирмондайдан айтишув ва беллашувда енгиллиб, қайтиб келади. Шундан кейин 70 яшар Ошиқ Ойдин doston айтилув куригида Хирмондалин енгади ва бутун бахшилар уни ўзларига пиру муридидеб деб тан оладилар. Беллашувлар ва ўларда толиб чиққан бахшилар ҳақида бундай ривоят ва ҳикматлар кўплаб учрайди.

Хоразм dostonчилиги — тарихий жараёнини, хилма-хил услуб ва йўналишларни ўз ичига олган мураккаб тушунча. Устоз бахшиларнинг, хусусан, Бола бахшининг қайд қилишича, Хоразм dostonчилиги журғифчи жиҳатдан ўз бўлакка бўлинади. Бу оқимлар бахшилар тилида дўкон (дўкон — форсча манзил, қўнимтоғ маъноларини билдиради) деб юритилади. Улар Амударё оқими бўйлаб юқори, урта ва куйи дўконларга бўлинадилар.

Юқори дўкон ўз ичига шартли равишда Туркманистоннинг Чоржўй вилояти, Доргон, Питнак, Хозарасп туманларини бирлаштиради. Бу дўкон бахшиларининг куй йўллари — номалари муътадил суръатда бўлиб, дуторларнинг ҳажми ҳам Фаргона-Тошкент дуторларига ўхшашиги билан ажралай туради. Мазкур дўкондан Хўжаёз бахши, Амин бахши, Мурод бахши, Эшнӣёз бахши Бобожонов ва бошқалар етишиб чиққан.

Урта дўкон ўз ичига Хонқа, Янгиряк, Урганч, Қўшқушир, Шовот туманларини бирлаштиради. Унинг марказини Хива шаҳри деб белгилаш мумкин. Бу дўкон бахшиларининг куйлари жўшқин, уйноқи, Бола бахши таъбири билан айтганда, «Тингловчиға чўг босиб оғандай» таъсир қиладди. Уларнинг дутори ҳам юқори ва куйи дўконларниқига қараганда кичикроқ бўлиб, ҳажми 970-1040 миллиметрни ташкил қиладди.

Мазкур дўкон ижрочилигининг характери хусусиятларидан яна бири — бахшилар қўшида доира ва бўломон чолгулари журмигида кенг ўрин берилганлигида. Урта дўкондан Хоразмнинг Эшвой, Матнӣёз Гўржа каби машҳур бахшилар етишиб чиққан. Эшвой бахши асли шовотлик бўлиб, Оллоқулихон даври (1825-1842 йиллар)да яшаб, ижод этган. У ундан ортқ шoirлардан етиштирган. Уларнинг ичидеб энг машҳури ва кўзга кўрингани Матнӣёз Гўржа бўлиб, унинг иккала кўзи ҳам кўрлигидан туркманлар орасида номига «Гўржа», яъни «кўр» лақаби қўшиб айтилган. Қоракалпоқларда эса уни Ғарибнӣёз дейдилар. Матнӣёз устози Эшвой бахши ҳақида куйидаги шеърни битиб, уни ўзи басталаган ва устозиға бағишлаган «Эшвой» куйига солиб куйилган. Шеърда Эшвойнинг қайси уругдан эканлиги, сўзга усталиги ва 56 ёшда вафот этганлиги меҳр ва дард билан таърифланади.

Эй, ёронлар вассин сизга айтилсин,
Ҳақ саноси тилииладир Эшвойнинг.
Ахсан зотин бир-бир ҳаром баён айлайин,
Чикдан жойи Чигатойдир Эшвойнинг.

Эшвой бормай ҳеч ким тўйин

қурмади,

Юзин қўрмай қизлар вақил бермади,
Диску фужур ҳаром баён айлайин,
Шу қилигин элар севди Эшвойнинг.

Эшвой Оташ, Нуржон билан соз этиб,
Беш қунак умрини сарфоз этди,
Улгандан сунг вассин Матнйёз айтди,
Соз, сўз билан умри ўтди Эшвойнинг.

Шеърдан маълум бўлишгача, Эш-
вой бахши ўз даврида Оташ, Нур-
жон деган бахшилар билан ҳам
айтишувлар қилган.

Афсуски ҳақи қўпгина бахши-
лар тўғрисида ҳужжатлар жуда оз.
Шунинг учун уларининг ҳаёти ва
ижода ҳақида қисқача бўлса-да, ўз-
лари ёки шоғирдлари томонидан
қолдирилган маълумотлар катта
аҳамиятга эга. Шунингдек, Мат-
нйёз Гуржанинг ўзи ҳам «Гўла-
рим» номи муҳаммасда 48 ёши-
да иккала қўзи ожиз бўлиб қол-
ганлигини баён қилади:

Икки кам эликка борганда
азиз ёшим менинг,
Бунча даргда дуч келибдур бу
ғариб бошим менинг.
Сармалаб, излаб толиб, оғу
бўлар ошим менинг,
Этти жаҳонни қўрғали йўз эрур
иудлошим менинг;
Қайгу, ғам, ҳасрат билан йўйган
наҳорин гўларим.

Бу шеърда мумтоз муҳаммас-
ларга яқинлик сезилиб туради. Бун-
дан маълум бўладики, Матнйёз ки-
тобий анъаналардан ҳам эқиндан
хабардор бўлган. Мазкур муҳам-
масни Бола бахши «Муҳаммаси
ифтор» номасига солиб ўқитан ва
қўпчилик ҳолларда достонларни
бошлаш учун дебоча сифатида
фойдаланган.

Бола бахшининг хотирлашгача,
Нурмамат қўлоқ ҳам донг тарат-
ган бахшилардан бўлиб, чап қўли
тирсатигача кесилган экан. Дутор
чилиш учун эса махсус ёғоч — ил-
гак мослама ясаб, улар бош, урта
ва зир пардаларни босадиган қи-
либ тайёрланган бўлган. Достон
айтганида унинг ёнида иккала бу-
домончаси илакнинг қайси парда-
да турганилиги ва ўнг қўл зарба-
лари дастлари урилишидан, бахши
қайси номани бошлаганини илгаб
олиб, жўр бўлган.

Нурмамат бахши жуда истеъдо-
дли, овози жарангдор бўлиб, 12 кун-
лик сайиллардан бирида хон чодир-
и ёнидаги супада «Базирён» дос-
тонини ижро қилган. Чодирда ов-
қатланиб ўтирган Феруз достон
ижросига берилиб кетиб, беих-
тиёр: «Ҳа, баракалла, ҳа баракал-
ла!» — деб аста-секин чодирдан чи-
қиб, сурилиб-сурилиб, супага —
бахшининг олдига бориб қолгани-
ни ўзи ҳам сезмай қолган дейди-
лар. Юксак ижроси учун Нурма-
мат бахшига Феруз катта инъом-

лар берган.

Шунга ўхшаган таърифлари эл
орасида ёйилган бахшилар жуда
қўлаб учрайди. Урта дуконнинг
йирик намояндалари орасида Аваз
бола, чигатойлик Нурило бахши,
қитъқунгиротлик Аннафас бахши,
Матёқуб қори ва унинг утилари
Ҳасан ҳамда Сайид бахшилар, хи-
валик Бекжон бахши, хонқалик
Абдирим бахши, Усмон бахши (Бо-
ла бахшининг бобоси), Бува бах-
ши, Жуманазар бахши, Бола бах-
ши ва бошқаларни тилга олиш
мумкин.

Қўйи дукон Гурлан, Тошқовуз,
Пурси, Қўҳна Урганч, Хўжайли ка-
би Амударёнинг қўйи оқими ҳуду-
дидagi жойларни ўз ичига олади.
Бу дукон вақиллари, асосан, якка
дутор жўрлигида достон айтиша-
ди. Қўй йўллари қўпича туркман
ва қорақалпоқ, ҳатто қозоқ дос-
тончилик услубларига ўхшагани
ва достон номаларини ички овоз
билан қуйлашга мойиллиги жиҳа-
тидан ажралиб туради.

Бу дуконнинг ёрқин намоянда-
лари Ризо бахши, Эрназар бахши,
Суяв бахшилардир. Гурланлик Ри-
зо бахши Сайидмуҳаммад Баҳодир-
хон (1854-1863 йиллар) ва Муҳам-
мад Раҳимхон — Феруз (1863-1910
йиллар) даврларида саройда ҳам
бахшлик қилган.

Суяв бахши туркманларнинг
човдир урутидан бўлиб (тахминан
1850-1917 йиллари яшаб, ижод эт-
ган), Бўдумсоз деган жойда ту-
тилган. Матнйёз Гуржанинг шоғир-
ди бўлган бу санъаткор жуда қўп
номаларнинг муаллифи ҳамдир.
Унинг шоғирди, мангитлик Отаҳон
бахши, Аҳмад бахши Матназар ўли,
Аҳмад бахшининг қўли остида
етишган Худойберган Утаган ўғли,
Жалақ бахши Шомуродов, Йўл-
дош бахши Дўсимбетов, гуранлик
Сакрак бахши — Жумабой Худ-
ойберганов, мангитлик Турсун
бахши Жуманиёзов ва бошқа ус-
тоз-достончилар етишиб чиққан.

Кекса бахшиларнинг ахборот бе-
ришгача, мазкур дуконларда шо-
ғирдлар тайёрлаш иши ҳам изчил
йўлга қўйилган. Ҳар бир устоз бах-
ши ўзидан кейинги шоғирди етиш-
тириши зарурий шарт қилиб
қўйилган. Бунда шоғирдаликка оли-
надиган бола 10 ёшдан кам бўл-
маслиги ҳамда қуйидаги қобилият-
га эга бўлиши талаб қилинган. Бун-
да боланинг саводи, ҳезми, зукко-
лиги, музикий қобилияти, сўз тузи-
ши, бурро-бурро гапириши, овоз
жарангдорлиги, овоз баландини,
тишловчиларни жалб қила оли-
ши — артистлик маҳорати, юз ифо-
даси ва бошқа қўпгина сифатлари
ҳисобга олинган.

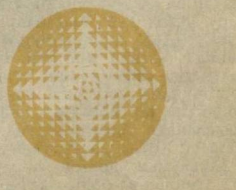
Тўйларни мустақил ўтказиш қў-
лидан келгандан кейин у устозин-
инг розилиги билан «Соҳандалар
рисоласи» бўйича назарий имти-
ҳон ва достонлардан «амалий им-
тиҳон» тошпирган. Бу удум «Фо-
тиҳа тўйи» ёки «Фотиҳа зиёфати»
деб юритилган. Тўйда шоғирди ус-
тозига бош-оёқ сарпо қийтизган.

Устоз эса, ўз навбатида, шоғир-
да дутор совға қилган.

Уша даврининг машҳур бахши-
лари 5, 10, 20 ва ҳатто 30 кун да-
вом этадиган тўйларни ҳар кун
бир достон айтиб (один айтгани
ни бошқа тақрорламадан) ўтказар,
бундай бахшилар юқори баҳола-
ниб, 5 тиллодан 15 тиллогача
шартлашиш йўли билан хизмат ҳа-
қи олар эканлар. Тўйларда даври-
нинг катта-кичиклигига қараб, от
араванин бир гилдираги олиниб,
қозқ қилиб қоқилган узун ёғочга
кийгизилиб, айланма саҳна тайёр-
ланган. Бахшилар саҳна устига чи-
қиб достон бошлаганларидан кей-
ин, унинг овози барчага тенг етиб
борсин учун «саҳна» айлантирилиб
турилган.

Афсуски, кейинги вақтга келиб,
маданий меросимиз бу турунинг
ривожига тўхтаб қолган эди. Ўзбе-
кистонимизнинг мустақиллиги ша-
рофати билан уни қайта тиклаш,
йўлга қўйиш ва ёшларимизни дос-
тончилик санъатининг юксак на-
муналаридан баҳраманд қилишга
кенг имкониятлар очилди. Бунинг
натijasида республикамизни қатор
урта-маҳсус муסיқа ва санъат
билим юрталарида «Анъанавий иж-
рочилик» бўлимлари фаолият юр-
тизмоқда. Шунингдек, Хива шаҳар
Абдушариф Отажонов номи бо-
лалар санъат мактаби бахшилар
ва халфалар синфи, Қорақалпоғстон-
нинг Амударё тумани Мангит ша-
ҳар муסיқа мактаби бахшилар син-
фи, Самарқанд вилояти Оқтош ту-
мани болалар муסיқа мактаби бах-
ши-шоирлар синфлари шу туман-
ларнинг мутасадди раҳбарлари,
мактаб директорлари ҳамда мута-
хассисларнинг жойбозликлари асо-
сида ташкил қилиниб, бу санъат
туруни астойдил ўрганишга маҳ-
кам бел боғлаганлар. Биз келгуси-
да бундай синфларни Қашқадарё-
нинг Деҳқонобод, Чироқчи, Сур-
хондарёнинг Денов ва достончилик
санъатининг қадимий ўқоқлари ҳи-
собланган бошқа вилоят ва туман-
ларида ҳам юқоридан буйруқ қу-
тиб ўтирмасдан очилишга умид-
вормиз. Келгуси алоқидин маъна-
виятини шакллантиришда достон-
чилик санъатининг тутпан ўрни бе-
қийёсдир.

Ботир МАТЕКУБОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Мадааният ишлари вазирлиги
Истиқболни белгилаш, услубият
ва ахборот марказининг етакчи
мутахассиси.

ТУЎҚИН

ОДАМЛАРЧИЛИК

Бу дунёда дўст дўстига суяниб яшар,
Бир-бирига таянади каттаю-кичик.
Қуддан келса, яхшилик қил, у нурга
ухшар,

Нурли қалбда намояндир
одамларчилики.

Қўнгил сўраш боболардан қолган
бир мерос,
Кимнинг боши ташвиш билан
эгилган дамда —
Юпатай деб мадад қўлин қўзиш
мардга хос,
Мардлик асли фазилатдир ҳар бир
одамда.

Кимларнингдир сочларига оқ тушса
бевақт,
Заха қалбни кўтаришга ярай ол,
юрак,
Йўқ, одамнинг бошини сила, тилай
олгин бахт,
Йиқилганини тургизишга шошилиш
керак.

Қўёш бошда бирдек қулиб
боқавермайди,
Гоҳда эзиб юборади тутаган пилник.
Орзу номи дарё тулиб
оқавермайди,
Шунда яна зарур бўлур
одамларчилики.

Ташналарга сув тутта бил, сўқирга
кўз бўл,
Сахий ҳамда софдил одам қилмас
хивнат.
Эли десанг, ёлгондан қоч, дўстим,
чин сўз бўл,
Шунда сени қийнамайди виждон,
диёнат.

Сал нарсага қўнгил синар, салга
қувонар,
Шундай экан: бу ҳаётда яшасин
бирлик.
Яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам қайтар
экан гар,
Қайта-қайта қайтаверар
одамларчилики...

БУРЧ
ҲАҚИДА ШЕЪР

Азизлар, дунёда ҳамма ҳам бир бор
Яшайди, лек қолур меҳрга ташна.
Унга шу қувончини бахш этмоқ учун
Ҳаммамиз баробар бурчимиз,
ошна!

Бу олам биллурдай тиниқ ва тоза
Ҳар одам интилар юкмасин деб

гард,
Фақат бунинг учун фидойи бўлиб,
Ҳамма ўз бурчини бажариши шарт.

Боболар авайлаб суток ҳаётни,
Бизларнинг қўлларга топширгани
рост,
Энди гал бизларга, келажак учун
Уни шундай элтиш бурчимиз, холос.

Унутма, беш қўлни оғзинга тиқсанг,
Ишонч ҳам ўлади, орзу-умид пуч.
Фақат ўзим бўлай деб яшаса ким —
Оёқлар остида топталади бурч.

Имони бут одам ҳар бир қўнига
Шукр деб, Олоҳқа қилади таъзим.
Ҳаёт ўтсин десанг кўнгидагидай
Ҳар бир зот ўз бурчин библиши
лозим!

Ҳамма тенг — оила тинч бўлсин,
деймиз,
Ҳар ўзбек қалбда ирода кучли.
Ҳеч ким бир-бирига муҳтожмас,
фақат
Меҳр-оқибатда қарздор ва бурчли!

Йиқилган одамни тургизиб қўйиб,
Бир бора ташнага сув тутиб кўр-чи,
Шунда қўнгил равшан, ишлар
юришар,
Ёдда тут, дўст қўнглини олмоқ дўст
бурчи!

Тарқоқ яшамайди ҳаётда инсон,
Қўлни- қўлга берар, бирлиқдадир
куч.
Ҳамма эли учун ёниб яшаса,
Ҳамманинг қорт учун хизмати — бу,
бурч!

Гар бутун елкага офтоб ҳам тегиб,
Бошидан сочилса ҳовуч-ҳовуч нур,
Шу офтоб, шу нурнинг қадрига
етиб
Яшамоқ бизларнинг бурчимиз эрур!
Барчага баробар чиройли ҳаёт
Ва нурли истиқбол қилгуси ато,
Одамлар, бурчингиз унутмай
ҳамда
Умид, ишонч билан яшаркансиз то!

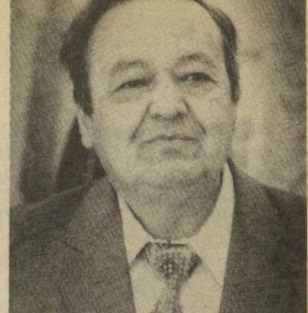
ЯХШИЛИК

(ҚУШИҚ)

Минг тасанно дилани нурга чоғловчи
Бу дунёда ҳаммага ёр яхшилик.
Одамларни одамларга боғловчи
Яхшилик бор, яхшилик бор,

яхшилик.
Бу дунёда ҳаммага ёр яхшилик.

Ҳар бир одам бир-бирига қўл берса,
Шодикларга бу олам тор, яхшилик.
Самимий қўл, софдил қўнгли, йўл
берса,
Демак дидада яхшилик бор, яхшилик.
Шодикларга бу олам тор, яхшилик.

Суратда: ТУЎҚИН

Ҳеч ким танҳо яшамайди дунёда,
Яхшиларга ҳар яхши зор, яхшилик.
Севсанг агар, умринг утар зиёда,
Ҳар юракда яхшилик бор, яхшилик.
Яхшиларга ҳар яхши зор, яхшилик.

Ўзалигингни қўрсатгин, ошнам,
Шамдай ёниб нур берсин қўнгли.
Иш юришиб, қоришмаса ҳам,
Номардларга муҳтож бўлмагил!

Тонг отади, кеч бўлар яна,
Юрагингда бир тутам севинч.
Тута, майли, ёна ва ёна
Лек номардга ялинмагил ҳеч!

Қуналар беҳад тезкор-чопагон,
Ўзгал ўтсин десанг турмушинг,
Сенга яқин қормасин ёмон,
Номардларга қолмасин ишинг...

УША-УША

(ҚУШИҚ)

Ҳаёт номи сўқмоқ йўлдан шошиб ўтиб
борамиз,
Ниманидир олсак яна ташлаб кетиб
борамиз.
Олис-олис манзилларга зўрга етиб
борамиз,
Аммо биздан қолаверар бу йўللар
ўша-ўша,
Умид билан яшайверар қўнгилаар
ўша-ўша.

Қўзни очиб қоман қадар ўтиб кетар ҳар
умр,
Киприқдаги томчи ешдай қалқиб турса
гар умр,
Бир яхшилик қилиб қолгил эй, одамзод,
бор умр,
Биздан кейин чаман қолур, боғ қолур,
ўша-ўша,
Осмоннинг чўнг тирговуви тоғ қолур
ўша-ўша.

Одам зоти бенасиба яратилмас дунёда,
Гарчанд биров от мингану биров қорган
пиёда,

Ҳаммага тенг тилак яқнаш:
— Умринг бўлсин зиёда.
Қайнайверар бўлоқларнинг шўх суви
ўша-ўша,
Яшай деган одамларнинг орзуси
ўша-ўша...

Миллий маданиятнинг ўзига хослигини тиклашга алоҳида эътибор берилиши керак. Шу билан бирга, миллий ўз-ўзини англашнинг қилиниши жаҳон инсонпарварлик маданияти ва умумбашарий қадриятлари идеалларидан, бизнинг кўпмиллатли жамиятимиз анъаналаридан ажралиб қолиши мумкин эмас.

Ислом КАРИМОВ

Жаҳон адабиётининг дурдоналаридан бири бўлиш «Маҳобҳорат» ҳинд халқ дostonи жаҳоннинг турли тилларига, жумладан, ўзбек тилига алақачон таржима қилинган. Икки йилга яқин вақт мобайнида ана шу дoston асосида яратилган видеофильм ҳинд тилидан туркидан-турки ўзбек тилига маҳорат билан ағдарилиб, халқимизга етказиб берилди.

«Маҳобҳорат» асари ҳинд сарзаминининг маҳсули бўлса-да, бизга узоқ ўтмишимизга нигоҳ ташлаш, ўзлигимизни англашда муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари, истиқлолнинг туртинчи баҳорини кутиб олган юртимизда миллий анъана ва умуминсоний қадриятлар асосида янги мафкура тамоиллари таркиб топиб бормоқда. Хар қандай мафкуранинг қудратли кучга айланиши кишиларнинг ахлоқий ва руҳий тарбиясига боғлиқ. Бу борада «Маҳобҳорат» видеофильми ўзига хос роль ўйнайди, деб ўйлайман. Шу боис ўтмишнинг бу ноёб ёдгорлиги ҳақида ҳол қуарат ўз таассуротларимни ўртоқлашмоқчиман.

Маълумки, Урта Осиёда қадим-қадимда турли динлар ёнма-ён ҳукм сурган. Жумладан, зардуштийлар ва будда динига оид ибодатхоналар ўлкамизда куплаб топилган барчага аён. Шу боис, «зардуштий» лиқнинг муқаддас китоби «Овасто» ва ҳинд ҳамду санолар мажмуи «Ригведа» матнларида уйғун фикрлар учраши, қадим замонларда яшаган авлождадларимиз билан ҳиндларнинг расм-русмлари бир-бирига жуда яқин бўлгани табиийдир. «Овасто»да мадҳ этилиш Кувеш илоҳи Митра, эзгулик ҳомийси Варатна (ҳиндуларда Вритрахан) сингари илоҳ ва афсонавий қаҳрамонлар ҳиндларда ҳам эъзозланган.

Мутахасссларнинг фикрига қараганда, «Ригведа» миллоддан аввалги II-минг йиллик бусагасида яратилган. «Овасто»нинг дастлабки қисмлари ҳам шундай қадимий давр билан боғлиқ. Бу икки кўхна асар матнларига келтирилган дуо, ҳамда ва саноларнинг баъзилари бир-бирига шу қадар ўхшашки, олимлар уларни ҳатто бир манбанинг икки нусхаси, дейишгача боришган. Ҳолбуки, «Овасто» олимларнинг теширишчида, Туронзаманида, аникро-

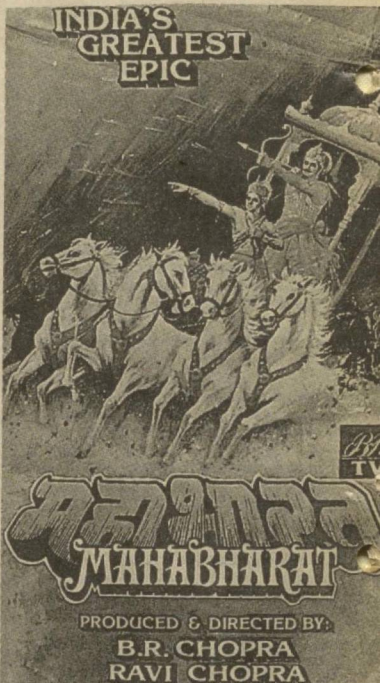
ги Хоразм воҳасида яратилган, деб эътироф этилган.

«Маҳобҳорат» асари устида суз борганда, бу икки манбани эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Негаки, унда акс эттирилган диний, фалсафий, ахлоқий қарашларнинг илдизи «Ригведа» билан боғлиқ. Крулар ва Пандулар авлодининг бобокалони Бхарат ҳақидаги ҳикоят ва бошқалар шу манбадан олинган. Дарвоқе, Бхарат, ривоятга қура, ўрмонни ўзига маскан этиш шамовий ҳур қиздан тугилган экан. Қарангки, «Овасто»да тилга олинган Сиёваршон (Турон табиат илоҳи) ҳам ўрмон парисидан тугилмиш, деб татриф этилади.

Қадимги юнон эпослари — «Одиссея» ва «Илиада»дан ўн марта катта бўлган «Маҳобҳорат» асарики қаҳрамонлик дostonи, жангнома, деяр атайдики. Хастинапур сатанатининг тождорлари Крулар хонадони билан тахтдан маҳрум этилган беш ака-ука Пандулар ўртасидаги тахт учун кураш асарининг марказий воқеаси ҳисобланади. Ана шу баҳр ўзаро урушда ечим топади. Лекин уруш қанчалик жиддий воқеа ҳисобланмасин, у асарнинг туб моҳиятини белгилай олмайди. Дostonда уруш воқеаси ахлоқий қарашлар тўқнашуви тарзида акс этади. Уруш ўн саккиз кунлик вақт доирасида содир бўлади. Ҳолбуки унда бхаратлар авлодининг бир неча бугини ҳақида суз боради, ибтидоий давр расм-русмлари, ривоятлардан тортиб, куп асрлик тарих жарёнаида яшаб келган диний, ахлоқий ва фалсафий қарашлар ўз аксини топган. Воқеалар шох саройларидагина эмас, ўрмонзор-даштлар, чулларда, арши аъло сарҳадларида руй беради. Қаҳрамонлар шамовий таңгилар, заминую коинотнинг реал ва афсонавий кучлари билан боғлиқликда ўз матонатли, қудратли қаҳрамонлар тарзида қуринади.

Видеофильм (doston)нинг тасдиғича, ёзмишдан ўзмиш йўқ, тақдир ҳукми узгармасдир. Лекин бу гоя инсоннинг улугвор ва қудратлилигини тасдиқлаш, ҳаёт эзгуликларини мадҳ этиш асосига қурилган.

Қадимий ҳиндларнинг тасаввурича, инсон ўлган, унинг руҳи (жони) жаннатга ёки дўзахга тушибгани қолмайди, тилириб, яна ёрут дунёга қайта келиши ҳам мумкин.

Лекин энди у шох бўлса гадо, қароқчи, ҳатто, бадбашара махлуқ, ёхуд қул, гадо эса аслзода ёки асли ҳолида қайта тилириши мумкин. Бу инсоннинг тирикликда курсатган эзгу аъмолига (қарм) боғлиқ. «Рўх бир жисм тугаса, бошқа жисмга ўтади, руҳнинг йўли чексиздир, барбодлик руҳга дахлсиз. Роҳат-азоблар мавсум сингари келади-кетди... тугилиш бор, ўлим бор, ўлган тилиради», — дейилади фильмда (72-қисм). Масалан, Кришна шох Вишнунинг ердаги тинимсоли.

«Маҳобҳорат»нинг қаҳрамонлик руҳидаги «Одиссея», «Илиада» сингари дostonлардан фарқи шундаки, унда галаба ва мағлубият, ҳаёт ва мамот масалалари, охират, йимон (дхарм) ва аъмо (қарм) нуқтаи назаридан идрок этилади.

Йимон ва эзгу аъмолюқори қуйлар экан, унда қиргинбарот урушининг рўй беришини қандай изохлаш мумкин? Бунга ёлғиз шахзода Дурётхоннинг Пандулардан қутулиб, якка, ҳукмрон бўлиш хоҳиши-истаги сабабми? Юзаси қараганда шундай туюлади. Лекин чуқурроқ

ОЙНАЙ ЖАҲОНДА

назар ташласак, муаммонинг ахлоқ, руҳият, маънавият, бурч ва эътиқод билан боғлиқлиги аён бўлади. Пандулар тақдир даштликда бунёд этган жаннатмақон шахростонининг тортиб олинishi, уларни йўқотишга қаратилган Варнават ёнғини, ўрмон сургунни, Драупадининг шарманда қилиниши — буларнинг ҳаммаси ёвузлик ифодаси, инсоф-диёнатнинг оёқ ости қилиниши тарзида идрок этилади. Бундай инсофсизликка қарши курашмасликнинг ўзи иймонсизликка йўйилади. «Жамият фаровонлиги учун кураш — бу ҳақ йўдир, иймон йўлида жанг қилиш гуноҳ ҳисобланмайди, ҳақ йўлда қурбон этилган нарсаси муқаддасдир», — дейди Кришна (91-қисм).

94 қисмдан иборат видеофильмнинг ҳар бир қисмида сценарий муаллифи доктор Рохий Маъсум Ризо, режиссёрлар Бир Чупра, Рави Чупра, бош тасвирчи Дҳарам Чупраларнинг дoston воқеаларини имконият борича қўладор қамрашга интилишлари кўзга аёқол ташланади. Фильмнинг ҳар бир қисми инсоният маскани — Момо Ернинг қархуриши тасвири билан бошланади. Буни тугилиш, ўлиш ва қайта тирилишдек узгарувчан, такрорланувчан ҳаётнинг рамзий ифодаси тарзида қабул этиш мумкин.

Фильмда замонавий телевидение

санъати ютуқларидан унумли фойдаланилгани сезилиб туради. Бу оммавий сахналарда, айниқса, аёқол қўринади. Замонавий ракеталар мисли тушган жойида портловчи олов бўлиб отилувчи илоҳий қуроолар, гурзиларнинг ёки лашкар аτροφиди темир қафас бўлиб санчиловчи пайконлар пайдар-пай урилиши, икки томонда денгиз мисол қалқиган аскарларнинг Крукштер даштлигидида ўлик жасадаларга айланиши кишини ҳайратга соларли даражада шиддаткорлик билан суратга олинган.

Ҳинд бадий ижодиётининг дастуриалами — қадимий «Натияштра» («Театр санъати ҳақида дастур») рисолисиди театр... кўргазмалар санъат, демак у томошабинни фикр-уй, ҳис-кечинма оғушида узлуксиз тутиб туриши лозим, деган қоида олага сурилган. Раса (руҳий кечинма, кайфият) назарияси, яъни, маълум руҳий ҳолат доирасида кескин тусланиш, ифода бўёқларининг қўюқлашуви, айрим сахналар ишловидида ҳам, образлар талқинида ҳам ўз самарасини кўрсатиб туради. Зоҳиран сокин кечувчи воқеа бирор куч турткиси билан дафъатан чаппасига узгаради, вазият пайдар-пай эҳтирослар тўлқинида айланади. Бунга чарогон саройида утган қимор уйини мисол бўла олади. Тунгич Пандузода салтанатини, укаларини, ҳатто хасму ҳалоли Драупадини қиморга бой беради. Драупадининг ҳаси оёқ ости қилинади, шаҳаншоҳдан бошқа Гангазода Дрон, Видурдек юрт ва сарой киборлари худди мурдадек қотиб, бошларини эгиб утираверадилар. Ҳеч ақл бовар қиламайдиган ҳолат. Қандайдир ёвуз куч уларнинг кузини кўр, қулоғини қар қилиб қўйгандек туюлади. Лекин аслида бу гайрининсоний кучларнинг муваққат тусуналиги эди.

Фильм инсон ақли бовар қилмас сирли олами тасвир этадики, инсон оқибат нима билан туташини ҳис қила олмайдди. «Тангри иноятига бойил бўлиш учун бандаси нима қиларини билмайдди», — дейди қаҳрамонлардан бири. Тунгич Панду Юҳиштр жангчи зотидаган (қшарий) бўлгани учун қимордан бош тортолмайди, негаки, унга иснод ўлимдан ёмон.

Кришна урушга қарши курашади, лекин уни тўхтатиш фурсати келганда, ўзи уруш «иймон жанги» тарафдори бўлиб чиқади; бошқа бир илоҳ эса осийликка қарши адолат қуролини ҳади этади, яна бошқаси илоҳ Кунтига фарзанд ато этиб, ундан туталимни баҳодир Карни кечкис жабр-жафоларга йўлиқтиради. Ўз мантиқига эга бу каби зиддиятлар воқеалар нурга зумлатнинг, иймонга осийликнинг туташ ва қоршиқчилигини кўрсатади.

Ажойиб ҳинд актёрлари инсон

табиати тасвир хислатларини айнатиб, ахлоқ, руҳият, маънавият, бурч ва эътиқод, улутворлик хислатларини мумтоз тажассум этганлар. Қаҳрамонларнинг матонатлиги ва жасурияти томошабинларни ҳайратга солади. Қизиги шундаки, улар урушни пандулар фойдасига ҳал бўлишини, Дурётхоннинг Бҳим, Карнининг Аржун томонидан уадирлишини аввалдан биладилар. Бу тақдир ҳукми. Лекин тақдирга тан бериб, уни қутиб турмайдилар. Улар олижаноб орийлар зотидаган бўлган учун уларини иснодга қўйиб бош эгшидан қўра жангтоҳда, пайконлар ёнғини остида мардонавор шаҳид кетишини афзал қўрадилар. Қўра буюқда қизилган такаббур ва шухратпараст Дурётхон ҳам бу ҳислатдан ҳоли эмас... Унинг Бҳим билан гурзи жангиди (91-қисм) ута тангалиги, жасорати ва мардларча жон бериши кишида ўқич туйғусини уйғотмай илоҳи йўқ.

Уларнинг ҳар бирини ўз дарди, азоби бор: шўҳ Дхритроштр энг фожиали қаҳрамонлардан, у икки ўт орасида азоб чекади: утағини деса, адолат, юрт ташвиши, юрт деса фарзанд обрўси қўдаланган. Ҳатто беш баҳодирнинг онаси Кунти ҳам Карн учун азоб чекади...

Ҳинд халқи тафаккурининг маҳсули бўлиши «Маҳобҳорат» видеофильми моҳир таржимон Амир Файзулла, санъаткорлардан Ойбарчин Бакирова, Римма Аҳмедова, Ҳожақбар Нурматов, Афзал Рафиқов ва телевидение кинокурсутивлари тахририяти жамоасининг меҳнати туйғайил ўзбек томошабинларининг ҳам дилидан ўрин олди.

Дубляжнинг тили бадий ифодавийлиги билан ажралиб туради. Таъбир ва иборалар айтишга қўлағина эмас, аини чоғда ҳиссий, таъсирли, самимий ва бадий образлидиган. Сарой аҳлига хос тавозе, манзурот ва мулозаматлар ўзбекон лутф, назокатли оҳангларда жўшиб туради. Асарнинг русча матналарида одатда, асл ҳолига қолдирилган таъбир ва тушунчаларнинг ўзбекча муқобиллари топишган. Масалан, «дхарм», «карм» сузаларини «иймон», «аъмола» деб олинishi бу тушунчаларнинг туб маъносига монандир.

Таржимада қадимги ҳинд удуларига хос образли ифодалар, тушунчалар, иборалар салмоғи ва маъзини сақлаб қоллишга ҳаракат қилингани эътиборга молик. Масалан, «Ганг дарёсининг тағидан суви эмас, қон оқади» деган жумла бор. Уни «Ганг дарёсидан суви эмас, қон оқади», деб олинса бўлмасмикин, деган фикр туталиши мумкин. Ривоятга қўра, Ганганинг суви дарё устида, ўртасида ва тағида ҳам оқар экан. Юқоридаги жумланинг ушбу ривоятга монанд таржима эканини кўрсатади.

Таржимон турли тушунчалар, иборалар, мақол ва маталларнинг муқобилини топиш билан бирга образлар тилининг узига хос хусусиятларини сақлашга ҳам алоҳида эътибор берган. Масалан, шўҳнинг

Суратларда: куп серияли «МАҲОБҲОРАТ» видеофильмдан лавҳалар.

қайнагаси Шакуний нутқидан кесатик, гиж-гижлаш каби бузгунчи шахс сажиясига оид унсурларда ҳажв оханги сезилиб турса, валиаҳд Дурӯтхон нутқида тахтга ҳирс қўйган, беписанд шахзоданинг феъл-атвори ёрқин акс этган.

Таржимон турли мансаб ва унвонлар, жумладан рожа, махорож, брахман каби атамаларни деярли ишлатмайди, уларнинг ўрнига шох, шаҳаншоҳ, коҳин, авлиё сўзларидан фойдаланишган. Бу аслиятни сохталаштиришга кирмади. Бу куриш, эшитишга қаратилган санъат табиятини ҳисобга олиш, яъни, аслият руҳини сақлаган ҳолда асарни томошабинга ақинлаштиришни аниқлатади.

Асар таржимасида узбекона тил, нутқий ифодалар эътиборга олинса, артистлар ҳам ҳар бир тимсолга илҳом билан овоз берар эканлар. Ана шу жараёнда уларнинг маҳорат даражаси ҳам кўзга равшан куринар экан. Турт ўзбек артисти 94 қисмдан иборат асарда бир неча персонажларга овоз беришди. Уларнинг сажиясини ишонарли тавдалантирдилар. Масалан, шохнинг қайнагаси Шакуний Ҳожиакбар Нурматов овозида узини жуза режадор, ақли қилиб қурсатишга устаси фаранг, луттибоз сарой фитначининг қиёфаси аққол куринди. У сўзлари чўзиб айтди, Дурӯтхонни ёш боладек масхара қилди, «Ашуланган вада-ванг қўйиб, юр-верасан», дея нафсониятга тегади, янги бебошликларга судрайди. Гангазода Биҳишам ва шохнинг укаси Видур — сарой доирасида бир-бирига яқин сиймолар. Ҳ. Нурматов уларнинг икки киш суратини чизади: Видурнинг овози мискин, даракш, уқинчи; бу ёпирилиб, ақинлашиб келаётган ҳалокатни ҳаммадан яхшироқ ҳис этган киши табияти учун монандир. Гангазода Биҳишам эса гоҳо руҳи суник куриנסада, овозида донишмандлик сезилсади. Ҳ. Нурматов яна бир неча ролга овоз берган.

Сўқир шох Дхритроштр руҳий олами энг мураккаб образ. Қадимги удумларга кўра, салтанатни бошқаролмаган шох узлатга кетиши ёки узини-узи бобуд қилиши керак экан. Афзал Рафиқов овозида у тоғу тахт ва охираб илинжи олишувидан изтироб чекувчи фожей образ сифатида тавдаланнади. У сўқир, лекин сезгир, ақли, кўкси пинҳон тугилган орзу армонлар-у, уқинчга тула. Дилидаги йити нафасига қўшилиб чиқаётгандек туюлади. Рафиқовнинг Дурӯтхонни эса ўзгача: дабдбурустдан кўтарилувчи омонот ховлиқш ва дағдагаларидан бу тоғ бандасининг хурмача қилиқлари очилиб қолгандек бўлади. Рафиқовнинг гоҳ қатъий, амира, гоҳ сокин, маҳзун таралувчи овози воқеаларни ровий тарзида шарҳлаш ва яна қатор образлар тавсифида қўл келган.

Видеофильмни томоша қилар эканмиз, гоҳ майин, ҳазин, гоҳ қархли, дардли, беҳаловат овоз тўқинлари қулқоқ урилади. Бу Ойбар-

чин Бакирова ва Римма Ахмедованинг аёл қалбининг бетининг тепишча ҳамоҳанг сержило, сеҳрли нафаси ва овозидир. О. Бакирова Драупади, шохнинг хасми ҳалоли Гандхарий, эса қизи Урваш; Р. А. Ахмедова эса Кунти, Матсия мамакиси Утара каби персонажларга овоз берганлар. Санъаткорлар образларнинг сажия ва кечинмаларини турлича туслиниш ҳолатларида ифода этишлари эътиборга молик.

Актёрлар саҳнада бир-бирини тушуниб, мулоқотда бўлганларидагина уйғунлик, узаро мутаносиблик пайдо бўлади. Бир тилда жарангланган асарни бошқа нутқий ифодага кўчирганда ҳам бу қоидага риоя қилиниши шарт. Акс ҳолда сўзлар қовушмайди, нутқ жозибаси йўқолади. Биз «Маҳобҳорат» фильмида турт актёрни худди қадимги Хастинапур муҳитида яшаб, буюк дoston қаҳрамонларининг ажиб узбекона қиёфаларини намойиш этганликларига гувоҳ бўлдик.

Ўзбекистон телевидениеси кинокурсатувлар тахририяти ҳодимларининг ҳаракатлари туғйили «Маҳобҳорат» дек қўламдор асар узлуқсиз намойиш қилинди. Бу ишда тахририятнинг муҳаррири Зафар Комилов, Дилшод Шамс, видеорежисёрлардан Ҳожимурод Валиев, Қаҳрамон Валиев каби ижодкорлар номини миннатдорлик билан таъкидлаш лозим. Зеро, «Маҳобҳорат» фильми бизнинг миллий бойлигимизга айланди. У энди неча-неча авлодларнинг тарбиясида узининг маърифий вазифасини адо этгусидир.

Сотимбой ТУРСУНБОВЕ,
санъатшунослик номзоди.

Миржаъфар
МИРЗАРАҲИМОВ

ЁШЛАР ИЖОДИ КЕЛАЖАК ДАЪВАТИДИР

Рассомлар уюшмасида Республика ёш санъаткорларининг ижодий кўргазмасига бағишланган муҳокама йиғилиши бўлиб ўтди. Мажлис кўргазма залининг ўзида бўлди. Унга уюшма раҳбарларидан В. Бурмакин бошчилиқ қилди.

Рассом ва санъатшунослардан иборат йигирма чоғлик одам тупланди. Ишлари кўргазмага қўйилган юздан ортқ ёш рассомларнинг ўзлари иштирок этишмади.

Санъатшунос А. Р. Умаров кўргазма ҳақида тулиқ маълумот бериб нутқ сўзлади, кўргазмага ва баъзи асарларга бўлган ўз муносабатини билдирди.

Кўргазманинг мақсади ва ёш ижодкорларнинг келажаги ҳақида айтилади муҳим гап бўлади. Муҳокама расмийчилик йўлида ўтказилгандек куринди. Сувнинг оқими ва унинг кучи сиртдан жуза оҳ ҳис этилганидек, муҳокама давомида сўзга чиққан рассомлар фикрига эътибор берилса, ижоднинг ривожини, унинг ички шаклланиш куч-қудрати фақат ташқаридан эмас, балки рассомларнинг ўзлари томонидан ҳам дуруст ҳис эта олинмаётгани сезилди.

Айниқса, тажрибали педагог-рассомлар П. Петров билан Н. Қўзиевларнинг бу борадаги мулоҳазалари бир-бирига тескари чиқиб, муҳокама мазмунига салбий таъсир ўтказди.

П. Петров А. Р. Умаровнинг ижодий жараён ҳақидаги баъзи шахсий мулоҳазаларини инкор этди. Гап тиканлардан ясалган қўш узасига қўйилган уч олтин тухум маъносини устидан борди (айнан тикан ва тухумдан ясалган декорация фанерга ёпиштириб рамкага қўйилган).

Сўнгра П. Петров кўргазмадаги ҳамма рангтасвир асарларининг яхши ишланганига ишонч билдирди. Бўёқ, мато, рамкалар етишмаётган шартонда шундай ишлар қилинган мактовга лойиқ, деб қувонди.

Н. Қўзиев ҳамма рангтасвир асарларини қоникарсизга чиқарди. «Қани ижод? Кўргазмада ижод бўлиши керак. Ижод ҳар бир рассомда узиники бўлиши лозим», — деган фикрларни қуёниб тапширди.

«Баъзилари диплом иши, баъзилари кўргазмадан кўргазмага қулиб юрган ишлар. О. Қозоқов асар-

лари шунақа тасаввур беради. Қолган асарлар эса унга-бунга қараб ишланган», — деб ўз фикрини аytади. У ёшларни чинакам ижодга қариди.

Кўргазмага қўйилган ишларда санъат мактаби, маҳоратнинг заифлиги, тасвирлаш салоҳиятининг ноқурлиги қайда этилади. Шунингдек, Н. Қўзибоев, аввал мактаб тайёргарлигисиз турли оқимларга, услубий йўлларга кириб, ёшлар нотўғри иш юритаётганидан безовталигини билдириди.

М. Йўлдошев, Янис Салпинкиди ва бошқалар ёшларга ердан бериш кераклигини таъкидладилар. Кўргазмада ҳайкалаторлиқ ишларидан ҳам кўрсатилгани ва бошқа санъат турларидан ҳеч нарса йўқлиги эслаб ўтилади.

Умуман, вилоятимиз ёш ижодкорларининг ахлоқи қандай? Республикамизда кенг қўлоқ ёйган, айниқса, Тошкентда ҳозир кучайган ҳаёқ амалий санъати неча энди «йўқ даражада» деган сўз остида қўлиб кетавериши керак?

Нега Республика ёш ижодкорларининг кўргазмаси фақат Тошкент шаҳри рангтасвири ёшларининг санъатини намойиш этиши керак? Шундай вазиятда бўлса ҳам ёшларнинг бадий фикрлаш йўллариغا эътибор қаратмоқчиман.

Илгарилари ранг тозаллиги ва жанрлариди ёшларнинг рангтасвири асарларида бу даражада яли тус олмаган эди. Ҳаётни тиниқ ҳис этиш воқеаларнинг бадий фазодаги ифодаларига кир рангларни яқинлаштирамаслик кўргазманинг яхлит замонавий кайфиятига айлانган. Бу нарса ёшлар ижодидаги катта ва чуқур бадий ўзгаришни аңглатади.

К. Исабев манзара ишлашда табиат қўринишининг мураккаб фазовий ҳодисадан иборат эканлигини ҳис қилади. У куч бўёқларини қўёш нурлари ранги ва фазо чуқурлигининг ранги билан бирга кўра олган. Манзара тасвири яхлит, жанрдор ва шиддатли ишланади.

Тақдир йўли билан яратилган манзаралар ҳам бор. А. Жамоловнинг «Баҳор», «Тош», «Бутдой», «Чуада куз» манзаралари бунга мисол бўлади. А. Жамолов табиат рангини, ёруғлиги қўришга ҳаракат қилсада, чуқурлиқни ҳис қила олмади. Натияжада унинг манзаралари образ ҳамждорлигидан маҳрум бўлиб қолган.

Кимнингдир ижодидан таъсирланмиш ёшларга хос. Таассуротлар расм тасаввурига ўрнашди унинг ҳиссийлари бўлиб юзга чиқади. Рассомнинг ҳиссийёт бўлигига айлана олган ўзга ижодий йўллар янги ижодий жараёнларда яшаб бораверади. Санъатнинг ифода воситалари ва унинг тасвирий имкониятлари шу даража кенгли, у ҳеч қачон ижодий йўлни айнан такрорламайди. Унда ҳаётнинг мураккаб фазовий қўриниши билан инсоний муносабат бирикки, кутлимган бадий манзаралар вужудга келаверади.

Ижодкор ўз тасаввур имконият-

ларига мувофиқ тасвирий йўл танласа, у ижод ҳақида конкрет фикрлашга ўтади. Э. Зуфаров тўқ мошранда «Ҳайит» асарини ишлаган. Ҳайит-байрам кайфияти тасвирдаги тағ рангнинг чиройли олингани билан ажралиб туради.

Асарнинг бадий ечими С. Абдуллаев услубини эслатади. Зуфаров унинг шогирди бўлса керак. Образларнинг поэтик ҳис этилиши, этилувчан контурларда нозик чизилиши С. Абдуллаев мўйқаланини айнан эслатади.

Лекин тўқ ранг ичида чуқурлиқни кўрсатиш билан ёш ижодкор узлигини намойиш этади. Улар орасидаги бўшлиқни очишда, қизлар тупини кўрсатишда ва тўғдай ҳар бир қиз қадди-қоматини ифодалашда авторнинг ўзига хос чуқурлиқ ҳис қилиш қўбилияти равшан кўринган.

Тайёргарлик суст бўлган ва мақсад унчалик аниқ бўлмаган айрим ишларда асардаги фон шунчаки текис бўяб қўйилди. Бу нарса ижодий ўқувсизлик оқибатида содир бўлади. «Тош», «Болалик» асарлари бунга мисол бўлади.

Кўргазмада «Ширин олма», «Кунгил дарахти», «Қорақўзлар» сингари чиройли номлар билан аталган картиналар ҳам бор. Кошки энди чиройли номлар тасвирдан ҳам тушунилса?!

Рангтасвир чуқур мазмунли образларни, шахсий тасаввурларни кенг ёритиш имкони сероб бўлган ижод дунсидир.

Қишлоқда борганда киши узини бошқача сезади. Айниқса тоғли ерларда. Қишлоқ кўчалари, уйлар ажиб бир оддийлиги билан киши юратини эркин ҳисларга тўлдирлади.

Уйларнинг табиатга яқинлиги, уларнинг паҳса девор ёки хом гиштдан қурилгани, қўёш тигида зарлаиб туриши, яна табиатнинг ўзи уларни нуратаётгани, шунга мос очиқ-сочиқ яшашлар, эркин юриштириллар ҳаммаси гўзаллиқ, табиийлик, инсонийлик бўлиб кўринади. Кишита қайта-қайта эстетик туйғу бағишлайди.

«Гилон», «Гилон кўчаси», «Гилон ҳовлиси», «Тор кўча» манзаралари мана шу кайфиятларни ифодалайди. Ёш расм Б. Камолов манзараларни эркин тасаввур қилади. Рассом ҳаёт берадиган жонли таассуротлар ифодасини тасвирда тутиб олишга муваффақ бўлган.

Е. Комбина полотноларида бир неча ранг композициялари билан танишиш мумкин. Қизил пишалардан ясаалдиган декоратив безакка ўхшаш турли қизил ранглар билан ишланган ритмик композициялар эстетик чиройга эга. Фақат шунинг ўзи. Битта ишда шу усул билан натюрморт сифат композиция ҳам тузилган. Рассом бўломларни дуруст бадий ифода этиши ҳам мумкин. Бироқ, рассомнинг асосий бадий ифода йўли санъат учун оқимига хос декоратив рангдорликни излаш билан боглиқ қўринади.

Рангтасвир санъати доим мазмун, гоёни ифодалаш билан яшаб келган. Мухими унда ҳаёт ифодаси асосий урин эгаллайди. Е. Комбина композициялари ўта рангдор, декоратив безак даражасида, хос.

О. Қозоқов ўз полотноларини чиройли декоратив композициялар сифатида яратади. Улар кишини узокдан ўзига жалб этади. Яқиндан эса композиция мазмунсиз, бириктирилган архитектура ёдгорлигининг булаклари, элементлари, безаклари бўлиб чиқади.

О. Қозоқов абстракт тасвирга конкрет воқеа атамасини ёзиб қўйса, С. Шин реал конкрет, ҳаётий образли тасвир остига тасаввурда образи йўқ бўлган афсонавий дузах маъносини ёзади. («Дузах азоби»). Томошабинда бу асарлар ишонсизлик туйғусини тўлдирди.

А. Иванова, С. Солижонов, Ш. Шоабдурахимовлар ясси декоратив деворий монументал рангтасвир билан қизиқади.

Хуллас, рангтасвир санъатининг ҳамма турига оид асарлар кўргазмани бойитган, лекин маҳорат ва ҳар кимнинг ўз йўли ва овозига эришиш муаммоси кун тартибда қолади. Миллий ўзига хос шарқона санъат яратиш ҳам ана шу ёш санъаткорлар зиммасидаги вазифа. Давр нафаси йўрилган чуқур маданиятга эга бўлган, ҳаёқ ижодининг ранг-баранг катламларини кўтариб қиқил ёш санъаткорлар кўлида. Санъат турларининг ҳаммасини бирга ривожлантириш, бирга кўргазмага қўйиш, бирга муҳокама қилиш вақти етди.

Рассомлар уюшмаси ижодий ишларни яхлит олиб бориш билан бирга, ўз раҳбарлиқ ишларини, муомала ва бошқаруш ишларини Шарқ маданияти йўлида — ўзбек давлат тилида олиб бориши зарур.

Б ИР ВОҚЕА ҳеч ёдимдан чиқмайди. Илмий ишим булоқлар ҳаёти билан боғлиқ бўлганлиги тўғрисида ойлаб балан тоғларда қолиб кетардим. Теварак-атроф фақат тош, қоялардан ва харсанг тошдан иборатдек. Саратон бўлишига қарамай, унгирларда қор. На бир дарахт кўринади, на бир жилга. Хуллас, тоғ саҳроси деганлари аслида шу ерлар. Утроқ аҳолиси ҳам анқонинг уруги. Навбатдаги кечамизни кекса чўпон чайласида, меҳмондорчиликда ўтказдик.

... Кичкинагина жуссаси бунчалик хилма-хил оҳанглари ўзига қандай сиғдирар экан, дегандек ҳайрат билан мезбон чалаётган дўмбирага тикилиб ўтирдим. Нимагадир ўзимни тасодифан булоқни ё жилга бўйида ўлтиргандек ҳис қила бошладим. Чулдираб таралаётган куйми ёки сувнинг аллаловчи сасими, унчалик фарқлай олмадим. Ҳатто сувнинг салқин эпкинидан жунжикиб иссиқ пахталигимга яхшироқ ўраниб оламан. Қулоқ пардаларимга майингина урилаётган сас чала кигизларига унсиз сингиб кетгачина, ўзимни яна сув бўйида эмас, пустиак устида чордона қуриб ўтирган ҳолда кўрдим.

«Ҳа, совқотдингми?» Рўпарамда дўмбирасини тиззасига тираб, сирли жилмайиб турган чол энди ҳаёлимда оддий чўпон эмас, буюк созанда сифатида гавдаланарди...

Кулогимда ҳали-ҳануз жаранглаб туради уша куй. Аммо мен уни бирон жойда на қайта эшитдим, на чала билдим.

Навруз арафасида Бойсун сафарида эдим. Эрта тонг балан тоғдан қишлоққа эна туриб, қишлоқнинг турна қатор тизилиб, бири кетмон, бири теша, ўроқ кўтаришиб, пиёда-эшаки, сой бўйлаб юқорилашаётганининг устидан чиқдим. Нима гаплигига тушунмай сўз қотгандим, ўрта ёшли киши: «Бугун теганак уюштирдик», — деб қолди. Гапнинг очиги, аввал тушунмадим. Кейин эса сув илмида олимлик даъво қилиб юрганимдан уялиб кетдим.

Теганак — бу Навруз арафасида тоғ қишлоқларининг шодиянасига айланиб кетадиган ўзига хос ҳашар, сув манбаларини поклаш маросими экан. Бу маросимда катта-кичик булоқларнинг кўзини қум-лойқадан тозаллагани сой, ариқ бўйлаб махсус сафар уюштиришар эканлар. Узоқ-узоқларгача эринмай боришиб, ҳатто бир-икки кун уша ёқда ётиб қолиб, булоқ атрофларини тозалаб, йул-йўлак ариқ, новларнинг сув ювган жойларини тузатиб қайтишар эканлар. «Ҳа, бул, ҳа бул» билан битта қолган юмушдан сўнг хурмачадаги қатиқ, белга тутилган нон, кўк сомса, хуллас, ким нима топса биргалашиб баҳам қуришдаги иноқликни айтмайсизми? «Жонсиз» табиятта, қишлоқнинг меҳр-оқибати ҳам гўё шу дастурхон атрофида жам бўларкан, дейсиз.

Ҳозир кўп жойларда бундай маросимлар унут бўлиб кетган. Мазкур атама истеъмодан чиқиб қолгани учун кўпчилик ёшлар туғул, олимларимиз ҳам унинг маъносини тушуна олмай қолапти.

Туй ва маросим. Иккаласи ҳам халқнинг буюк кашфиёти. Иккаласи ҳам, эҳтимол, заминдан униб чиққан эътиқод меvasи десам ҳечам янглишмайман. Эҳтиёж борки, эътиқод бор. Шунинг учун Ўрта Осиё мамлакатларида сувнинг танқислиги Оврупо ёки Ғарбий Осиё мамлакатларига қараганда сувга бўлган кучли эҳтиёж, юксак эътиқод (уни тежаш,

ШАРҚОНА АХЛОҚ ВА ЭКОЛОГИЯ

*Моможон! Нуроний чехрангиздаги
Ажинлар—йиллардан қолаётган из.
Инсон юрагига сомоқ бўлиб қўл
Неча йилдан буён яшар чанқовуз.*

уринли сарфлаш, тозалиги ва камайиб кетишдан сақлаш, манбаларини соф тутиш) намуналарини бунёд қилди, дейиш уринлидир.

Урта Осиё халқларининг энг қадимий ёдгорлик китоби «Овасто»да ҳам далаларга сув-арик олиб чиққан деҳқонларнинг улуғланиши ва шу туфайли бошқаларнинг ҳам сувга нисбатан муҳаббатини ошириш бежиз эмас.

«Сув келтирган азиз», «Отанг мироб бўлса, аригингни қазиб ич», «Сувга тупурма», «Сувга қараб супурма» каби унлаб ўтли халқ нақллари уша вақтлардан қолгандир. Яна ким билади дейсиз? Нима бўлса ҳам уларнинг мазмунидан сувга нисбатан бўлган улут бир ихлос акс этиб туради.

Балким ҳудди ана шу эҳтиёж ва унинг ҳосиласи ўлароқ эътиқод туфайли жазирама қаъридан қайнаб чиқаётган Зам-Зам булоқ бўйида вужудга келган мусулмонлар динининг айнан сув атрофида шаклланишлиги ёки Кавсар булогининг жаннат тимсолида тасвирланишида ҳам қандайдир рамзий маъно бор эмасмикан?

Қуръони карим дунёнинг ибтидоси дея сувни назарда тутиши (Ҳаж ва Анбиё суралари) ҳам тасодиф эмаски, бу ўз-ўзидан унга бўлган эътиқодимизни яна бир бора оширади.

Бундан ташқари, инсон танасини ва буюмларини, демак, маълум миқдорда маънавиятини пок тутиш учун сувни восита қилиб, унинг олий модда даражасига кўтарилиши ҳам бежиз эмас. Ўз-ўзидан маълумки, соф моддагина чиркинликни тозалай олади. У оламдаги энг соф модда. Шу боис сувни етти думаласа барча рутубатлардан фориг буларлик даражада сирлилиги таажжуб, айни вақтда нақд ҳақиқат эмасми?! Уни хонадонлардаги софлигини таъминлаш учун пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Ётишдан олдин сув идишларингизнинг оғзини беркитинг, бунинг иложи бўлмаса, бирон чўп бўлса-да, ташлаб қўйинг», дейиши нақадар ҳаётий эканлиги ҳам аслида буюк бир эҳтиёж меваси ўлароқ эътиқоддандир. Осиё мўъжизаси — ер ости сувини юзага ўз оқими билан олиб чиқарувчи восита, етти ўлчаб, бир кес нақд асосида қазиладиган қоризлар тизими, қор ва ёмғир сувини бузмасдан сақлаб турувчи қурилма — сардобалар, қопқалар, булоқ сувларини зарур эҳтиёжга сарфлаш учун тутиб тома-тома қўл қилувчи қўлфакли ҳовузлар, оддий ҳовузлар, қудуқлар, суви ўзи оқиб чиқар қудуқлар, сув соатлари ва ҳоказо кашфиётлар ҳам уша буюк бир

эътиқод мевасидир. Ушбу кашфиётларнинг оёғи табиийлик заминига шунчалар маҳкам тиралган эдики, натижада асрлар оша энг одил ҳакам бўлиб келган табиий танлов кўригидан «эсон-омон» ўтиб, фақат бизнинг замонамиздагина хору зор бўлган ҳосилалардир, қадрига ета олмаганимиз одимиздан оққан сувдир.

Уларнинг аксича, «Беш панжангни оғзингга тикма», «Иззат тиласанг кўп дема, соғлиқ тиласанг кўп ема» халқ ҳикматлари асосидан йироқда турувчи замонавий муҳандислик қурилмааларининг турли шакллари — суви етти эмас, етти минг маротаба думаласа ҳам тоза бўлмайдиган бетон новлар (чунки улар ифлос унсур — микробларни йўқотувчи, сўриб олувчи, тутиб қолувчи лойка, наботат олаmidан иборат табиий узан эмас), бутун атрофни захлатиб, шўрлатиб, дарёларни сувсиз узанга айлантирувчи, булоқлар кўзига лойка тикувчи тўгонлар, сув омборлари, чуққилар бошини шаршаралар кокилидан, булоқлар шовуридан мосуво қилувчи бургу қудуқлар кабилар купайди. Бу кўнгилсизликларнинг сабаби битта, эътиқоддан четланиш — Осиё табиий шароитида пайдо бўлган халқ урф-одатлари, расм-русумлари, удумлари, хуллас ахлоқ мезонлари талабларига жавоб бера олмайдиган қурилмаалари узоқ ўйламай бунёд этишдир.

Биз қанчалар саводхон бўлсак-да, пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Енглар, ичинлар, садақа қилинлар, аммо исрофгарчилик ва фохрга ўтманглар» каби ҳадисларини ўқий оламдик. Балки, шунинг аксича, табиатни бўйсундирмоқчи бўлиб фохр ва исрофгарчиликка ўтдик. Фохр кўзимизни сўқир, дилларимизни унча, қулоқларимизни қар қиляди. Миллий қадриятларимизни, удумларимизни йўқотдик. Энди не қилайлик: экканимизни ўрмоқдамиз, азизлар. Аммо ҳали ҳам кеч эмас. Ўртимизнинг олис бурчакларида, булоқлардан ҳам баландроқ чуққилар унча, булоқ, дарёлар тугилувчи гўшалардагина сақланиб қолган урф-одатимиз, қадриятларимиз ниҳолини кўнгилларга пайванд этайлик. Токи дилларда қайтадан буюк бир эътиқод куртаклари ниш урсин.

Асрор НИЗОМ ўғли.

ХАЛҚ ИЖОДИ БАЙРАМИ

Тошкентда Ҳамза номидаги Академик драма театрида фольклор-этнографик ансамблларнинг Республика курик-танлови — «Чашма-94» маданий меросимизнинг талай намуналари, маҳаллий ижро услублари ҳудудларда сақланиб, ривожланиётган миллий маросим ва урф-одатларнинг кўзгуси бўлди. Куриқда қатнашган турли жамоалар ўзига хос миллий маросим, урф-одатларини, таълим-тарбиявий, маданий-маърифий, турмуш-меҳнат жараёни билан боғлиқ мавзудаги ўз маромнома ва дастурларини томошабин ҳамда ҳакамлар ҳайъати олдида намойиш этдилар. Курик-танловнинг «Чашма-94» деб номланиши бежиз эмас. Сабаби — халқимиз чашма сувидан неча асрлар давомида баҳраманд бўлса, миллий санъатимиз, бу маданий меросимиз дурдоналаридан, халқ қўшиқ ва чолгу куйлари, рақслари чашмасидан ҳам шунчалик озикланиб келмоқда.

Курик-танлов шунинг кўрсатдики, жойларда халқ қўшиқларига қизиқиб қучайиб, уни дотор ёки доира жўрлигида айтиш тобора омаллашиб борапти. Ўтмишда яратилган халқ қўшиқларини ўз хотираларида сақлаб, эс орасида айтиб юрган қарияларимизнинг фольклор ансамблларига жалб этилиши, айниқса, таҳсинга сазовордир. Улардан сабоқ олган ёшларимиз маданий мерос ва анъаналаримизнинг ривож топишига яқиндан қўмақлашмоқдалар.

Куриқда номи чиққан «Чавки», «Зевари», «Гавхар» дан ташқари, турли туманларда ташкил топган ва фаол хизмат қилиб келётган янги жамоалар ҳам қатнашди. Ҳар бир ансамбл аъёнларининг маросим халқ қўшиқ ва рақсларини, амалий санъат намуналарини ва миллий кийимларини сахнада намойиш этди. Сирдарё вилоят, Гулистон тумани «Сайхун» йигитлар фольклор жамоасининг «Ўзбекистоним, яша», Тошкент вилоят, Юқори Чирчиқ тумани «Муножот» ансамблининг «Муҳал тулган», Андижон вилоят, Хужабод тумани «Дилқушо наволар» жамоасининг «Ҳосил байрами», Тошкент шаҳри, Гафур Гулом номидаги Маданият уйи қошидаги «Гавҳар» фольклор ансамблининг «Сув сайли», Сурхондарё вилоят, Сарисий тумани «Зевари» халқ фольклор жамоасининг «Карвон соҳили», Бухоро вилоят, Вобкент тумани «Мар-

дона» ва Навоий вилоят, Нурота тумани «Нуржаҳон» фольклор жамоаларининг «Хунармандчилик касби», Фарғона вилоят, Учқўприк тумани «Сумбула» ансамблининг «Қизлар йигини», Жиззах вилоят, Ғаллаорол тумани «Гаштак» ансамблининг йигитлар гаштаги, Қорақалпоғистон Республикаси, Кегайли тумани «Жилуа» халқ жамоасининг «Маърифат йўлида», Қашқадарё вилоят, Чирқоқ тумани «Чирқоқчи чирқоқлари» жамоасининг шу туман ҳақидаги, Самарқанд вилоят, Булунгур тумани «Чавки» халқ фольклор ансамблининг «Пода туш» анъанавий уйинига бағишланган бадий композиция ва сахна дастурлари кўпчиликка манзур бўлди.

Маълумки, ҳар қандай ансамбл қиёфасини, даставвал, унинг репертуари ва ана шу репертуарини маҳорат билан томошабинга етказза бишли санъати белгилайди. Курик-танлов шунинг кўрсатдики, йўналиши аниқ, мавзун ва ижрочилик услуби равшан, репертуари боқий аъёнлар билан узвий боғлиқ ансамбллар томошабин олқишини қозонапти. «Чирқоқчи чирқоқлари» фольклор жамоаси даставвал ўзлари яшаб турган воҳа тарихи жараёнида шаклланган аъёна ва маросимлар билан боғлиқ уйин ва рақслар, қўшиқ ва томоша санъати намуналарини кўрсатдилар. Фақатгина республикамизда эмас, балки Ҳамдўстлик мамлакатларида ҳам таниши, бир неча куриқлар совриндори «Чавки» эркаклар фольклор ансамбли бисотидан ўзига хос қадимий терма ва «Бешқарсак» уйинлари билан бирга қорвадорликка хос анъанавий «Пода туш», «Говмиш» уйин, терма ва қўшиқлари урин олган. Жамоанинг эс жўралигисиз, фақатгина қарсак билан ижро этилган халқ термалари, қўшиқлари, эркакларнинг жозибали рақслари, қаракатли уйинлари томошабинларга манзур бўлди. Хоразм вилояти, Хива тумани «Достон» ансамбли курик-танловга олиб келган уйи дастурини эса воҳада кенг тарқалган достончилик ва халфачилик санъатларига хос асарлар безаб турибди. Халқ қўшиқ ва лапарлари, «Оразибон» ва «Лазги» рақслари томошабинларга завқ-шавқ бахшида этди. Уларнинг ижро маҳоратлари беҳад қизиқибди, шўҳ ва гузалдир. Навоий вилоятдан «Нуржаҳон» фольклор жамоаси дастури курик-танловда ян-

гилик бўлди. Ансамблнинг дастури Нурота ҳудудига хос бўлиб, ўзбек ва тоjik халқларининг аъёнлари, халқ қўшиқ термалари асосида тузилган. Ансамбл дастури бошдан-охиригача фольклор намуналари асосига қўрилган бўлиб, ҳаёт йўналиши, касба-моийлик, ҳазил-мўйибна руҳи билан сугорилгани унинг бошқа жамоалардан ажратиб турди.

Хуллас, фольклор жамоалар ижросидаги асарларда халқимиз ҳаёти, урф-одатлари, дунёқарashi, ижтимоий давр ҳодисалари ўз аксини топган. Шуниси қувончлики, ансамбллар дастурларида қадимий қўшиқлар билан бирга, замонавий терма ва қўшиқлар ҳам етакчи урин эгаллабди. Куриқда «Зевари» ансамблининг «Кувё танаши», қорақалпоғистонлик жамоанинг «Туй муборак» ва «Қизлар қўшиғи», Сирдарё вилояти «Сайхун» ансамблининг «Сут оши» ва «Мустақиллик муборак», Ғаллаорол тумани «Гаштак» фольклор-этнографик ансамблининг «Гаштак», «Гул сандиқ» ва «Бешқарсак», Наманган вилояти «Феруз» фольклор жамоасининг «Катта уйин, кичик уйин» айтишуви, Фарғона вилояти «Сумбула» ансамблининг «Ўргилдай» яллasi, «Лолахо» лапар, Бухоро вилояти «Мардона» фольклор жамоасининг «Кулола», «Этиқду» сингари қўшиқлари юқори баҳоланди.

Курик-танловнинг ҳакамлар ҳайъати ҳар бир фольклор жамоасига баҳо бериб, улар томонидан тайёрлаб келинган маромнома ва дастурларнинг мавзун, ижро маҳорати, мазмун ранг-баранглиги, ўзига хос кийим-либослар, аъёна ва маросимларни сахнага олиб чиқишларини ҳисобга олган ҳолда гоилиларни аниқлади. Олий урин Навоий вилоятининг Нурота тумани Маданият уйи қошидаги «Нуржаҳон» фольклор-этнографик жамоасига, биринчи урин Қашқадарё вилоят, Чирқоқ тумани Маданият уйи қошидаги «Чирқоқчи чирқоқлари» ва Хоразм вилоят, Хива тумани Маданият уйи қошидаги «Достон» ансамблларига, иккинчи урин Сурхондарё вилоят, Сарисий тумани С. Кассиров номи жамоа ҳўжалиги Маданият уйи қошидаги «Зевари», Жиззах вилоят, Ғаллаорол тумани Маданият уйи қошидаги «Гаштак» ва Сирдарё вилоят, Гулистон тумани Маданият уйи қошидаги «Сайхун» жамоаларига, учинчи урин Самарқанд вилоят, Булунгур тумани Маданият уйи қошидаги «Чавки», Бухоро вилоят, Вобкент тумани Маданият уйи қошидаги «Мардона» ва Қорақалпоғистон Республикаси Кегайли тумани Маданият уйи қошидаги «Жилуа» халқ-фольклор жамоаларига топишилади. Фарғона вилоят, Учқўприк тумани Маданият уйи қошидаги «Сумбула», Андижон ви-

лоят, Хужабод тумани Маданият уйи қошидаги «Диқушо наволар», Тошкент вилоят, Юқори Чирчиқ тумани Маданият уйи қошидаги «Муножот», Наманган вилоят, Янгигузор тумани Маданият уйи қошидаги «Феруз», Тошкент шаҳар, Миробод тумани Гафур Гулом номидаги Маданият уйи қошидаги «Гавҳар» фольклор ансамбллари Фахрий ёриқлар ва қимматбаҳо совринлар билан мукофотландилар. Ўзбекистон-Покистон «Наврўз ой» қўшма корхонаси томонидан таъсис этилган энг улуг ёшли ва умидли ижрочилар учун совринлар наманганлик Абдусамад Аҳадовга ва хоразмлик ўқувчи қиз Садоқатхон Наврозовага тақдим этилди.

Курик натижаси шуни курсатдики, маънавий дурдоналаримиз (ҳалқ қўшиқ, куйлар, рақслари, урф-одат ва маросимлар) истиқлол тўғрисидаги тобора ривож тошмоқда. Таассуротларга бой маънавий аниқлик билан бирга, ҳалқ ижодиёти танта-насига айланган. Курик-танлов ўтиши жараёнида фольклор-этнография жамоалари раҳбарларининг Республика илмий-услубий семинари бўлиб ўтди. Унда фольклоршунос олимлар, мутахассислар, Марказ раҳбарлари ўз фикр ва мулоҳазаларни билдирдилар. Жумладан, фольклор жамоаларининг келгуси курик-танловини саҳнада эса, балки кенг омма орасида, очик майдонларда ўтказиш, энг яхши ансамбллар дастурини радио, телевидение ва граммузиви орқали оммалаштириш, туман ва вилоятларда янги жамоаларни аниқлаш, уларга моддий ва маънавий ёрдам курсатиш, келгусида республика миқёсида бола-лар фольклор ансамблларининг курик-танловларини уюштириш тавсия этилди.

Ҳалқ ичидан истеъоддорларни излаб топиб, уларни тарбиялаш, камолга етказиш, ҳудудларда бадий ҳаваскорлик ҳаракатини кучайтириш, маданий-маърифий, таълим-тарбиявий ишларни омма орасида, айниқса, ёшлар орасида кенг татбиқ этиш, ҳалқ аъёна, маросимларини ҳаётга ёйиш, жойларда курик-танловлар мавқеини кутариш, оилавий, фольклор-этнография жамоалар, ансамблларнинг маромнома ва дастурлари мазмунини янада кучайтириш каби масалалар ҳам анжуман назаридан четда қолмади. Қатнашчилар курик-танловларни мунтазам ўтказиш туриш фойдадан холи эмаслигини таъкидладилар.

Рустамбек АБДУЛЛАЕВ,
санъатшунослик номзоиди.

Ўзбекистон мустақиллиги давлатимиз, халқимиз олдига янги вазифалар қўймоқда. Ҳозирги кунда кутубхоначилик соҳасида кўпгина масалаларни қайта кўриб чиқиш, янги режаларни белгилаш лозим.

Ўзбекистоннинг бошқа ҳамдўстлик республикалардан иқтисодий узилиши китобат алоқаларига ҳам катта зарар келтирди. Кутубхоначилик фаолиятида энг кучли зарба кутубхона фондларига келиб тушди. Мустақил жамиятимизда бўлаётган янгиланиш, сивёсий-ижтимоий ўзгаришлар айрим соҳаларда эски мафкуравий тушунчалардан воз кечиб, ахборот тизимини тўлиқ равишда янгиланишини талаб қиляпти. Масалан — тарих, иқтисод, фалсафа... Кутубхоналарда мавжуд бўлган ушбу соҳаларга оид нашрлар, яъни китоб фондлари мазмунан 100 фоиз эскирди деб ҳисоблаймиз. Бу манбаларни китобхона муомаласидан тўлиқ чиқариш лозим. Жамиятимизда эса шу соҳадаги янги адабиётларга талаб қескин усиб бормоқда. Масалан, миллий тарихимизга оид нашрларни эса жуда кўплаб китобхоналар талаб қиляпти. Кутубхоналарга янги манбалар етиб келиши мураккаблашиб кетди.

Кутубхона фондларини бутлашга ажратиладиган маблағлар кам, бундан ташқари булар инфляция сабабли кундан-кунга емирилиб кет-

БУТЛОВЧИСИ

моқда. Ҳозирги вазиятда кутубхона бутловчилари огир аҳволга тушиб қолишган. Булар республикамиз бозор муносабатига ўтиш давридаги синовлардир.

Агар аввал китоблар олдиндан нашриёт режалари орқали белгиланган, озми-кўми секин-аста йил давомида кутубхона коллекторни орқали етказиб берилса, эндиликда вазият тўлиқ ўзгарган. Россиянинг марказий нашриётларидан 1993-1994 йилларда китоблар келиши тўхтади. Булар олдин кутубхона фондларини 50-70 фоизини ташкил қилар эди. Китоблар нарх-навоси йил давомида белгилангандан ўн баравар ўзгариб кетяпти. Бундай огир вазиятда республика китоб коллекторининг фаолияти ҳам сустлашди. Шундай қилиб, кутубхона бутловчиси мустақил равишда китоб бозорига киришга мажбур бўлди. У нашрлар ҳақида ахборот йиғиб, излаб, топиб, сотиб олади. Китоб нархлари дўконларда ҳар хил, ўзгариб кетяпти. Бутловчилар, талабаларимиз бундай синовларга тайёр эмас.

Ҳозирги кунда кутубхона бутловчисини тайёрлаш учун маркетинг назарияси, услубияти, амалиёти, китоб-савдо, библиографияси, амалий психология каби янги фанлар киритилса, нур устига аъло нур булар эди.

М. МИРЗААХМЕДОВА.

"ФОТИМА ВА ЗУҲРА"

Яқинда Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқий театри жамоаси Ўзбекистон халқ ёзувчиси Улмас Умарбеков қаламига мансуб «Фотима ва Зуҳра» асарини саҳналаштирди.

Асар воқеалари шу кунларда бўлиб ўтади. Асарда битирувчи синф ўқувчилари бўлиш Фотима ва Рамзиддиннинг бир-бирларига бўлган муҳаббатлари, қолхозда уя қуриб олган ёвуз кучларга қарши Зухранинг мардонавор кураши, улар устидан қозонган ғалабаси ишонарли тарзда тасвирланган. Айниқса, Зуҳра талқинини саҳнада жонлантирган иқтидорли актриса

Зулайхо Бойхонова томошабинларнинг олқишига сазовор бўлмоқда.

Асарни режиссёр Рустам Мадиев саҳналаштирган, қўшиқлар муаллифи — шоир Нормурод Нарзуллаев, мусиқаларни Фарҳод Олимов басталаган. Шунингдек, Ўзбекистонда хизмат курсатган артист Абдушоир Салимов, артистлар Мақсуда Отажонова, Ҳамид Тухтаевлар ҳам спектаклда турфа хил, қизиқарли қиёфаларни яратганлар.

М. НАБИЕВА.

«БАНИ ИСРОИЛ ПАЙҒАМБАРИДЕК...»

Эрон, Ҳиндистон, Ироқ ва Хуросонни ўз тасаруфига олган газнавийларнинг буюк давлатини узаро низолаар заифлаштиргач, тарих майдонига чиққан салжуклар ана шу беповин ҳудудларда нисбатан тинчлик, осойишталик ўрнатдилар. Салжук султонлари Алп Арслон, сунг Маайкшоҳ, унинг маърифатли вазири Низомул-Мулк замонида илм-фан ва маданиятнинг турли соҳалари гуллаб-яшнади. Шу даврларда этишиб чиққан Низомий Ганжавий, Афзалидин Ҳоконий, Умар Хайём, Адиб Собир Термизий, Рашидиддин Ватвот, Маҳмуд Замахшарий, Фахриддин Розий, Фахриддин Гургоний, Абу Мансур Мотрудий, Фаридиддин Аттор, Муҳаммад Ғаззолий каби мутафаккир, мутасаввиф, мутакаллим (илми калом олимлари), муҳаддис, муфассир алломалар Шарқ маърифатини, илм-фанини юксакларга кўтардилар. Булардан аввалроқ Форобий, Хоразмий, Беруний, Ибн Сино каби алломалар ижоди тўғрйли аниқ фанлар тез ривожланиб, ҳурфикрлик кенг ёйилиб, нисбатан диний, маънавий билимларга эътибор пасайди. Мана шундай шароитда буюк файласуф Зайниддин Муҳаммад Ғаззолий аниқ фанларни ерга урмагани ҳолда «Ал-Ихйа алу-улум ад-дин» («Диний илмларнинг тирилиши») асари билан, маънавиятдан узоқлашиб кетган материализм моддийлик таълим-материалга катта, қақшатқич зарба берди. Ғарб олимлари эътироф этишчи, бу зарбадан моддийлик таълим-материаллари бир неча асрларгача ўзини унглай олмади.

Даҳо шоир ва буюк давлат арбоби Алишер Навоий «Фарҳод ва Ширин» дostonида имом Ғаззолийнинг шу фикрини тасдиқлаб:

*Улум ичра ўқусанг юз туман фасл,
Тамоми, фаръу, дин илми эрур асл, — дейди.*

Яъни, дин илми — асл, илдиз, бошқа илм-фанлар эса унинг шох-шаббалари, жузълари, қисмларидир. Зеро, дин, ахлоқ, маънавият олимлари пайғамбарнинг ворисларидир. Шунинг учун Навоий: «Бировким қилса олимларга таъзим, Қилурки гуё пайғамбарларга таъзим», — дейди.

«Кимийи саодат»ни форсчадан туркий тилга таржима қилган (Шарқий Туркистонда) Хўтан подшоҳи саройида хизмат қилган маърифатчи олим Муҳаммад Исо таржима муқаддимасида ёзишчи, расули акрам Байтул-Қуддусдан меърожга кўтарилган вақтда Бани Исроил пайғамбарларидан Мусо алайҳиссалом пешвоз чиқиб, расулуллоҳга иззат-ҳурматини билдирди. Сўнг у Муҳаммад алайҳиссаломдан: «Сиз бир ҳадиси шарифингизда «Менинг умматларимдан чиққан уламолар Бани Исроил пайғамбарларидек» дебсиз. Шу сўзингизни нима билан исботлайсиз?» — деб сурабди. Шунда Муҳаммад алайҳиссалом «Хужжатул ислом» унвони билан машҳур имом Муҳаммад Ғаззолийнинг руҳини қақириб, Мусо алайҳиссаломга юзлаштирибди. Иккаласи озроқ сўхбатлашгач, Мусо пайғамбар ислом уламоларининг Исроил пайғамбарларига тенглигини тан олиб, ҳазрати Мустафого яна таъзим қилибди. Табиийки, ислом миллатининг ҳар бир олими ҳам бундай юксак шарафга лойиқ эмас. Лекин Шарқ халқлари тарихида расулуллоҳ айтган мартабага сазовор буюк алломаларимиз кўпдир. Шулардан бири Навоийдан тўрт аср аввал Хуросонда, Тус яқинидаги Ғаззол қишлоғида таваллуд топган ва асрлар давомида Ғарбу Шарқ

фалсафасининг тамал тошларини қўйган Зайниддин Муҳаммад Абу Ҳомид Ғаззолийдир (1058-1111).

Имом Муҳаммад Ғаззолийнинг номи ва асарлари шўролар даврида фалсафа фанида ўқитилмай, таққиллаб келинди. Тилга олинса ҳам «ёмон», «реакцион файласуф» деб қораланди. Муҳаммад ва унинг укаси Аҳмад болалик чоғларида отадан етим қолдилар. Суфий амаски уларни боқиб, тарбиялаб, мактаб ва мадрасаларда ўқитди. Араб олими Абдурахмон Бадавий, турк олими Айнйи Илҳон («Мустазхирия» киришида) ёзишчи, Зайниддин фикҳ (ислом шариати аҳкомлари)дан илк билимларни замонасининг машҳур олими Аҳмад б.Муҳаммад Родгонийдан олган. Устозининг вафотидан сўнг Нишопурга бориб, таҳсилни давом эттирган. Бу ерда унга имомул ҳарамийн (Макка ва Мадина имоми) Жувайний устозлик қилган. 1085 йилда устози Жувайний вафот этгач, Зайниддин Нишопурдан кетиб, Шом, Қудус, Макка, Мадинани зиёрат қилиб, Бағдодга келди. Салжук султони Маайкшоҳнинг доно вазири Низомул-Мулк унга алоҳида ҳамхўрлик кўрсатди. Уни машҳур Низомия мадрасасига бош мударрис қилиб тайинлади. (Бу вазир Умар Хайёмга ҳам куп яхшиликлар қилган, сўнг ботинийларнинг исломия мазҳаби йўлбошчиларидан Ҳасан Саббоҳ юборган жосус «фидайи» томонидан пишқиқлаб улдирилган).

Имом Ғаззолий ўзининг машаққатли, риёзатларга тўла умри давомида ислом фалсафасини имон, эътиқодни юксакларга кўтарувчи қўлпана буюк асарларини яратди. Хусусан, унинг «Ал-Ихйа алу-улум ад-дин» («Диний илмларнинг тирилиши»), «Мақсидул фалосифа» («Файласуфларнинг мақсадлари»), «Тахофутул фалосифа» («Файласуфларнинг ихтилофлари»), «Фадойихул ботиния» («Ботинийликнинг моҳияти»), «Қистосул мустақим» («Ҳақиқат меъзонлари»), «Ал-Мункиз мин аз-залал» («Залолатлар, янглишувлардан қутқазувчи китоб»), «Жавоҳирул Қуръон», «Мишкотул анвор» («Зиё нурлари»), «Еқут аттаъвил» («Талқин, тафсириларнинг гавҳари»), «Унвони мусулмония» каби асарлари жаҳон фалсафий тафаккурининг чўққиларини ташкил этади. Бу асарлари билан имом Ғаззолий жаҳон илм-фанига ларзали таъсир кўрсатиб, кейинчалик Ибн Рушд, Ибн Халду, Эммануэл Кант, Рене Декарт, Давид Юм, Георг Гегель каби мутафаккирларнинг юзага келишига майдон очиб берди.

Имом Зайниддин Ғаззолийнинг укаси мутасаввиф Аҳмад Ғаззолий ҳам буюк алломалардан бўлиб, Жалолиддин Румий уни порлоқ юздузларга ўхшатган эди. Кейинги вақтларда имом Ғаззолий ижодини Бўрибой Аҳмедов, Миразиз Аъзам, Абдуқодир Зоҳид, Абул Бозор каби олимлар тадқиқ этиб, хайрли ишлар қилдилар.

Буюк алломанинг сизларга тақдим этилаётган «Кимийи саодат» асари унинг энг салмоқли «Ал-Ихйа алу-улум ад-дин» асарининг мухтасар шакали бўлиб, унда инсон маънавий камолотига, дил чаманларининг очилишига тўқинайик қилувчи муҳлиқот (ҳалок этувчи иллатлар)га қарши қандай шифо топиш, икки олам саодатига эришиш йўллари Қуръон, ҳадислар ва ҳикматлар асосида кўрсатиб берилади.

Нашрга тайёрловчилар:
Маҳкам МАҲМУД,
Абдуллоҳ ҳожи УМАР.

Абулфазл Ҳазрат

Дилни олоӣ ишдан пок қилмоқ баёнида

...ДИЛНИ ОЛОӢ ИШДАН
ПОК ҚИЛМОҚ БАЁНИДА

Ҳамон айтурсанким, одам вужудида йиртқич ҳайвонлар ва шайтонлар ва малонка сифатлари бордур. Қайси далил бирла билурмизким, одамнинг асли фаришталар гавҳаридан бўлб, ўзга сифатлар аразе ва тарибе бўлгайлар? Ва нечук билгаймизки, одамни фаришталар авсофи ҳамидаларини ҳосил қилмоқ учун ҳалқ қилгондур? Ўзга сифатларни ҳосил қилмоқ учун ҳалқ қилмагондур. Бас, билги ва огоҳ бўлги. бу далил бирла билурсенки, батаҳқиқ одам, дарранда ва таҳорисолардин (ҳайвонлардин) шарофатлиг ва комилоқдур. Ҳар нимарсага бир камол берибдурки, ул комил ул нимарсанни ниҳояти даражасидадур. Бас, ул нимарсанни ушбу камол учун ҳалқ қилгон бўлгайлар. Бунинг мисоли улки, от эшакдин шарофатлиқдурки, эшакни юк кутармоқ учун ҳалқ қилибдур. Ва отни гозийлар ва баҳодирлар остида жиҳод майдониде тоғурмоқ учун ҳалқ қилибдур. Ва эшакка отга ухшаш югурмоқ қувватини ҳам берибдур. Бас, газот майдониде отнинг устига эгар солиб югурмоқлик камоли отнинг мартаба ва даражасидур. Агар бу камолдин ожиз бўлса, анга туқум уриб эшак урнида юк юкларларким, эшак бирла баробар бўлгусидир. Бу мартаба ани нуқсон ва ҳалоки бўлур.

ОДАМ ВУЖУДИДАГИ АВСОФИ ЗАМИМАЛАР ИСБОТИ БАЁНИДА

Бас, одамлардин бир гуруҳи гумон қилибдурларким, одамни таом емак ва уйқуламак ва жимъ қилмоқ, лаззат оломоқ учун яратандур, деб. Бу мутлақ нотутри, бузук, беҳуда хом ҳаёидур. Бу билан ҳамма умрларини бўлмағур ботил ишта сарф қилурлар. Минг афсус ва надоматлар бўлсин.

Энди баъзи бир гуруҳлар борки, сабасбиз узгаларга қаҳр-ғазаб қилиб, балеңд овозлар билан жеркиб, койиб, улардан голиб бўлиш учун яратилганман, дерлар. Бундай ишларга вақтларини, ҳаттоки умрларини сарф қилурлар.

Бу ишларнинг ҳаммаси ботил ҳаёллардир. Емак, ичмак ва жимъ қилмак ҳайвонларда ҳам бордур. Тўрт оёқли ҳайвонларнинг емаги одамнинг емагидан тўлароқдур. Чумчуқни жимъ қилмоғи одамни жимъ қилмоғидан тўлароқдур. Бас, одам булардин нечук шарофатлик бўлгусидур? Голиблик ва балеңдик қилмоқ ғазабни хоҳишидан дерларким, бу даррандаларини сифатибдур. Бас, бу гуруҳ одамга дарранда ва тўрт оёқли ҳайвонларга берган сифатларини ҳам берибдурлар.

Аллоҳ одамга бундин ҳам зиёда камоли шарофатни берибдурким, бу ақл неъматидур. Бас, одам ўзини яратган Алоҳ Азза ва Жалали шу ақл-идрок билан танур. Алоҳ-таолонинг ажойиб ва гаройиб яратиш кудратларини тафаккур билан мушоҳада қилиб, ақл нури бирла ўзини ғазаб илгидин халос қилур. Бу фаришталар сифатиндур. Бу сифат бирла одам ҳамма ваҳший ҳайвонлар сифатидин голибдур.

Билки, Ҳақ-таоло Руӣ заминдаги барча мавжудотларни инсонга мусаххар қилди (буйинсундиари).

Бас, одамнинг ҳақиқати, камоли ва шарофати ақл бирадур. Ва ўзга сифатлар гариб ва ориятдурки, ақлнинг мадади ва чоқарлиги билан амалга ошажақдур.

Бул далил бирла вақтиқи, одам вафот қилса, на ғазаб қолур ва на шаҳват. Аммо ақл жавҳариким, равшан ва нуроний, Ҳақ таолонинг маърифати бирла ораста бўлбдур, одамнинг рафиқи бўлур, фариштаи муқарраблар бирла ҳазрати Ҳақ-субҳонаҳу ва таолонинг даргоҳида бўлгусидур.

«Фи макъади сидқин инда маликин муқтадир», яъни садақат макъоми тақдир подшоҳининг ҳузуридадур. Ва аммо баъзи дил бўлурким, тийра ва қоронгу ва боши тубан. Тийралиги ул жиҳатдиндурки, маъсият зулмати дин зангвор — яъни занг ўлтирандур. Ва нигунсорлиги (тубанлиги) ул жиҳатдиндурки, шаҳват ва ғазаб хоҳишига ҳуй олибдур. Бас шаҳват ва ғазаб хоҳиши бу дунёда қолгусидурким, ул жиҳатдин бу оламга сифлий (тубан) оламга мутаважжих бўлб, ногирон бўлгусидур. Бас, ночор дил нигунсор бўлур. Бу маънидин ҳазрати Ҳақ-субҳонаҳу ва таоло хабар берибдурки:

«Ва лав тара изил мужримуна нафису руъсиҳим инда роббиҳим», (яъни, мужрим-ғуноҳқорлар Аллоҳ ҳузурида ноқис ва тубан эканлигини кўрмадинми?) Бас, бу наъв дил шайтин бирла Сижжин отлиг дузаҳда яқсону харосон бўлгусидур.

ДИЛ ОЛАМИ АЖОЙИБЛАРИНИНГ НИҲОЯТИ ИЎҚДУР

Ва дил шарофати ул жиҳатдиндурки, ҳамма мавжудотдин ажирбоқдур. Купчилик ҳалқ дилининг ҳақиқатин гофибдурлар. Бас, дилининг шарофати икки ваҳждин: бири илм жиҳатидин, яна бири қудрат сабабидиндур.

Аммо дилининг шарофати илм жиҳатидин икки табақа-дур. Бири улки, ҳамма ҳалқ ани билурлар. Яна бир табақаси эшириндурки, ҳар киши билмас. Бу табақа азизроқдур. Ушбўдурки, дила андоқ қуввате бордурким, ҳамма илмини ва ҳамма хунарларни билур. Ва ҳамма китоблар маънисини фаҳм қилур. Чунончи: илми ҳанда-са ва илми ҳисоб ва илми тиб ва илми нуҷум ва илми шарият ва илми касб. Дил қисматни қабул қилмас (яъни у вужудга етадиган зарарларни, ўлмини қабул қилмайди). Мунча илмлар анга ситар. Қатрада акс этганидай дила ҳамма оламлар акс этади. Ва дил ҳар лаҳзада ўз фикри ҳаракати бирла тахтус-сародин аълоий илайинги ва машриқдин мағрибго сайр қилур. Бовужуд улки, олами ҳокда побаржодур (барқарордур). Ва ҳамма нуҷум ва ситораларнинг андоза ва миқдорини билур. Балиқни ҳийла бирла дарё қаъридин чиқарур. Ва қушни ҳаводин ерга келтиур. Шер ва филин, отни ва мундин ўзга ҳайвонот пузурларини ўзига мусаххар қилур. Ва ҳар нимарсаики, олам ажойибларидиндур, ани илмини «хавоиси панҷжона» (беш сезги) йўли бирла ҳосил айлар. Ва бундин ажирбоқ бужим, дилининг ичи тарафидин олами малакут сори раванасе (дарича) очигдур. Андоқким, дилининг ташқари тарафидин олами махсусотта беш дарвоза қушода, яъни, очигдур. Олам махсусоти деб олам жисмларини айтулар. Олами малакути деб, руҳоний олами айтулар. Тўлароқ (купроқ) олам ҳалқи жисмоний олами билурлар. Бу аслида саҳл (енгил) ва беасдур. Ва (баъзилар)илимининг йўли (деб) беш сезгини билурлар. Бу илм ҳам мухтасардур.

Бас, дилининг ичи тарафидин олами малакутта дарича очигдур, демакка икки далил бордур. Бири туш кўрмақдурким, вақтиқи одам уйқута бора, сезгилар йўли боғланур. Ул вақтда дилининг раванаси қушода бўлар, яъни дилдан ташқарига туйнуқ очилиб, олами малакутидин ва Лавҳул Махфуддин гайиб ишларни кўрмакка турар. То ончаким, келаси замонда воқеъ бўлгуси

ишларга матлаб бўлур. Базисини равшан мушоада қилур ва баъзиси татбирга ҳожат тушар. Ва одамлар гумон қилурларким, илм ҳосил қилмоққа уйқудин бедорлик авлоқдорур ва билмасларким, бедорликда гайбни билгани бўлмас, то тushа билгани булур.

Туш курмакнинг ҳақиқатини бу китобда тамом шарҳ қилмоқ мумкин эмас. Аммо бу миқдор билгайсанким, дилнинг мисоли ойнадур. Лавҳул Махфузининг мисоли, яна бир ойнага ўхшарким, анингда ҳамма маъжудотнинг сурати ёзилгандур. Бас, икки ойнани рў-барў қилса, бир ойнадаги сурат яна бир ойнага тушганга ўхшаш, Лавҳул Махфуздаги маъжудотнинг сурати ойнаи дилда жилавар бўлгусидур.

Бу мартаба ул вақтда ҳосил бўлурким, ул дил ойнаси соф бўлур, махсусот шуглидин ўзини фориг айлаб, олами малакутийга муносабат пайдо қилса, бу вақтда малакут олами ажойибларидин мушоада айлар. Ва лекин, агарчандики, сезги ҳиссиётлар йўли уйқусидин масдуддур (яъни тўсилгандур), аммо хаёл ўз жойида отоҳлик бирла турар. Бу вайждиндурки, инсон тушида курган нимарасни хаёл васитан мисолининг пардасида кўрар, аммо равшан ва ошқора кўролмас. Вақтики одам вафот этса, на хаёл қолур ва на хавос. Ҳамма нимарасларни беҳижоб (пардасиз) кўргусидур. Чунончи, Ҳақ-таоло Қаломи Мажидада хабар берур: «Фа кашафно анка гитока фа басарука явма ҳадида». «Қаттиг кунда тўсилган оламни сизларга очиб кўрсатурмиз».

Бу оятнинг тафсири юқорида маълум бўлди эрса, бу хитобти шадидул итоб жавобиди тўғуқорлар айтурларким: «Роббона асбирно ва самийтомо фарғитно наъмал солиҳан». Тафсири улки: «Парвардигор, бизларни ибрат кўзи билан кўрадиган қилгил ва жон қўлоти билан эшитиб, яхши амали солиҳ қиладиганлардан қилгин», деб Аллоҳ-таолога илтижо қиладилар. Яна айтадиларки, қиёмат кунининг кўркунчини кўрдик, сур садосини эшитдик, сен бизларни қайта фаний дунёга юборгил, токи бизлар яхши амалларни қилгаймиз».

Дилнинг равзанази (даричаси) малакут олами сорига қушода эркинати иккинчи далил улки, ҳеч киши йўқдурким, ажойиб, камбё фаросат ва ажиб масҳадатлар илҳом тариқаси бирла кўнглига тушмағай. Бас, бу навъ илҳом ҳавос-сезги йўли бирла эрмастур, балки олами гайбидин равзанаи дилга етган партав нурдур. Яъни нури илоҳийдур.

Бас, бу далил бирла билгилки, дил бу оламдин эрмас, балки олами малакутдур. Ва ҳавосеким (сезиларким), бу олам илмини касб қилмоқ учун яратибдур, ночор дилга малакут олами мутлоасини қилмоққа парда-ҳижоб бўлур. То ҳавосдин фориг бўлмагунча малакут оламига йўл топмас.

ДИЛНИНГ ОЛАМИ МАЛАКУТИЙГА ОЧИЛГАН ДАРИЧАСИ БАЁНИДА

Гумон қилмагилки, дил даричаси то уйқуламагунча ва ё вафот этмагунча қушода бўлмас (деб). Мундоғ эрмасдур. Балки бедорликда ҳам кишиким узига риёзатни лозим тутса ва дилии ғазаб ва шахватдай ахлоқиқ нопи-сандидлардин халос айлаб ва хилват ихтиёй қилиб, зоҳирий оламдин назарин йигиб, ҳавос йўлини масдуд, яъни чеклаб қўйса, дилии олами малакутийга муносабат пайдо қиллуриб, мудом Аллоҳ-таоло зикрини кўнгли ва тили бирла айтиб ва тилини ҳаракатдан тўхтатиб, ўзиндин, балки ҳамма оламдин беҳабар бўлур, Ҳақ-субҳонаҳу таолодин ўзгидин умид узса, вақтики бу тариқада бўлса, агарчандики, бедор бўлса ҳам равзанаи дил қушода бўлиб (яъни очилиб), ўзгалар уйқуда курганини бу бедорликда кўргусидур. Арвоҳи таййиба (яхши руҳлар) ва малаокии муқарраблар (Аллоҳга яқин фаришталар) яхши суратлар бирла кўринурлар. Ва инсон ўша пайт пайгамбарларни кўрар, улардин фойда ва мададлар топар. Осмону замин фаришталари намоен бўлурлар. Кишиким, равзанаи дилии очилибдур, улут ишларини мушоада қилур. Ҳақ васфидин ташқаридур.

Бу маънидин ҳазрати Расули Акрам саллаллоҳу алайҳи вассалам хабар берибдурларким: «Руйат лил арзу фа раайту машриқоҳу ва мағрибхоҳ», яъни: «Заминни, машриқ ва мағриб ерларини яъни, ҳамма рўйи заминни (кўрдим)».

Ҳақ-таолонинг қаломи ҳам бу маънига далолат қилурким, «ва ка-золика нури Иброҳима малакут ас-самовоти вал арза». Оятнинг тафсири улки, курсатдур нусха Иброҳим алайҳи-саломта осмон ва замин фаришталарини. Билки, ҳамма улуҳи анбиё алайҳумус саломта ҳавос (сезилар) ва таълим йўли бирла эмас, илҳом дила бериладур. Ва бу мартаба, бу даражалар мавқуфдур (тўсиқ-дур) риёзат ва мужоҳадага. Чунончи, Ҳақ-таоло хабар берур: «Вазкир исма раббика ва табаттал алайҳи табти-лани».

Бул оятнинг тафсири юқорида зикр қилинди. Яна бир ерда хабар берибдурким: «Роббу! Машриқи ва Мағриби ло илоҳа ила ҳува фаттахизху вақилан». Вақтики, Ҳақ-субҳонаҳу ва таолонинг ўзини вақил қилдигин, ҳамма нарсадин фориг бўлгил ва халқга арашлагил.

«Бас бир ала мо якулуна важжурум ҳажран жамилан».

Аввалги оятнинг тафсири: Ҳақ-субҳонаҳу ва таоло машриқ ва мағрибининг парвардигоридур. Ҳеч худо йўқ сазовори парастини, яъни топинадиган, фақат ул худодин ўзга. Бас, тўтқил ул худони ўзинга вақил (мадад-кор).

Иккинчи оятнинг тафсири улки, сабр қилгил, эй Муҳаммад (саллаллоҳу алайҳи вассалам), таъна ва маломат қилгучиларнинг маломат сўзларига. Ва жудо бўлгил ул тоифадин, жудо бўлмоқлик гузал ҳижратдур.

Бу маъкур бўлган далиллар ҳамма риёзат ва мужоҳаданинг таълимидир.

Токи дил ҳалқининг адовати ва дунёнинг хоҳиши ва махсусот, яъни кўришиб турган нарсалар шугулдин пок ва соф бўлгайким, сўфийлар сулуки, анбиёлар роҳи ва суннатларини ўшубдир. Аммо ўқимоқ ва ўрганмоқ бирла илм ҳосил қилмоқ уламолар йўлидир. Ва лекин анбиё ва авлиёлар илмлари ниҳоят улут ва шарофатлик илмидир, кишидин таълим олмай, Ҳақ-субҳонаҳу ва таоло даргоҳидин илҳом тариқаси бирла диллари ойнаи жаҳон камолларига етишибдур, бу амалга (тасаввиф, валийликка) нисбат қилмоқ бериладур. Ул илм мухтасардур эрса, равзанаи дилнинг қушодалиги тажриба йўли бирла маълумдур. Ва аксар халқ далили ақл бирла ҳам билибдурлар. Агар сенга бу илоҳий илмларнинг завқи маълум бўлмаса ҳам, имон келтуртил ва тасдиқ дурмен, бундин ўзга эрмасдурмен, фақат менга ваҳий юборилибдур.

Ва лекин ул кишиким, анга равзанаи дил қушода бўлур, жумлаи халқни ислоҳта ва халқни имонга даъват қилмоққа фармон бўлса, ул кишини пайгамбар дерлар. Ва анинг халқга таълим берган йўлини шарият ва анингдин содир бўлган ҳориқи одатни муъжиза аттарлар.

Ва ул кишиким, анга равзанаи дили очилиб, халқни имонга даъват қилмоққа фармон бўлмаса, ул кишини валий дерлар. Анингдин вояъке бўлган, одатдан ташқари бўлган амалларга қаромат дерлар.

Ҳар кишики, равзанаи дили қушода бўлмоғи бирла вожиб эмасдурким, имонга даъват қилгай. Имонга даъват қилмоқ учун нубудув шартдурким, валийда бу шарт мавжуд эрмас. Зероки ҳазрати пайгамбар (С.А.В.)дин кейин пайгамбар келмас.

Ва ҳар киши ҳазрати расули акрамдин (С.А.В.) кейин даъвийи нубудув қилса кофирдур. Бас, бўлгайким, авлиёлар қароматига тасдиқининг дуруст қилгайсен.

Бас, валоятнинг валийлигининг аввали шартти риёзатдур. Бу ишда ихтиёрга ҳам йўл бордур. Ҳар киши ториг, яъни дон соғани бирла ўролмас, ва ўрган бирла мақсад ҳусулини (ҳосилларини) қўлга келтура олмас.

Ва лекин ҳар ишким, азизроқ ва шарифроқдур, ани топпоқнинг шартлари дўшвор ва мушқувроқдур. Бас, валийлик мартабаси одам аҳволининг камоли шарофатидур. Бу мартабани талаб қилмоқ бериёзат ва пири комиласиз қўлга келмас. Вақтики, бу икки шарт мавжуд бўлса, то тавфиқ бориёй бермагунча ва Ҳақ-субҳонаҳу ва таоло аздада бу саодатни ул кишига ҳукм қилмаган бўлса, муродиға етмас. Балки илми зоҳирда пешвоинг даражасини топпоқ ва бундин ўзга афъоли ихтиёрийларининг ҳаммаси азал ҳукмига мавқуф, яъни Аллоҳ амрига боғлиқдур.

АДОЛАТ КАЛИДИ-ЛА ГУЛЗОРГА...

(ХОЖАНИНГ ДИН ВА ТАСАВВУФГА МУНОСАБАТИ)

Ўзбек халқининг етук мутафаккири шоирларидан бири бўлган Саййид Пошшохожа бинни Абдуваҳабхожа бизгача кўпроқ Хожа тахаллуси орқали етиб келган бўлиб, 1480 йилда Нисо шаҳрида таваллуд топган. У дастлаб отаси қўлида, сўнгра Нисо ва Мара мадрасаларида муфассал таълим олган.

Хожа ўз ижтимоий фаолиятини теурийзодалардан Нисо вилояти ҳукмдори Кепак Мирзо ҳукматида 1496 йили садрилик (ер ўлчови) лавозими билан бошлаган. Нисо вилояти шайбонийлар қўлига ўтгач, у дастлаб Самарқанд, кейинчалик Балх ва Бухоро шаҳарларида яшаб, шу вилоятлар ҳукмдорлари хизматида садрилик, шайхулисломлик каби мартабаларда фаолият кўрсатади. У ўзининг масъул юмушларини иқтидор ва адолат билан бажаради. Умрининг сўнгги йилларини Бухоро шаҳрида ижод билан ўтказди. Хожа 1547 йили Бухорода вафот этади ва Баҳоуддин Нақшбанд макбараси ёнида дафн қилинади.

Хожаининг бизгача «Мифтоҳулал» (1508-1510) ва «Гулзор» (1538) номи алфасфий-ахлоқий, «Мақсадул-атвор» (1514-1520) номи ахлоқий-дидактик асарлари ҳамда бир неча газаллари етиб келган. Нисорийнинг «Музаққари аҳбоб» («Дўстлар ёдномаси») тазкирасида келтирилишича, Хожа «Лайли ва Мажнун» номи дoston ҳам ёзган, аммо бу асар ҳалигача топигани йўқ. Бу шундан далолат берадики, Хожа буюк мутафаккир-устоз Алишер Навоийга эргашиб «Хамса» яратиш орзусида бўлган бўлиши мумкин. Мазкур тазкирада ёзилишича, Хожа ўз даврининг етук шоирлари ва султонлари бўлиши Бобур ва Убайдуллахон ҳамда буюк аллома Маҳдуми Аъзам Косоний томонларидан ҳам етук шоир ва давлат арбоби сифатида эътироф этилган ва юксак қадрланган.

Боязид Бастомий, Мансур Халож, Айнулқузот Ҳамадоний, Имодиндин Насимий, Машраб каби тасаввуфнинг сул оқими намоёндалари ўзларининг таълимоти учун ҳукмрон ислом мафкура-си қурбони бўлсалар-да, Газзолий, Яссавий, Нақшбанд, Жомий, Навоий, Бедил каби мутасаввифлар ислом ва тасаввуф таълимоти гояларини бир-бирига яқинлаштиришга, умумлаштиришга ҳаракат қиладилар. Натижада XV-XVI

асрларга келиб Ўрта Осиё ҳудудига бу икки таълимот деярли аралашиб кетди ва ислом ақидалари кўринишида илгор тариқатга мансуб суфийлар эзилган табакаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишга интилиб, ҳукмдор юқори табақа вакиллари ни меҳнатшар аҳлига жабр қилмасликка, бемаъни низо ва қонли урушлар билан ўлкани вайрон этмасликка қақирдилар, халққа қилган зулмлари учун охиратда абдий дузах ўтида қоврилиб ётасизлар, деб эолимларни огоҳлантирдилар.

Худди шу каби диний-тасаввуфий фикрлар Хожа қарашларида ҳам ўз аксини топган.

Навоий ижодиётида Ишқ-Гузалик, Рух, Ахлоқ, Дин, Фалсафа, Эрк, Абдиёт каби тушунчаларни қамраб олгандир, деб ёзда Иброҳим Ҳаққуллов. Мутафаккир Хожа ҳам «Мақсадул-атвор»да ишқ ҳақида фикр юртиб, Навоий тушунчаларига яқин боради:

*Эй равиши ишқда собитқадам,
Ишқсиз урма бу жаҳон ичра*

*дам.
Ишқ ҳақиқатдир, онинг бирла бул,*

*Бошлагил онинг сидқи ила йўл.
Ишқи шариатга бериб интизом,
Тутти тариқат равишида мақом,
Нури басар, дидаи жон ишқдур,
Ҳосили тан, руҳи равон ишқдур.*

Шундан билса бўладик, кимки ишқни ихтиёр этса, у бунда собитқадам бўлиб, бирор он ишқини тарк этмаслиги керак, чунки ишқ ҳақиқат, яъни ҳақиқатга етаклагувчи илмдир, шу сабабли унга ҳар дам сидқидилик билан ёндашмоқ лозим. Фақат Ҳақ ишқиде ёнган кишигина, унинг бутун аъмолларини қалб билан эгаллаш жараёнида тариқат мақомига йўл топиши мумкин. Мутафаккирлар фикрича, ишқ инсонни ёрқин нурга етакловчи, жонга роҳат бағишловчи, танда руҳи равон ҳосил қилувчи юксак инсоний тушунчадир.

Ишқ ҳақида Хожа ёздаи:

*Ишқки Лайли юзида қилид ноз,
Тукти онинг олдид Мажнун ниёз.*

Хожа қарашидеги Лайли юзида ноз қилган ишқ нима? Мутафаккир таққинида нима унинг Мажнун унинг васлига эҳтиёж

сезади? Бу ҳақда олимлар Н. Комилов ва Б. Эралиевларнинг фикрини келтириш ўринлидир. Таққикотчилар фикрича, «Қайс Лайлига уланганда ҳам у бари бир Мажнунлигича қоларди, зеро унинг мақсади уйланиш эмас, балки Лайли воситасида илоҳий ишқ камолотини касб этишдир. Мажнун замон ва макондан ташқари бир тимсол, у қулдорлик давридами, феодализмдами — қайси даврда бўлмасин яшаш мумкин, у интиҳосиз, самовий ишқ рамзи».

Демак, Хожа таққинидаги Мажнун ахтарган Лайли шунчаки дунёвий маъшуқа ёки ҳаётий зарурят эмас, балки узига ҳам дунёвий, ҳам илоҳий маъшуқа ҳуналарини сингдира олган, руҳи мутлақ жамолига элтувчи (мажозий) илоҳий ишқ тимсолидир.

Мутафаккир фикрича, ишқ фалакда овоз чиқариб, денгизга ҳам шовқин ва мавж ато этади, яъни фалак ва денгизнинг бутун гўзаллиги ишқ орқали намоён бўлади. Ишқ ломақонда энг тоза гул каби жилва қилиб, ошинг қўлига май тўла жон тутайди, уни ўз нағъасидан баҳраманда бўлишга чорлайди.

Хожа тасаввуфнинг нақшбандия таълимоти таъсири остида бўлгани учун ҳар қандай ўзини илоҳга бағишлаган, тариқатни узига сулуқ йўли қилиб олган солиқ кишига маънавий устоз, яъни пиру муршид керак деб биледи:

*Кимки қилур сидқ ила тадбири ишқ,
Керак ушал дамда анга пири ишқ,*

Мутафаккирлар Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Заҳридин Бобур ва Убайдий ҳазрат Маҳдуми Аъзам Хожагон Косонийни ўзларига пири муршид санаб қўл берганлар. Ҳасанхожа Нисорийнинг «Музаққари аҳбоб» тазкирасида хабар беришича, Пошшохожа авлоди Хожагон силсиласига мансуб бўлиб, барча ўтган ота-боболари маънавий устоз сифатида ўз фарзандларига ботиний тарбия берган. Жумладан, Абдуваҳабхожа ўз отаси Сулаймонхожадан ҳар соҳада илм эгаллаган бўлса-да, кўнглига яна талаб (илм) истаги келганида шариф оталари у кишини сайдалар сараси, дин, тақво покбози Амир Бухдошободий ҳузурларига ино-

бад учун олиб борганида, у киши: «Сизнинг саховати вужудингиз бор жойда фақирнинг фарзандингизни тарбиялашга ҳақди сиймагиз», — деган. Бунга Хожа Сулаймон: «Пичоқ ўз дастасини кесолмайди, инobat берсангиз», — деб жавоб берган.

Шундан сўнг Мир Абдулло рози бўлиб ва турк машойхлари одатига кўра, Хожа Сулаймон ҳам ўз фарзандлари бўлмиш Абдулваҳҳобхожа кокилга қайчи урадиган ва биргаликда тарбия қиладиган бўлган. Ўз навбатида бу улут икки сиймодан ботиний тарбия олиб, етуқлик даражасига мушарраф бўлган Абдулваҳҳобхожа нажиб фазилат ва ҳислатларга эга бўлиб, мурид ва издошлари жуда кўп бўлган. Абатта, Пошшохожа ҳам шариф оталарнинг ботиний тарбиясидан беназиб бўлмай, ўзида қўшлаб соҳаларда илм мужассас этиб, пири муршид даражасига кўтарила олган ва ҳақиқий ишқ дардини англаб етган.

«Навоий ишқ номи билан инсонни улуғловчи илоҳий сирларни тадқиқ этади, буюк мутафаккир тасвиридаги ҳақиқий ишқ кечинмалари Инсон ва Худо орасида руҳий яқинлик, бирлик туйғуларини ифодалайди», — дейди И. Ҳаққул.

*Менга агар десангиз: жон билан жаҳондин кеч,
Кечай вале к мунд демангизки,
один кеч.*

Буюк мутафаккир ҳар доим жону жаҳондин, яъни бу дунё ва унинг неъматларидан кечишга ўзини тайёр қилиб боради, бироқ шу жараён унинг асл моҳияти сари, яъни жонон (Илоҳ) васлига етмоқ учун бўлган ҳаракатларини, ҳолатларини тўхтата олмайди, у бундан кеча олмайди.

Мутафаккир ўз яратувчиси ишқини дунёдаги ҳамма борлиқдан устун қўяди, чунки унинг орузи шу ишқ дараида ёниб ўтиш. Навоий тушунчасидаги Илоҳ ҳақидаги фалсафий қараш Хожа шеъриятида ҳам тажассум этган:

*Хожаи бечорага, эй корсоз,
Бандалигинг шавқида бергил*

ниёз.

*Мол ила фарзандга банд этмагил,
Меҳрини буйинимга каманд этмагил.*

*Солгил онинг кўнглига меҳрингни бот,
Боргил ушал меҳр ила анга*

нажот.

*Меҳринг ила кўнглинг масрур қил,
Жон қўзин ул меҳр ила пўнрур қил.*

Фақат Аллоҳ меҳригина инсонни нафс исканжасидан қутқарувчи, уни поклик ва маънавий юксакликка бошловчи нажот бўлиб, қомил инсон шу меҳрдан баҳра олиш имконига эга бўлсагина унинг кўнгли масрур ва қалби меҳр зиёсидан нурга тўлади. Исломининг мафкуравий таълимоти ва гоъларни устивор бўлган Урта асрларда дин аҳлининг жаҳият маънавий ҳаётида тутган ўрни жуда кучли бўлиб, улар ижтимоий, ахлоқий-таълимий, диний-тасаввуфий масалаларда халққа бош-қош эдилар.

Мутафаккир дунёқарашига, қимқи эл қўзида зоҳидлик қилиб, кишиларга ислом дини уғитларидан таълим-тарбия бериб, кундузи тақво билан машғул бўлган ҳолда, кечалари уйга беркинби ҳаром еса, эл қўзини чалғитиб нафс йўлида имонидан кечиб, шайтон измига кириб, ҳийла-найранг билан макр қилса, ҳар қанча зикр билан элни ўзинга мурид қилмасин, у сирри ҳақиқатдан, худо меҳридан умидини узмоғи керак. Ўзини ва ўзгаларни адаган, ўзи чалғиб, бошқаларни чалғитган иймонсиз қимсаларни худо сўймайди, улар Руҳи Барҳақ олида жазога мустаҳқиқдирлар. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳис-салом бу тўғрида шундай ҳадис қолдирганлар: «Одамларни чалғитиб, ноҳақ йўлга бошлаган имомлар дажжол қиёматга экин чиқиб, одамларни йўлдан адаштирадиган бир Иблисдан ҳам хавфлидирлар».

XVI аср тасаввуфнинг нақшбандия тариқати йирик намоёндаларидан бири сифатида дунёвий, диний ва сўфийлик имлларини чуқур ўзлаштирган Хожа тўғриси, софид, ботиний тоза, қалби пок, сузи билан дили бир, этиқодли, диёнатли, иймони бутун, ҳақ йўлида жонини фидо қилувчи, пири қомил, шариат ва тариқат босқичларини идрок этиб, ўз турмуш тарзини сулуқ йўлига айлантирган кишиларнигина сўфий деб ҳисоблаган.

*Сўфи эсанг ботинингни соф қил,
Кўнглинг уйин қобили авсоф қил.
Сўфини сафий бўлу пок этиқод,
Шод тут ўзингни бу тавр ила, шод
Сўфи иши тангрига лойиқ керак,
Тил била ҳам кўнгли мувофиқ*

керак.

*Соф керак сўфийи софий сузи,
Балки керак соф сузи ҳам ўзи.*

Хожанинг сўфийлик тариқати ҳақидаги, фикрларидан шундай хулоса чиқариш мумкинки, тасаввуф ҳам, шариат каби инсонларни ҳаром, ифлос нарсалардан ҳазар қилишга, ўзгалар ҳақидан қўрқишга, мискинларнинг кўнглини овлаб, иймон, этиқод би-

лан фақат ўз пешона тери эвазига топилаган дуқма орқали тирикчилик қилишга ўргатадиган, пок юракли, кўнглида яхши сифат ва хулққа эга, сўфийлик этиқоди билан шодланадиган, дил ва тил биригини мувофиқлаштирган, сузи ва қалби пок кишиларни тарбиялайдиган диний-тасаввуфий ҳам ахлоқий таълимот эканлигини эътироф этади.

Мутафаккир шоир Хожа япаган XVI асрда ҳам Мовароуннаҳрда дарвишлик маслағи кенг тарқалган эди. Бунга бир томондан ислом дини мафкурасининг муқим устунига сабаб бўлса, иккинчи томондан, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ҳам давр руҳи бунга мос шароитлар туғдирган эди. Чунки Урта Осиёнинг кўп жойларидаги нотинчлик, узаро урушлар, тўс-туполонларнинг бўлиб туриши, халққа ўтказиладиган зулм ва зўравонликлар, унинг баъзи табақаларини чор-ночор аҳволга солиб қўйган эди. Бундай кишилар давр ситамларидан қочиб, ўзларига устод ахтардилар ва дарвишлик йўли уларнинг руҳиятига мос келди.

Дарвишликни ихтиё этганлар учун эса очлик ва тўқлик, борлиқ ва йўқлик, кеча ва кундуз, шохлик ва гадолик чегара билмас эди. Бундай руҳият нафақат бечорақол кишилар орасида, балки баъзи шоху бекар қайфиятида ҳам ўз аксини топади.

Чунки Илоҳга етиш йўлини танлаганлар фақат давр ижтимоий-иқтисодий қийинчилигига йўлиққан кишилар эмас эди.

Хожанинг «Гулозор» номи ахлоқий-фалсафий асарига келтирилган «Искандар Зулқарнайн ва дарвиш шаҳзода» ҳақидаги ҳикояти мутафаккирнинг дарвишлик маслағига бўлган муносабати моҳиятини аниқлашда муҳим манба саналади.

Ҳикоятда нақл қилинишича, Шох Искандар бир вилоятга бориб, олдида вилоят ҳокимини олиб келишларини ва у ҳокимни тарбия қилишини айтади. Аммо унга вилоят подшоҳи дарвишликни ихтиё этиб, қабристонни ўзига макон тўтиб ётганини айтади-лар. Искандар дарвишни ҳузурига чорлади, у эса Искандарга шундай деди:

*Маңда йўқдур подшоҳинг орузи даҳр аро,
Одинг утиб ҳақ билан машғулман ҳар сўбхи шом,
Тарк этибман мусовонни, тангри биладур ишим,
Зикр бирла ман ҳаммиша. Фикр бирламан мудом,
Халқи оламнинг келур ери чу гўристон эрур,
Онинг учун кунжи гўристонни айлалман макон.*

Уни Искандарнинг қосига мажбур олиб келганларида, дарвиш шох олдига икки ўзининг сўнгакларини қўйди ва ундан бу сўнгакларнинг қай бири подшоҳ ва қай бири гадонки эканлигини, уларнинг фарқлари нимада эканлигини сўради.

Алаҳхусус, Искандар чириган сўнгакларга тикилганча қолди. Дарвиш деди: Улгандан сўнг подшоҳ билла гадонинг фарқи йўқ эмиш. Бас, подшоҳлик на мурод турур?»

Хожанинг талқинича, Искандар бу сўзларни эшитиб, уни доно ва ақли киши биллиб: «Мама-катни ол, сени ўзим тарбият этайин» — деди. Дарвиш подшоҳлик қилиш учун Искандардан уч нарсала талаб қилади. «Аввал бир тирриклан бергилким, онинг сўнгига ўлим бўлмасин ва яна бир, йигитлик бергилким, онинг сўнгига қариллик бўлмасин. Ва яна бир ганийлик бергил, онинг сўнгига ғам бўлмасин.» Шох Искандар бу нарсаларни бера олмаслигини, буларни фақат Ҳақ таолодан тилаш кераклигини айтди.

Шунда дарвиш: «Чин Ҳақ таоло берур бўлса, сен на деб орага кирарсан? Мани Ҳақ таоло билла қўйгил, сен орадан чиқгил!» — деди. Искандар бунга жавоб тошмади.

Бизнинг тушунчамизча, Хожа бу воқеани келтириш орқали ўзининг дин ва тасаввуфга онд фикрларини ифода этиб, бунда дарвиш шаҳзода тимсолида беришга ҳаракат қилади.

Хожа барча кишиларнинг ирқи, миллати, жинси, маслаги, ёши, жамиятда эгаллаб турган мавқеи, мартабаси, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар Аллоҳ олдига тенглагини таъкидлайди. Бундан шу фикр келиб чиқадики, инсонлар бу дунёнинг зоҳирий, яъни ташқи неъматларига маҳлиё бўлиб, нафс исканжасида ишқ йўлидан адашиб, қибр, худбинлик, узгалар устидан дукмонлик қилиш каби нафсоний ҳоллардан лаззатланиш кайфиятига берилмай, балки ботиний дунё ташвишлари ҳақида ҳам ўйлаши керак. Хожа боқийликда шох ва гадо тенглиги ҳақида маснавий келтиради:

*Кишиким ажал баҳрина бўлди гарк,
Шох ила гадога йўқ ул дамба фарқ.
Қачонким етушти худодан қазо,
Тенг эрур бу дамба шоху гадо.*

Хожа келтирган ҳикоятдаги дарвиш шаҳзода қабристон ичида мақом тутиб, Ҳақ таолога мудом зикр тутиш билан ўз-ўзини таҳлилдан ўтказиб, бу мақомда ўзини аямасдан ёмон хислат ва

нуқсонларни кўнглидан ҳайдар ва уларни маълумат тилида фош қилиш истагида ёнар, қалбини поклаш билан бирга, яхши фазилатларни ўзида мумассамлаштириб, уларни пинҳон сақлар эди. Бу унинг руҳи барҳақ висолига восил бўлишдаги тариқат йўли бўлиб, дарвиш бу жараёнда учраган барча қийинчилик, азоб-ўқубатларни ўзига қўрсатилган иноят деб қабул қилади. У чуқур мушоҳада юритиб аста-секин ўздан кечириб, ўзалигини англаб, маънавий камолот сари қалбини поклаб боради.

Хожа бир қатор ҳикоятларида кишиларни нафс балосига берилиб, Илоҳни эсдан қичмасликка, Яратганга шукр қилиб ўзалиги билан қолишга даъват этади, чунки нафс балоси ёвуз иллатларни келтириб чиқаради, инсон ўз қарашларидан, орзу-умидларидан, иймон-эътиқоидан қандай чағитганилиги, ўзи учун муқаддас бўлган ишончларидан қандай воз кечганилигини сезмай қолади. Шундай ҳодисаларга йўл бермаслик учун инсон ўз яратувчисини унутмаслиги, Илоҳ ҳам ўз бандасини ҳеч қачон бенасиб ташлаб қўймаслигини айтиб, бунга назир ҳикоят келтиради.

«Мусо пайгамбар ўлими олдида ўғлон ушоқини Аллоҳга топширди ва улардан хабардор бўлиб туришни тайинлади. Шунда Ҳақ таоло Мусога шундай қудрат қўрсатди. Унинг аъмоли билан Мусо дарё ёқасига бориб, асосин дарағга уради. Дарё икки пора бўлди. Дарёнинг тагида бир тош пайдо бўлди. Ассони тошга урди.

Эрса Аллоҳ таолонинг қудрати бирла тош икки пора бўлди... Анинг ичинда бир қўрт пайдо бўлди. Ул қўртнинг озгида бир қўк япроқ бор эди. Ул япроқни ер эрди. Мусога ваҳий келдики: «Эй Мусо, мен дарёнинг тубида қўртга ризқ еткура турурман. Сенинг ўғлон ушоқингким, ер юзидан турурлар, аларга ризқ еткурмагумму турур? Мусо бу ҳолни кўруб таажжублар қиляди.

Хожанинг фикрича, Аллоҳ ишқига тушган, уни таниган киши фақат дарвишлик сулукига кириб, дунёвий ишлардан ўзини олиб қочиши, кеча-кундуз зухд билан машғул бўлиб, барча неъматлардан кечириб, ёлғизлик ихтиёр этиши керак. Илоҳга ақинлашишнинг, яъни тариқатнинг яна шундай йўллари мавжудки, киши қалбини Илоҳга бағишлаши билан бирга дунёдаги ёмон, шариатга хилоф, инсонни ҳурлайдиган, бемаъни ишларни аққузи билан аниқлаб, уларга қарши туриши, мискинларнинг мушкулсини осон қилиб, уларнинг қалбига йўл топа олиб, бундан шодланганлар ҳам тариқатни ўзига

сулук қилганлар қаторида бўлиши мумкин.

Мутафаккирининг бундай фикрлари улут салафлари Ғаззолий, Жомий, Навоий фикрларига ҳаммоҳанг бўлиб, дин ва тасаввуф ақидаларини янада жипслаштириш йўлидаги чуқур тафаккурли тушунчадир.

Улуғ мутасаввиф ва мутафаккир Хожанинг дин ва тасаввуфга бўлган муносабати унинг қарашларида ўз аксини тошган бўлиб, қуриб ўтилганидек улар инсонни ахлоқий ва маънавий комилликка бошловчи ва ундовчи фалсафий таълимотлардир.

Халқимиз ўз мустақиллигини тиклаб, унинг барқарорлиги учун кураш олиб бораётган бир пайтда миллий ва мустақиллик мафкурасини яратиш, ўтмиш халқ оммаси орасида кенг тарқалган маънавий анъаналарни тиклаш жуда муҳим, долзарб ишдир. Бу борада халқимиз маънавиятида қадимдан улкан урин тутган дин ва тасаввуф борасидаги ахлоқий тушунчалар катта аҳамият касб этади. Негаки, дин ва тасаввуф одамларни ҳамиша инсоф, диёнат, иймон, виждон, ҳалол ва пок ҳаёт кечирishi чакириб, ички-либозлик, нашавандлик, маишпарастлик ҳамда зуравонлик, қон тукиш каби гуноҳ ишларни қоралаган. Шу билан бирга дин ва тасаввуф одамларни ўзаро дўстлик, ҳамкорликка, илм-фанини қўнт билан эгаллашга чакирди.

Сирожиiddин ҒОЗИЕВ,
А. Қодирий номли Жиззах
давлат педагогика
институтини сийёсатшунослик
кафедраси ўқитувчиси.

Раҳматулла ИНОҒОМОВ,
филология фанлари номзоди

Ўзбек тилида нашр этилган «МАНАС» эпоси.

ЖАҲОН АДАБИЁТИНИНГ кўп йиллик тарихи, турли халқларнинг минг йилликлар оша замонамизгача етиб келган халқ оғзига ижодида қаҳрамонлик эпослари муҳим урин тутади. Эпосларда муайян халқ тарихидаги олашумул воқеалар, халқ ҳаёти, қисмати, дунёнинг аҳволини тубдан ўзгартариб юборадиган мисли қўрилмаган ҳодисалар тасвирланади. Бундай воқеалар дейилганда давр қиёфасини тамомла янгилаб, халқ тақдирини бутунлай бошқа узанларга буриб юборадиган тарихий ўзгаришлар, озодлик ҳаракатлари, ҳаёт-мамот урушлари кўзда тутилади. Шунга ўхшаш воқеалар тасвирланган қаҳрамонлик эпослари одатда маълум маънода муайян халқ тарихининг кўзгусига, ҳаётининг тарихий-бадий соломасига айланади.

Ҳиндларнинг «Маҳобҳорат», «Рамаяна», французларнинг «Роланда ҳақида қўшиқ», карел-финларнинг «Калевала», германларнинг «Сид ҳақида қўшиқ», русларнинг «Игорь жангномаси», грузинларнинг «Амираниани», арманларнинг «Сосули Довуд», озарбайжонларнинг «Кур угли», қозоқларнинг «Қублаңди ботир», ўзбекларнинг «Алпомиш», қорақалпоқларнинг «Қирқ қиз» асарлари ана шундай эпослардир.

Дунё адабиётининг умумтоз намуналари Гомернинг «Илиада», «Одис-

сея», Фирдавсийнинг «Шохнома», Дантенинг «Илоҳий комедия»си, Шота Руставелининг «Иулбарс терисини ёпинган паҳлавон», Низомий Ганжавийнинг «Панж ганж», Алишер Навоийнинг «Хамса» сингари шох асарларини ҳам ўз қўлами, руҳи, мавзулари билан эпосларга қиёс қилиш мумкин. Яратилганига 1000 йил тўлиши Қирғистон диёрида, дунёдаги кўпгина улкаларда кенг нишонланаётган қирғиз халқининг қаҳрамонлик эпоси «Манас» ана шундай машҳур асарлар ичида энг фахрли ўринлардан бирини эгаллайди. «Манас»да қирғиз халқининг ҳаёти, ўз озодлиги учун чет эл истилочиларига қарши олиб борган мардондор кураши гоёт қўламдор, ҳаққоний ва юксак маҳорат билан тасвирланган. Асарнинг яратилиши, мустақил эпос сифатида шаклланиши қирғизлар ҳаётидаги муҳим босқич — мамлакатда феодал муносабатлар авж олиб ўзининг юқори нуқтасига кўтарила бошлаган паллага — бундан ун асрлар илгариги даврларга тўғри келади.

Қирғиз халқининг қомуси дейишга ариғулик мақсуд эпос «Манас», «Семетей», «Сейтек» сингари уч қисмдан иборат бўлиб, тахминан беш юз минг сатрни ўз ичига олган

гоят улкан шеърый асардир. Эпоснинг етакчи мазмунини қирғиз уруғ ва элатларини бирлаштириш, марказлаштирилган давлат учун кураш, ташқи ва ички дўшманларга қарши олиб борилган ҳаракат ва урушлар ташкил этади. Гарчи асарда уруш мавзуси кенг урин тутса-да, инсон-парварлик, ўзаро меҳр-муҳаббатни қўйлаш эпоснинг асосий гоёсини ташкил этади. Бу жиҳатдан атоқли қирғиз адаби Чингиз Айтматовнинг асар ҳақидаги қуйидаги мулоҳазаси ўринлидир: «Манас» эпоси юксак гуманизм билан сўтирилган. Бундай қараганда, парадоксал туюлган бу мулоҳаза асослидир. Сабаби, эпос бошидан охиригача жанг урду-даллар негизига қўрилган. Манаснинг бутун умри урушда ўтади. У сеvimли ёри Хоникейнинг қаршиликларига қарамай, ўз юртининг озодлиги учун курашиб, жангда ҳалок бўлади. Эпос ўзининг ана шундай фожиявий яқунига қарамай, инсонни ардоқлаш, меҳр-муҳаббатни улуглаш ва имонни мустақкам сақлашни ўргатувчи жаҳондаги гениал асарлар қаторига қиради».

Шу боисдан ҳам қирғиз халқ оғзига ижодиётининг шох асари бўлиши «Манас» қирғиз оқиналарининг етуқлигини намоиш этадиган мактаб вазифасини ўтаган. Деярли барча донддор қирғиз оқиналари «Ма-

нас»ни қандай ижро этишларига қараб эл орасида эътибор тошганлар. Ҳозиргача «Манас»нинг йиғирмага яқин варианты ёзиб олинганлиги бунга яхши далил бўла олади.

«Манас» қирғиз халқи ҳаёти, тарихида рўй берган ранг-баранг воқеа-ҳодисалар, турли элатларнинг яшаш тарзи, бошқа халқлар билан ўзаро муносабатлари, халқнинг ўзига хос хусусиятлари билан таништиради. Шунингдек, эпосда халқ тарихчилиги, иқтисодиёти, мафкура-сини, қирғизлар заминнинг қайси жойларда яшаганлиги, асосан, чорвачилик билан машғул бўлган уруғларнинг турмуши, кишиларнинг ўзаро муносабатлари, кийим-кечаклари, ҳовли-жойлари, уй-руғзор буюмлари, қурол-яроғлари, тўй ва азаларининг ўзига хос томонлари тўғрисидаги маълумотлар қўйилмақом қилиб тасвирланган.

Эпоснинг асосини ташкил қилувчи биринчи қисмда халқнинг улут қаҳрамони Манас, иккинчи қисмда унинг ўғли Семетей, учинчи қисмда эса Манаснинг набираси Сейтекиннинг ҳаёти ва кураши, ишқ-муҳаббат саргузаштлари ва қаҳрамонликлари ута таъсири бадий инъикосини тошган. Асар сюжетини

гояг мураккаб, уз узининг ичига катта даврни, куддан-куп воқеа-ҳодисаларни, уч авлод ҳаёти ва курашини қамраб олади. Эпосдаги асосий қисм саналилиш «Манас»да Алокехоннинг қирғиз элини чопқин қилиши, қирғиз элининг Олатовдан сурилиши, Манаснинг туғилиши, болалиги, унинг Довдур Зуровон, Жулайдов, Қобон аял, Алокехон Қуянгирбойни енгитиши, Манас аскарининг Олатовга келиши, отасига ўшқалаб кетиб қолгани, Фаргона индийсида бободехқон билан учрашиб деҳқончиликни ўрганигани, турли ўлкалардан келган баҳоқирлар Аджибой, Чумақ, Сирақ, Алмамбет каби баҳоқирлар билан дўстлашуви, Хоникейга яланиши, Алмамбет ботирнинг Манасга келиб қўшилиши, Хоникейнинг Манасни ўлимдан қутқариши сингари ўналоб воқеалар асарнинг асосини ташкил этади.

«Манас»да халқ ҳаётида рўй берган реал воқеалар тасвири устувор бўлса-да, бу воқеалар ўша давр кишиларининг тасавури ва тафаккури орқали гавдалантирилиб, гоҳ афсонавий, гоҳ ишқий-саргузашт, гоҳ қаҳрамонлик, гоҳ диний руҳдаги тасвир услубида ифодоланади. Асар қаҳрамонларининг ботирлигини, шижоати, келбати-ю моҳирлигини тасвирлашда эртаклар ва халқ достонларида кенг қўлланиладиган муболага, кучли ўхшатишларга тез-тез мурожаат қилинади. Масалан, «ёвга қарши бораётган Манас олтимиш қулоқли аждаҳодай, тир-

ган. Халқнинг орчумиси, бахти учун курашган бу фидойи кишилар орасида эпоснинг бош қаҳрамони Манас алоҳида диққатга сазовордир. У эпосдаги барча воқеа-ҳодисалар марказида туради, асардаги ҳамма қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари бевосита Манас билан ҳамбарчас боғлиқ. Баайни Манас сиймосида халқнинг ҳар жиҳатдан ўрнак олишга арзигулик афсонавий қаҳрамони, саркарда, адолат ва олийжанобликни узига байроқ қилиб олган хон, қомил ва вафодор инсон тимсоли кўрсатилади.

Манас қорахитойларнинг Алокехон бошчилигидаги қўлминглик қўшини томонидан талон-торож қилинган Олтойга бориб қолган Жақиннинг Чийирди деган хотинидан туғилган. Ота-она уни тарбиялашни қўйчовон Ўшпирга топширишади. Тутилишиданоқ келажакда зур паҳлавон бўлиб етишши сезила бошлаган Манас Ёил сайин эмас, ой, кун сайин улайиб кучга тула боради. Гудаклигидаёқ уз тенгқуларни, ҳатто узидан каттароқ болалар орасида фаҳм-фаросати, ақл-идроки, айниқса ботирлиги билан ажралиб туради:

*Ёш Манаснинг тулпори,
Босган тоши тиркираб,
Чайла уйдаи чўқмори,
Ёв бошида чирқираб,
Ози катта очилиб,
Қон аралаш оқ кўпик,
Умровига сочилиб:
Майдонга чопар Аймонбўз,
Ёвни топар Аймонбўз.*

Ватанидан бадарга қилинган одамлар орасидан шундай паҳлавоннинг етишиб чиқаётганлиги Олтой қирғизчилиги устидан ҳукмронлик қилаётган қалмоқларни ҳам, Таласни босиб олган қорахитойларни ҳам тавишшига солади. Душманлар уни болалигидаёқ йўқ қилиш пайига тушади. Аммо ёш паҳлавонларга йўлбошчи қилиб кўтарилаган Манас душманлар устидан талаба қозонади. Дастлабки урушлар Манас довжурок баҳоқир, ишнинг қўзини билувчи саркарда бўлиб етишяётганлигини исботлади.

Халқ Манас сиймосида ўзининг бўлажак халоскорини кўриб, уни лашкарбоши ва хон қилиб кутаради:

«Бой, Оқболта, Жақип бошлиқ Олтойдаги қирғиз уруғлари, қозоқ, мугул бамаслахат ёш Манасга тизгин беришади, яъни уни оқ китизга солишиб, бутун йилгилан оломонни етти айлантриб хон қўтаришади. Манас аввал: мен ёшман, улутроқ бировни сайлан, деб туриб олади. Эл қўймаганидан кейин рози бўлади ва адолат юргизишга ваъда қилади. Жақип бўлса, Уразлининг кук туғили кутаради ва тагин улкан туй-томоша бошланиб кетади». Манас шу кундан эътиборан қирғиз уруғларини бирлаштириб, Алокехон қўшинига қарши юришга ҳозирлик кўради. Пировардида, озоқлик йўлидаги барча говлар, гадоор душ-

манлари энгиб, қирғизлар эри ерларига қайта ўрнашиб, озоқ турмуш кечира бошлайдилар. Манас, аввало, жангчи, паҳлавон, лашкарбошидир. У бекнэс куч-қувват, зур ирода эгаси, ўзининг ҳақлигига, имкониятларига қатъий ишонган, халқ учун жонини фидо қилишга тайёр инсон. Унинг эътиқодича, халқи учун бахшида этилган умр мангулайикка, абадий шон-шарафга дахлдор. Халқ доҳийси сиймосидаги қаҳрамонлик сифатлари ундаги бошқа барча фазилатлардан устувор. Манас турли ҳолатларда — жанг майдонларидаги шижоати, ҳаёт-мамат урушлари олдидан ботирларига мурожаат қилаётган вақтидаги жанговар вазоҳати, кундалик турмушдаги оқимли ўта ҳаяжонли тасвир этилади. Оқиллар Манас сиймосини тизшишда баҳоқир, кўрқмас, қаҳрамон, довжурок, улут, паҳлавон, маҳобатли, жаноб, подшо, султон, хон, йулбарс, шер, бургут сингари ўналоб сифатлардан фойдаланади.

*Манас асти баҳоқир,
Ҳайбатига боқ ҳозир:
Остки лаби шалпайиб,
Устки лаби яллайиб,
Шоп муйлови сингирдай
Келбати курч темирдай;
Бурни тоғнинг сиртидай,
Мурти чулнинг утидай.
Қўзи қўлнинг бетидай,
Қаҳри қистаб қараса —
Қаърига ютиб кеттудай,
Минназига қарасанг! —
Аждарни ҳам туттудай.
Туси курқинч, қўзи тик,
Ким бўлмасин, сўзи тик.*

Гарчи Манас афсонавий қаҳрамон, улут йўлбошчи, моҳир саркарда сифатида тасвирланса-да, у ўз халқининг оддий вақили ҳам. У ҳам бошқа одамлар каби айрим нуқсон ва хатолардан холи бўлмаган оддий инсон. Шу бундан гоҳида хатогга йўл қўяди, бундан ўзи ўқиниб юради, баъзан эса шароитга қараб иш тутмайди, одамларга метёридан ортиқча ишониб юборади. Зарур уринларда эҳтиёткорлик қилмайди, гоҳида ортиқча қўрсаник кўрсатиб қўяди; бундай ҳолатларда кўз ўнгимизда афсонавий қаҳрамон эмас, инсонга ҳос қусурлардан холи бўлмаган соддагина одам қиёфасига гавдаланади.

Эпоснинг кейинги қисмлари Семетей ва Сейтек ҳаёти, қаҳрамонлигини қуйлашга бағишланган. Қаҳрамонларнинг интим ҳаёти, ишқ-муҳаббат воқеалари, саргузаштлари тасвири кентроқ урин тутайди, Манас ишнинг давомчиси бўлган ботир утил ва набираннинг ёрқин образлари чиқилади. Эпосда Алмамбет образи ҳам муҳим урин тутайди. У ботирлиқда Манасга тенг қўйилади. Асли Хитой элида туғилган Алмамбет тенгсиз қаҳрамонлиқдан ташқари, бошқа ноёб истеъодларга ҳам эга. У ёшлигидан сеҳргарлик илмини мукамал ўрганади, хоҳса ҳавонин бутунлай ўзгартириб юборади, истаёс ёғмир, қор ёғдиради,

СОЛНОМАСИ

ноқлари тарвайиб келаятган дахшати қора қўшдай ёки одамнинг утаксини ёрадиган чипор қолондай бўлиб қўринад. Қаҳри келганда Манаснинг қовоғидан қор ёгандай, чарақлаб турган кун тутилади. Кўнгли очигида қаҳқаҳаси тоғларни ларзага келтиради». Ёки Манас, унинг йигитлари куч-қуввати, баҳоқирлиги ҳам ўта муболагали тасвирланади. Гоҳида Ёлғиз паҳлавоннинг ўзи сон-саноксиз душманларни енгиб, тилка-пора қилиб юборади. Манас ва унинг баҳоқирлиги санасга найза, отса ўқ ўтмайди. Уларнинг отлари зарур дақиқаларда қанот пайдо қилиб, булутлар устида тўё лочинлардек парвоз қилишади, бамисоли одамлардек сўзлашади. Манас бошчилигидаги баҳоқир довжуроклар ҳукмдорларнинг қосноналарида пойлоқчилик қилиб ётган олтимиш қулоқли аждаҳодлар, баҳайбат йўлбарслар, қарқидон, ургатилган йиртқич ҳайвонлар, одам сингари турли ақлга эга соқчи ҳайвонларни енгадилар.

Эпосдаги Манас, Хоникей, Сирақ, Қўшай, Семетей, Сейтек, Ойчурак, Қулулар, Бақай, Алмамбет сингари ижобий қаҳрамонлар тимсолида қирғиз халқининг энг яхши фазилатлари ўз тажассумини топ-

ёшни киши, киши ёзга айланганди, вазият тақозо этса бутунай бошқа суратга кири олади.

Алмамбет мусулмонлигини қабул қилиб, ўзи каби машхур паҳлавон Кўнгирбой билан келиша олмай, юрти Хитойни тарк этади. Ортидан қувлаган Кўнгирбой устидан ҳам сеҳр, ҳам кучи билан голиб келиб, аввалдан биродарлашган дусту қозоқ паҳлавони эр Кукчанинг юртига келади. Алмамбет ёрдами билан Кукчанинг куч-қуввати, обрў-эътибори кун сайин ортиб бораётганидан ташвишга тушган ашмаданлар улар орасига нифоқ солишди. Шундан кейин Алмамбет қуддан бериб шухратини эшитиб юргани — Манас хазурига келади. Манас унга зур ҳурмат курсатади, онаси Чийирдининг куксини эмишиб, ўзига ука қилиб олади, кейинроқ лашкарбошиликни унга тоширади. Алмамбет ҳарбий иш манфаатини ҳамма нарсадан баян қўядиган, бу йўлда ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам аямайидан қатъиянлаштириб лашкарбоши. Метиндай характери, тўғри сўзлиги, самимиети, Манас ишига беҳад садоқати барча қирғиз оқинлари томонидан доимо ҳаяжон билан қўйлаб келинди.

Асар қаҳрамонлари ичида Қушай, Бақай образлари алоҳида урин эгалайди. Улар қирғиз халқи ақл-фаросати, донолигини ўзида мўжасамлаштирган нуроний сиймолардир. Кексайиб қолган Қушай бутун билими ва тажрибасини, ботирлик сирларини ёшларга сидқидилдан ўргатади. Мамакат тақдирини ҳал бўладиган паллада эса ўғлидай бўлиб қолган Манаста хонлиқни ўз ихтиёри билан тоширади, унга уринли маслаҳатлар беради.

*Отда турган Қушайга,
Осилай Манас куришар,
Қучоқлашиб туришар,
Упишар, қўз суршар,
Кейин қолган бобойга
Сўз айтиди Манас шер,
Айтганида шундоқ дер:
«Ботир бобом, қариям,
Билгичликда авлиям;
Тоққа ошсам — таянчим,
Пастта тўшсам — сунъим,
Олга юрсам — оқ ўйим,
Ортга юрса — сон қўлим,
Кўнган бобом сен бўлсанг,
Боболитим чин десанг,
— Жангда кияр тунинг бор,
Сингисанг — ширинг бўлум, деб,
Билалог Қушай, қулнинг бер!
Тепага чиқсам — тирак бўл,
Ҳамиша бобом, қумак бўл.*

Рухан Қушайга яқин бўлган Бақай халқ ўлмаслигининг тисмолидир. У эпоснинг ҳар учала бўлимида ҳам қатнашади, воқеалар ривожига сезиларли таъсир курсатади, Манаснинг шухрат қозонишида катта роль ўйнайди. Узоқни одиндан кура олишдек ноёб истеъдода эга бўлган доно Бақай Манаснинг юришларида ҳам, одатий кунларида ҳам доимо у билан бирга. Душманинги ҳийла-найрангини, ёвузли-

гини одиндан тез фахмайди, саркардани тўғри йўлга солади. Манас алашса, чакки қадам босса, оталарча насиҳат қилиб, ақл билан иш тутишни маслаҳат беради. Масалан, Манас отаси Жақилдан араблар юртини тарк этганида: «Халқ ҳурмат қилган, эл-юрт ор-номуси учун курашган одам бундай болалик қилмайди» деб уни ўз жойига қайтаради. Бақай куч-қувватда ботирлик, мардликда эпосдаги бошқа машхур қаҳрамонлардан қолишмайди. Аммо унинг асосий куч-қуввати донолиги, ақл-фаросати, донишмандлигида. Манас ҳам шу босидан Бақайни беҳад эъзозлайди, сафарга отланганида юртни унга тошириб «Хон Бақай» деб ҳурматини жойига қўяди, ҳеч кимга айтмаган сирлари билан ўртоқлашиб, ўзига ниҳоятда яқин тутайди.

Эпосда хотин-қизлар образига кенг урин берилган. Улар катта ҳурмат ва муҳаббат билан тасвирланган. Бу эса қирғиз аёллари узоқ ўтмишда ҳам халқ ҳаётида муҳим урин тутишинини курсатади. Чийирди она Манасдай улут паҳлавон ва саркардани тарбиялаб воёга етказган, адолат ва ватанпарварлик тўғриси қон-қонига сингир кетган аёл сиймосидир. Манаснинг севимли ёри Хоникей янада қўламлироқ ва ёрқинроқ тасвирланган. У ҳам Бақай сингари эпоснинг учала қисмида иштирок этади:

*Хоникей найза ўрганда,
Қўқола тулпор иргиллаб,
Эр Қубоқ ҳам тил тишлаб,
Совутта теккан найзаси
Саксон бўлак бўди, денг,
Қизнинг кўнгли тўли, денг,
Қараб турмай Хоникей,
Зур тулолор бошлади,
Қубоқ янглиг ботирни
Қўқола тулпор устидан
Улоқтириб ташлади.*

Хоникей — гўзаллик, садоқат, матонат тисмоси. Қирғиз аёлларига хос энг яхши хусусиятлар ана шу образда уйғунлаштирилиб берилган. Хоникей бутун умри мобайнида Манас ишига содиқ қолади. Фарзандларини отасидай ботир ва элсавр қилиб тарбиялайди, халқнинг онасига айланади. Халқ учун жонини беришга тайёр Хоникей юртидошлари «Улут сафар» — ҳайъамот жангига отланганида бутун билими, қобилиятини ишга солиб, узоқ вақт мобайнида ўзи тиккан ўқ ўтмас кийимларини Манас ва унинг қирқ боҳодирларига ҳада этади, эл-юрт хонларга қарши курашга отланганида жанг майдонига қаҳрамонлик курсатади, душманлар ҳийла билан Манасни заҳарлаб ўлдиришмоқчи бўлишганда, тоғдай паҳлавонни кутариб, отига унгариб, олиб қочади. Манас ўлгач, унга гўзал ва ҳашамдор ёдгорлик содирлиши, ўғли Семетейни отасидек жасур паҳлавон қилиб тарбиялаши ҳам унинг оқила аёл эканлигинидалолатдир. Ойчулрек, Оқойлой сингари аёл образлари ҳам эпос ихлосмандлари-

нинг диққатини ўзига тортади. Эпосдаги барча қаҳрамонлар учун муштарак бўлган бош хусусият — улардаги ватанпарварлик туйғусининг кучайлигидир. Асардаги ҳар бир қаҳрамон қирғиз оқинлари томонидан ўзига хос бўёқларда чизилган. Шу тўғрисида асарни ўқиганда ҳам, оқинлар ижросида тинглаганда ҳам, уларнинг ҳар бири жонли инсонлардай кўз ўнгимизда яққол тавалланайди, узоқ вақт хотирамиздан ўчмайди, ижобий қаҳрамонларнинг жон-дидан севиб қоламиз, ёвуз кучларга, халқ бахтига раҳна солувчи кишиларга нафратимиз ортади.

«Манас» эпосига қизиқиш ўтган асрининг ўрталаридаёқ бошланган. Машхур қозоқ маърифатпарвар олими Чўқон Валихонов 1856 йилда қирғиз оқинларидан эпоснинг бир қисmini ёзиб олади. Кейинроқ қатор маҳаллий ва Ўвропу шарқшунос олимлари Эпосни ёзиб олиш, ўрганиш, таржима қилиш ва нашр этиш билан шугулланадилар. Натижада асар дунёдаги қўпгина халқларнинг тилларида босилиб чиқди. Қирғиз маданиятининг нодир намунаси сифатида довруқ қозонди.

Келдибек, Жонибой Коджетов, Соғинбой Ўрозбек ўғли, Саёқбой Қоралиев сингари унлаб машхур халқ оқинлари ўзларининг бутун фаолиятлари мобайнида «Манасни» маҳорат билан ижро этиб келганлар. Булар орасида айниқса Соғинбой Ўрозбек ўғли ва Саёқбой Қоралиев вариантлари бадиий пухталиги ва қўламининг кенглиги жиҳатидан ажралиб туради. Шу тўғрисида эпос нашрларига уларнинг вариантлари асос қилиб олинган.

«Манас» эпоси ўзбек халқи учун ҳам яқин ва қадрлидир. Гарчи қирғиз эпоси ҳар жиҳатдан тамомилла ўзига хос асар бўлса-да, ҳам гоёвий, ҳам мавзў жиҳатидан севимли достонимиз «Алпомиш» билан муштарак томонлари кўп. Ҳар иккала асардаги қўпгина воқеалар бир-бирига гоёя ҳамоҳанг, Манас, кўп жиҳатдан Алпомишга, Хоникей эса Барчинойга руҳан яқин.

Халқимизнинг ардоқли ва атоқли шоири Миртемир «Манас»нинг асосий қисmini муҳаббат ва маҳорат билан ўзбек тилига таржима қилган ва бу асар 1964, 1973 йилларда нашр этилган эди. Кейинчалик таниқли шоир ва таржимон Султон Акбарий Миртемир ишини давом эттириб, асарнинг иккинчи қисmini таржима қилди. Бу китоб 1987 йилда босилиб чиққан. Маъзкур китоблар бутунги кунда халқимизнинг севимли асарларига айланиб кетди. Шу босидан ўзбек китобхонлари, бутун адабий жамоатчилик фақат қирғиз адабиётининг эмас, ҳақон маданияти хазинасининг ажойиб дурдоналари қаторидан фахрли урин олган «Манас» эпоси яратилганлигининг 1000 йиллигини кенг нишонламоқдалар.

Маҳкам АНДИЖОНИЙ

МАҚСУД ШАЙХЗО- ДАНИНГ СЎНГГИ ИЛҲОМИ

Суратда: Мақсуд ШАЙХЗОДА.

Шоир дорилфунунга, талабалар билан учрашувларга келиб турарди. Биз, талабалар Мақсуд акани кўрганганимизда ҳаётимизда жуда катта воқеа эканлиги ҳис этилади, деб қаттиқ ҳаяжонланардик, чунки биз унинг донишманд шоир эканлигини, уруш йиллари «Жалолиддин Мангуберди» драмаси халқ орасида машҳур бўлаганилини билардик. Шоир бир вақтлар ноҳақ унутилган халқ қаҳрамони, мутул босқинчиларига қарши арслондай назира тортиб курашган буюк лашкарбоши Жалолиддин сиймосини яратгани учун ҳам унга меҳримиз чексиз эди. Муаллимлар ва талабалар орасида «Мирзо Улутбек» ҳам ана шундай баланд, шекспирно асар эканлиги тўғрисида алаҳқачон шов-шув тарқатгани учун, биз спектакль кўйиладиган кунни эриқчи кутдик. Ҳамза номи (ҳозирги Абдор Ҳидоятлов) театрига асарни қўришга бордик. Нихоят парда очилиб, сахнада Шукр Бурҳонов — Улутбек пайдо бўлди. Асар бошиданок матрифат билан жаҳолат ўртасидаги абадий кураш саҳифалари юнанди. Олим Хужаев — Шайх Ҳожа Аҳрор, Қудрат Хужаев — Саид Обид, Наби Раҳимов — Бобо Кайфий қиёфалари бизда кучли таассурот қолдирди. Улут ҳуждод — амир Темур замонидан зиндонга ташланган сарбадорлар вақили Пирӣ Зиндоний билан Улутбекнинг учрашуви саҳнаси асарнинг энг юксак чўққиси эди.

Университетимизда адабий кечалар кўп ўтказилиб турилар, уларга Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Гафур Ғулом сингари машҳур адиблар тақлиф этилганди. Ана шундай адабий кечалардан бирига Мақсуд Шайхзода тақлиф этилди. Мақсуд Шайхзода муаллимлар кўршовида кириб келганди, шу нарсани кишф этдикми, у киши ҳеч қачон атоқли шоирман, деб заррача қилбранимас, ақсинча, каттаю кичикни баравар кўрар, ҳамма билан самимий гаплашиб кетаверар экан. Талабалардан Абдулла Ориф шоирнинг шеърлари ҳақида гапирди. Бегали Қосим ҳам яхши матъруза қилди. Мен ушунда нималар деганимни аниқ эслаёлма-сам, ҳам домланинг мусавфо қўзғаладиган мангулик ҳамон ёдимда. Улутнинг утаверди, улут инсонлар дунёга келиб-кетавери, ўтмишимиз биздан тобора олислашиб, юлдузлардай ўзоқлашиб бораверди. Уларнинг ҳам устини асрлар чанги босиб, хиралашди. Мақсуд Шайхзода келиб шоирлар эса истеъдод қудрати билан мўъжиза яратиб, олис юлдузларни бизга яқинлаштирди, замонамизга олиб кирди. Таҳминан, шу фикрларни айтдим, шекили. Шайх ака адабий кеча охирида, бошқалар қатори мени ҳам мақтаб, кўнглимни кўтарди...

Кейинчалик, Шайх ака билан яқиндан танишгач, у кишининг биз ўлаганимиздан ҳам камтарроқ, оддийроқ эканлигини кўрдик. У кишидан мумтоз адабиётдан татаввим олган Низомий пединститутги талабаларига ҳавас билан қарардик. Шарқ адабиётини, тарихини, аjoyиб кишиларини чўқиб билишди, назаримизда, Шайх акага тенг келадиган олим ҳам эди. Шунга қарамай, у киши ҳаммизга ўзини ҳеч нарсани билмаган талабадай тутарди. «Совет Ўзбекистони» газетасининг адабиёт, санъат бўлимида ишлаб юрган вақтимизда бир кун Анвар Юсупов иккимизни бош муҳарриримиз Мақсуд Қориев чақириб қолди. (Бу киши ҳам коллективга, истеъдодли одамларга гамхўрлик қилиш, кўнглини ўстиришда Шайх акадай, мард, танги эди, ҳозир ҳам шундай).

— Анварбек, Маҳкамжон, ўларнингиз биласиз. Шайх ака анча ойлардан бери бегоб, аҳоли шу кунлари анча оғирлашган. Қандай қилиб буюсам домладан тез-тез хабар олиб, кўнглини кўтариб туриш керак. Гал бўндай: ҳозир иккимизни Шайх аканинг уйига борасиз. Соғлиқларини сураб, салом дейсиз. Ҳол

ахволларига қарайсиз. Кайфиятига қарайсиз. Кайфиятига қарайсиз, газетамизнинг топиригини айтасиз. У киши Алишер Навоий ижодини сувади билалди. Утган ҳафта мента қўғирроқ қилиб: «Ғазал мулкининг султони» деган бир машқ бошлаб қўйибман», — деган эдилар. У кишининг машқларини анча-бунча академик ҳам ёзолмайди. Домланинг кўнглини кўтариб, мақола битган бўлса олиб келиб, тез босмага тайёрланглар...

Биз бош топириқдан қувониб, Шайх ака яшабдиган, Тупроққўрган яқинидаги анҳор бўйига жойлашган, «Мутахассислар уйи» деб аталган, қасрга ўхшаган чиройли бино томонга шошидик. Шайх аканинг хонадонини тўрттинчи қаватда эди.

Шоирнинг рафиқаси, бегубор қалби Соқина апа эшикни очиб, бизни лутфран ичкарига бошлади. Опанинг хотиржам чехрасидан домланинг аҳоли анча тўзуклигини сезиб, қувондик. Шайх ака ҳамма тарафи лиқ тўла китоб тоқчалари билан ўралган чотроқ ижодхонасида ишлаб ўтирган эканлар. Чехралари ҳорин, леккин мамнун. Қувониб қарши олдилар. Думалоқ стол устида керакли саҳифалари очилган китоблар сизганадан айтқан-уйқаш бўлиб ёттиди. Дераза тоқчалари, қресло, қурсилар устида ҳам

саҳифалари очилган, оқ қозғалардан белгилар қўйилган китоблар. Симсаватда ёзилиб, гижимлаб ташланган арақлар (ўша арақларни олиб, сақлаб қўйганимизга афсусланамиз).

Кейинчалик биз, ёшлар, машҳур навоийшўнослар, тарихчилардан Ҳамид Сулаймон, Эргаш Рустамов, Азиз Қаюмов, Алибек Рустамов, Натан Маллаев, Абдуқодир Хайитматов, Лазиз Азиззода, Буривой Аҳмедов ва бошқалар билан ҳамсухбат бўлиб, Навоий шахсини, унинг буюк замонадонлари ҳаётини иқтидоримиз етганча ўрнатдик. Аммо, уша кунни биз Шайх акадан Навоий ижоди, газалларининг қудрати ҳақида бир дунё матрифат олдик. Шунгача биз Ойбекнинг «Навоий» романини, Л. Батининг «Ҳаёт бўстони» (Алишернинг ёшлиги ҳақида) қиссини, Уйғун ва Иzzат Султоннинг «Алишер Навоий» драмасини, «Улут ўзбек шоири» номига тўпламдаги Е. Бертельс ва бошқаларнинг тадиқотларини ўқиган эдик. Шунга қарамай, Навоийга доир узоқ йиллар олган билимларимиз бир бўлдию, уша кунни Шайх ака хузуридаги суҳбатимиз бир бўлди, десам янглишмаман. Қизиги шундаки, буюк ўзбек мутафаккири ҳақида бир дунё китоб ўқиган Шайх ака суҳбатдошларини олдига ўзини билимдондай тутмас, баъзи аjoyиб далиллари гапирётганда биз билан бирга ҳайратланарди.

Шайх ака ўша мақоланинг айрим ўринларини ўқиб берар экан, матъулими, деганди бизга жимайиб қараб қуярди. Биз эса мақоладати янглишар, теран фикрларга мафтун бўлиб, шуурими бойиб бораётганидан қувонардик. «Доктор Эксонер классик даврлати (Шохруҳ даври, биз учун Улутбек даври ва ундан кейин ҳам) газалларини уш қисмга бўлади, — деб ўқирди муаллим. — 1. Ошиқона газаллар; 2. Орифона газаллар; 3. Қаландарона газаллар...»

Устозларнинг сунти нафасигача билимга, матрифатга интилиши бизга сабоқ бўлиши керак. Афсуски, биз баъзан ёшлик чотарлигимизда ҳам билим олишга қизиқмаймиз, беҳуда сафсаталар билан олтин вақтимизни бой берамиз, кейинчалик хатоимизни тушунганимизда эса кеч бўлиб қолади.

Шайх ака «Ғазал мулкининг султони» мақоласини деярли ёзиб битирган бўлса ҳам редакцияга беришга шопмасдики. «Хали у манбани, хали бу манбани топишим керак, бузиш ишимиз қада бўлиб қолади», — деб, редакцияга яна бир ўз муҳлат беришни илтимос қиларди. Биз Анвар Юсупов иккимиз доимий дунёга ўтган таъабаланигини тушуниб турган бўлсак ҳам, унинг «ёта инжиқлиги»дан ажабланардик. Шайх аканинг уямий, ижодий матонатини, мана эди, орадан анча йиллар ўтди, яхшироқ англадимиз.

Хуллас, биз Шайх акадан Навоий газалларига доир мақолани уямриш учун яна бир неча марта хузуриларига бўдик. Бу зерибларга биз аjoyиб қайғитиб, катта хурсандчилик билан борардик, чунки ҳар борганимизда бир дунё янглишлар олишимизга ишонардик.

Шоир мақолани қамолга етказиш устида тиним билмай ишлар, инти-янги адабий-тарихий даалларини излар ва топар экан, азиз ўқирининг саноқли қулаари қолганлигини сезмас, билмас эди. Афсуски, мақола «Совет Ўзбекистони»га босилиб, ҳаммага ҳайрат ўйотганидан сўнг бир неча кун ўтгач, шоирнинг вафоти ҳақидаги аъчиқ ва аалами хабарни эшитдик. Табиатнинг нотантилигидан чексиз қайғутар қамолти, бир нарс баизга тасалли берарди. Ўзбек шериъати, драматургияси ва адабий тадиқчиликнинг юксалишига фаол таъсир кўрсатган мутафаккир шоирнинг ижодхонасида, маҳом оғушда руҳи яшаб кетганлигини кўриш насиб этганлигидан фахрланардик...

ВАТАН МЕҲРИ

(ХОРИЖЛИК ВАТАНДОШИМИЗ
ЖУРА ҚОРИ БУТАКУЗ
БИЛАН СУҲБАТ)

1966 йил, апрель ойининг охириларида Тошкентда машҳур зилила юз берган эди. Бу воқеадан бир ҳафта утар-утмас, мен Сурия Араб Жумҳуриятининг пойтахти — Дамашққа ишга кетдим. Орадан бир ярим-икки ой ҳам ўтмаган эди, Дамашқдаги уйимга ўрта бўйли, хуш мўйлабли, бутдоғи юзли бир киши кириб келди. Қуринишидан у худди сувратини кўрган Абдулла Қодирийга ўхшарди. У киши ўзбекча-лаб: «Мулла Абдусодиқ деган киши керак эди», — деди ва шундан кейин ўзини таништирди.

— Мен Жура қори бўлман, баъзан Сургун деган от ҳам қўшиб айтади. Тахаллусим Бутакүз. Дустлик жамиятининг даъвати билан мамлакатга боргандим (хориждаги ҳамюртларимиз «Ўзбекистон» номи ўрнига қўшинча «мамлакат» ёки «Ватан» сўзини ишлатадилар). Эсимни таниганимдан бери орзу қилганим — Ватанни кўриш муяссар бўлган эди, бир ҳафта ҳам ўтмасданок, ўша муҳаббат зилила юз берса бўладими? «Эйпар, мени ажал қувиб келган экан, шу ерда — «Тошкент» меҳмонхонасида ўлар эканман-да» — деган ҳаёлга бордим. Йўқ, худога шуқур, бошимиздан фалоқат ариди.

Шу билан мен мамлакатдан чиқиб Истанбулга келдим, у ердан бу томонларга ўтдим, кейин Урдунга (яъни бизча, Иорданияга) ўтаман.

Менга Жура қори аканинг суҳбати ёқиб қолди, диққаш, ортиқча сўзларни тилга олмайд, ҳар бир жумласи мантиқли, фикр доираси кенг, мулоҳазаси ўткир, бир сўз билан айтсам, худо берган одам экан. Шу киши менга бир китоб совға қилиб: «Буни бир мутулаа қилинг, Сизга совға», — деди. Бухоро амири — Олимхон қаламига мансуб ўша китобни олиб, у кишига таъзим қилдим, миннатдорчилик билдирдим. Китоб форсийда ёзилган, Ғарб давлатларида чоп этилган эди.

Мен уни дарҳол жилдлатиб олдим. Шу куйи уни мутулаа қилиб, хориждаги ҳамшаҳарларнинг ибораси билан айтсам: «Мамлакатга қайтганда ўзбекчага ағдараман», — деган ҳаёлга келдим. Мана, орадан чамаси йигирма беш йилча вақт ўтди. Ортиқчи кутилган «шоқоралик йиллари» келди. Бор ҳақиқат аста-секин қалқиб юзга чиқа бошлади. Шундай мулоҳазалар андишасида, ниҳоят, Саид Олимхоннинг хотираларини форсийдан ўзбекчага таржима қилиб, ҳурматли ўқувчилар диққат-эътиборига ҳавола этдим.

Энди, кези келганда, мен йигирма беш йилдан бери билганим Жура қори ҳақида гапирмоқчиман, зеро бизда Шўролар ҳокимияти ўрнатилиши ҳамона ҳар хил баҳоналар билан жуда кўп ватандошларимиз киндик қори томангана она-юртин тарк этишга мажбур бўлишган эди. Ана шундай оилалардан бири Жура қори оиласи эди. Бу киши Ватан ҳавосидан тула нафас олишига ҳам улгурмай, тарки диёр этди. Бу

узининг гўдаклик даври эди. Эҳтимол, тарихчи-халқшинос керак бўлиб қолар деган андишада у кишининг кечмишини битмоқчиман. Зеро, бу билган кишига бир мактабдир. Лекин бу кишининг муаллими ачиқ ҳаёт бўлди. Шу ҳаёт унга ҳам дарс берди, ҳам озиқ берди, урганиб-билиб, оддий кишидан йирик файласуфга айланди, чунки ҳаёт, кечмиш унга шуни ўргатди.

Жура қори 1928 йили Андижон вилоятига қарашли Дардақ ота қишлоғида дунёга келган. Отаси Ҳусанбой Ҳамройов ўғли, амакиси Абдурахмон бойвачча Ҳамройов ўғли, онаси Турғуной Эгамберди қизи эдилар.

Ҳусанбой оганинг Андижонда пахта заводи, ерсуви бўлган. Мусо Туркистонийнинг «Туркистон фожиаси» номига асарига кўрсатилишича, амакиси Абдурахмон бойвачча Андижоннинг Ялангочқўрғондаги уйда замонавий мактаб очиб, турклардан муаллим тутиб, харажатини таъминлаб турган.

Демак, дадаси, амакиси фабрика эгаси бўлиб, маърифатли буржуа синфидан ҳисобланган. Кейин билсак, мана шунинг учун ҳам улар кўним жойидан тўзгитилган эканлар. Бу маҳалда дадаси «қулоқ» сифатида қамалиб кетган, амакиси эса Шарқий Туркистон азимати қилганди, катта бувиси кичик ёшдаги тоғалари билан сургун қилинган. Ҳолбуки у киши ўзбек-қирғиз дустлиги учун кўп курашган, унинг бу йўлда жонқуяр киши эканлиги ҳақида унга ҳикоя қилишди. Шу билан бу ерларда ҳаёт кечирishi анча оғирлашди. Шунда катта бувиси раҳбарлигида тоғалари уни Афғонистонга олиб кетишган эди. Катта бувилари отин ойи эдилар. Шу кишининг қўл остида ёш Жура «Ҳафтия», «Чор китоби», «Хожа Ҳофиз» китобларини ўқийди. Афғонистонда форсийни ўрганади, ҳатто Кобулда «Анис», «Ислоҳ» деган газеталарни ўқийдиган даражага ҳам келади.

Иккинчи жаҳон уруши бўлиб турган вақт эди. Уларнинг даниллама ҳовли-жойлари бор эди. Уларига матрифидпарвар ватандошлар йигилиб турар эди. Меҳмонхона доимо очик бўлар, ҳар оқшом, айниқса, жума оқшомлари меҳмон келиб тургувчи эди.

Жура қорининг тоғаси Абдулғафур қори улфатларга журабоши эди. Меҳмонлар орасида ашулалардан Низом махсум, Фаттоҳ оқин, Халил қори, дуторчи Мамадалла қори, қизикчи Турахон эшон, Абдулмалик маҳдум, Ҳошимжон Намангоний, шоҳмотчилардан Муҳиддин қори, Мирза Ҳожи, Тожи мирзаларнинг келиб турганларини эслайди. Улар орасида Абдулҳай Маҳдум исми, Ғулла Махсум деган ном билан машҳур бир киши бўлиб, ўқимшли, зиёли бу зот қўрқоқлиги билан ажралиб турарди. Сира ҳам сиёсий гап гапирмас ва бу борада гап бўлса, уни эшитмас, ҳатто Тошкентдан ашула айтаётган бўлса ҳам: «ўчиринг, ўчиринг, ашуласини ҳам эшитмайлик ўшаларнинг», — деб радиони ўчиртириб қўяр эди. Ёш Жура ана шу кишидан Чўлпон шеврларидан эшитиб, ёлдаб оларди. У кишининг ўзлари ҳам шевр эзиб турар экан.

50-йилларда Жура қори оиласи Покистонга кўчиб ўтади. Жура у ерда оҳиста-оҳиста урду тилини ўрганиб олади. «Анжом», «Жанг» каби урду тилдаги рўзномаларни ўқиб юриб, кейинроқ сул газета деб танилган «Имрўзн»ни ўқиб, онги ошад, сиёсий тоғ, диний фикр, миллий фикрларнинг фарқи борадиган бўлиб қолади. Бора-бора, хуросий фикрларни ёмон қуриб, тараққийпарвар қарашларни севиб қолади, лекин кейинчалик бундай фикрлашдан кўп жафо ҳам чекади.

Хориждаги ҳамюртларимиз орасидан анчагина зиёлилар етишиб чиққан, аммо улар орасида илмсиз кишилар ҳам кўп эди. Шу сабабдан уларга тараққийпарвар бир фикр айтілса, албатта, улар бундай гаплардан чўчишар, қуфталарни кўп қўришганлари учун қўрқоқлик табиатларига сингиб кетган эди. Шу

жиҳатдан чала савод билар, чала муаллар Жўрани коммунист қори дейдиган ҳам бўлишди, бошқа баъзи бир оғзи ботирлар «жосус қори», «сўрис қори» ҳам дейишадиган бўлиб қолишди. Ахир урисдан қори чиқмайди-ку, шуни билмасалар нима ҳам дейиш мумкин. Жўра қори муруттаб бир қори сифатида масжидларда, таровиҳларда, бир кечалик, ҳатто беш кечалик хатми Қуръон қилиб турар эди. Шунга қарамай, бир куни ҳамшаҳарларидан Аъзам Ҳошимий, Муминжон Марилонийи бош бўлиб, Карочи шаҳридаги узларнинг анжуманида ун икки киши, сен коммунистан, биз билан аравалиш юрма, биздан парироқ юр, деб уни каттаклашган ҳам, лекин ҳамшаҳарлари бўлгани учун у бир жойга шикоят қилиб бормаганди.

1950 йилда Жўра қори «Турклар бирлиги» деган ном билан ўзбекча бир рисола ёзиб, уни беш юз нусхада чоп эттириб, ҳамшаҳарларга тарқатади. Бу рисолаи қўлига олган баъзи ҳамшаҳарлар уни дастлаб ҳар жой-ҳар жойда ёқиб ташлашади. Кейин билса, биргина Покистоннинг Пешовар шаҳрида Аҳмаджон Маъмур деган ҳамшаҳари ўша рисоладан юз жилдини ўтга ташлаган экан. Баъзи жоҳил ҳамшаҳарларимиз маҳаллий полицияга уни ва китобини ёмонлаб арз ҳам қилишган экан. Натижада Покистоннинг сиёсий полицияси бу китобни ўзбекчадан урдуга таржима қилдириб текширтирди: ундан Покистонга қарши бирор сиёсий гап топилмаганидан, иш босди-босди бўлиб кетди.

1954 йили Жўра қори Истанбулга боради. «Турклар бирлиги» номи рисоласини у ерда ҳам тарқатади. 1955 йили Истанбулнинг Чамбарли Тошдаги муаллимлар бирлигининг залида йиғилган кишилар ҳузурида бир маҳаллар Ўзбекистонда ҳам яшаган машҳур профессор Аҳмад Закий Валидий Тўгон исми атоқли олим Жўра қорининг рисоласини одамларга курсатиб, анча илиқ гапларни айтади. «Мана шу ерда ёзилган фикрларни беш ҳам ташитангми, — дейди у, — фақат Жўра қоридан беш йил сўнгра». У кишининг бу гаплари Жўра қори кўнглини анча кўтарди, у кишидан мамнун бўлади. Бари бир ўша йилларни у афсус билан эслайди. Истанбулда ҳам доктор Солиҳ Эркинқул уни турк сиёсий мақомларига чақиқ қорини коммунист деб хабар қилибди. Натижада, Жўра қорини турк сиёсий полицияси ўз идорасига чақириб, уч кун давомида ифода, яъни тушунтириш олади. Бу билан у барча воқеаларни хатта битиб, аҳволни баён қилиб беради.

Шунда полициячилар сирни очиб қўйишади. Қорининг рисоласини уларга ўзбеклардан чиққан Абдулваҳҳоб Уктой деган одам берган, яъни бошга тушган бу ташвишларнинг ҳаммаси узимиздан чиққан одамлардан бўлган экан. Шундан сўнг полиция ходимлари рисолаи яна ҳам дурустроқ текшириш учун Анкарадаги тадқиқ ҳайъатига юборилибди.

Вали Қайомхон Саудия Арабистонига бориб, Зухриддин Эркин Туркистоний ва бошқалар ёрдамида Туркистонни озод қилиш учун жамғарма ташкил қилиб, мабалаг тўплашади.

Бундай сиёсий ҳаракатни у вақтдаги Саудия Арабистон шариоти кўтармас эди: бир неча киши қамокка олиндди. Бу воқеа Саудия Арабистонига яшаётган туркистонликлар орасида қўрқув уйғотди. Ватандошлар бир-биридан йироқлашмишди, миллий руҳдаги йиғинлар тутатилиб, фақатгина диний руҳдаги йиғилишлар давом эттириладди.

Аммо Жўра қори шу нарсани аниқ кўрадики, бундан қирқ-элик йиллар илгари чет эллардаги Туркистон фарзандлари тил жиҳатидан йўқ бўлиб кетмоқда, уларни бираштирадиган тил ҳам йўқ бўлиб кетмоқда эди. Унинг назарида ачинарлиси шу эдики, Афғонистонда ва Эронда ватандошларимиз форслашиш, Туркияда турклашиш, араб ўлкаларида араблашиш тусини ола бошлади. Унинг эътиқодича, баъзи бир шўхратпараст миллий зиёлиларимиз бу

аҳволни маъқул топдилар, шундай бўлишни ҳатто химоя ҳам қилиб чиққилар.

Биргина мисол. Кобулда 50-йилларда яшаб, ижод этган Ҳожим Шойиқ деган ватандошимиз Афғонистонда маориф ишларини йўлга қўйди, яъни замон талабига қўра маорифни юритиб берди, мушовир-маслаҳатчи бўлиб умрининг охиригача хизмат қилди. Бу муҳтарам сўз Бухородан чиққан бир ўзбек эди. Лекин у кишининг ўзбекча бирор асари учрамайди. Аввало Кобулда, 50-йиллардан сўнг Қоҳирада яшаб ижод этган алоамаи замон Мубашир Таро-зийнинг бутун ҳаёт бўлган ўғли профессор Насруллонинг ҳам бирорта ўзбекча асари қуринмайди. Шунингдек, 50-йилларнинг ўрталарида Туркияда яшаб ижод этган академик, профессор Саид Али Анқара, профессор Иброҳим Еркин, доктор Яқуб Элбек, профессор Абдуҷаббор Хулағу, адабиётчи Иброҳим Мутлу, доктор Аҳмад Наим Уктам, ўқитувчи Ҳамид Уктам, ўзини мужоҳид ҳисоблаган Таваккал Бобур, доктор Солиҳ Эркинқул, доктор Абдулвасеъ Мирзатош, бошқа унлаб ва юзлаб ўзбекистонлик зиёлилар бор.

Жўра қори уларга ўзбекча гаплашайлик, ўзбекча ўқийлик, ўзбекча ёзайлик, шунингдек, уйғур, қозоқ, киргиз, туркман, тожик, қорақалпоқ биродарларимиз ҳам Туркистон озод бўлгунча ўз шеваларида гаплашиб, ўзларни йўқотмай турсинлар, шу билан она-юртимизда рўй берган воқеаларга бефарқ қарамай, айниқса, чет эл маданиятлари билан Урта Осиё халқлари орасида қўприк бўлайлик, деган андишада тарғибот ишларига киришади.

Жўра қори бу борада бир робита ахтара бошлади. Шунда у улуг адабимиз Абдулла Қодирининг «Ўтган кўнар» романини нашр эттириб, ватандошларга тарқатиш бу урдада қўприк бўлади, деб ўйлади. У мазкур табаррук романини таъб эттириб, халқимиз орасида тарқатади. Аммо бу иши ҳам осон бўлмади. Китобнинг асл нусхасини қидириб, топинингн ўзи алоҳида бир ҳикоя. Чунки ўша вақтларда яхши ва миллий руҳда ёзилган бирор китоб топаман деб, Жўра қори Урта Шарқнинг ўзбеклар тўрадиган бир неча мамлакатларини кезиб чиқади. Жўра қори Истанбулга 1955 йилда тирикчилик ўтказишга маблаг йиғиб берадиган «Туркистон» деган меҳмонхонасини сотиб, нашриёт иши учун мабалаг йиғайди. У даврда Туркияда китоблар араб ҳарфида эмас, лотин алифбосида нашр қилинади. Китоб араб ҳарфида бўлмаса кўпчилик араб мамлакатларида, афғон, ҳинд ерларида яшаيدиган ватандошларимиз уни ўқий олмас эди. Жўра қори буларни ўйлаб нашриёт учун тўплаган пулини Туркиядан чет элга «қочоқ йўл» билан олиб чиқиб кетишга мажбур бўлди. Шундан кейин китобни таъб эттириш учун араб ҳарфида китоб чиқадиغان мамлакатларни бирин-кетин айланиб чиқади. Шу юришларнинг бирида Эронга ҳам сафар қилади. Бу ерда китоб босиш ишлари анча ривожланган эди. Эронга, айниқса, Нишопурга бориб, Умар Ҳайём қабрини зиёрат қилиб ўтай деб, бир фойтунни қира қилади. Йўлда от бир нарсадан ҳўқдими, фойтунни олиб қочади, фойтунчи Али оға ҳарчанд от жоловини тортмасин, бари бир, уни тўхтада олмайди. Шу пайтларда Жўра қори Ҳайёмнинг қабри ёнида хотира ёзиладиган, шараф дафтарига битиб қоладирш учун рубоний тўқмоқда эди. Уша форсий рубоний ҳозир унинг эсидан чиққан, аммо мазмуни қуйидагича бўлиши керак эди:

Дунёда кўп инсонлар ҳўр фикрни тамсил эттишган,
Бари бир, ҳеч ким сендек ҳўр фикр юритишининг
пайғамбари бўла олмаган.

Шунинг учун кичик бир муҳлиснинг сифатида
маънавий ҳузуригизда таъзим қилиб,
Эҳтиромимни бидирмоқдамен, эй ҳўр фикрлар
пири, устози!

Бир маҳал от олиб қочган фойтун тўнтарилди кетадию, Жўра қори учиб бориб ариқ лабига тушади, бир оёғи фойтун гушчагининг тагига қолади. От ариқ устида осилиб қолади. Узоққа отилиб тушгани учун ҳеч нарса бўлмаган фойтунчи бир оёғини гушча босиб турган Жўра қорига раҳми келиб, ҳалос қилиш учун унинг ёнига боради. Унга ҳеч қанақа ёрдам қилолмай, отига қарайди. Осилиб турган от тинмай тилиричлайди. Унга сари зарб фойтунга келиб, гушча қорининг оёғини баттар эзар эди.

Дала жой. Атроф-жавонобда ҳеч ким йўқ эди. Бахтни қарангки, ўқитувчи Увайс деган киши шоғирлари билан бу ерда пайдо бўлиб қолади. Унинг номи Увайслигини қори кейин билади. Аввало, қорини фойтун тагидан кутказиб олишади. Сунгра отни ҳам қутқаришади. Ўқитувчи: «Қори, қишлоқда зўр синикчи бор, ушанга олиб борамиз,» — дейди. Қори одоб билан уларга: «Бир неча асрдан буён инсониятга хизмат қилиб келаётган табибларга ихлосим, ҳўрматим бор, лекин мени касалхонага олиб боришлар», — дейди. Ниҳоят, уни Нишопур касалхонасига келтиришади. Қори ҳамширалардан илтимос қилиб, аввало, юракни роҳатлантирадиган бирор дори-дармон беришни сўрайди. Улар дори беришди. Бир оз ором олгач, оёқни қуришди. Сўнг улар: «Бу оёқ Нишопурда тузаламайди, тиббий усулларимиз етишмайди, Сизни Техронга ёки Машҳадага олиб бориш керак», — дейишди. Жўра қори улуғ бобомиз Алишер Навоийнинг қадам жойлари бўлган Машҳада боришни мувофиқ топади. Бир «жит» қира қилиб, меҳмонхонадан жомадонини олишди, Жўра қори шофердан илтимос қилиб, оёғимга оғриқ қолдириш учун бир укол олай, деб дорихонага олиб боришни айтиди. Дастлаб шофер докторга бориб, қороз ёздириб келади, кейин дорихонага кириб морфий укол қилдиради...

Нишопур билан Машҳаднинг ораси икки юз элик қақирим экан. «Жип» қира қилиш учун ҳам юз доллар сарфланади.

Шофер жўра яхши йигит экан, уйига бориб нон, гушт, мева-чева олиб келади, қорининг оёғи тагига уйиндан юмшоқ ва оппоқ ёстич қам олиб чиқади. Шундай қилиб, Машҳадага қараб йўл олишади.

Эронийлар куп жихатдан шоирбаттаб бўлади, — дейди қори, — шофери ҳам, фойтунчиси ҳам Хайёмдан, Ҳофиздан шеърлар ёд билади. Жўра қори бўлса жуда гасалхон эди. Ҳатто уша даврларда Хайёмнинг 187 рубойиси унга ёд эди. Йўлда хайёмхонлик бошланиб кетади. Икки юз элик қақирим йўлни ҳеч захмат чекмай, босиб ўтиб, кечаси соат ўн бирларда Машҳадага кириб келишади. Қори «Бемористон — 200 тахти хобий» деган касалхонага етиб боради. У ерда Муин Афшор деган бир доктор қўлидан муолажа олади. Лекин икки-уч кун ўттишига қарамай, оғриқ тўхтамайди, рентген қилинганда қарашса, кичик бир суюк тескари тушган экан. Шунда доктор Ҳамид Яғмоий, оёқ тузалиб оғриги ҳам қолади, лекин қақтирайдиган бўлиб қолади, агар розилик берсангиз, бошқадан амалиёт қиламиз, дейди. Ундан розилик олиб, қайтадан амалиёт бошлайди, шунда одамни беҳуш қиладиган дори хидлатишади.

Шундан сўнг қори худшан кетади. Худди осмону кўкда учиб юрғандай бўлади. Аммо оёғини қитирлатиб, бир нарсалар қилишгаётгани сезилар эди. Амалиёт тутайди. Ҳатто воқеани «Хўросон» газетасига ёзиб ҳам қишқиди. Ундаги хабарда бир турк сайёҳи Хайём қабрига кета туриб, ҳодиса рўй бериб, оёғи синиб, Машҳад хастахонасига тушибди. Узи форс адабиётидан анчагина баҳраманд экан, Хайёмнинг барча рубойиларини ёддан билар экан, дейишпти.

Жўра қори Машҳад аҳидан куп илтифот кўради: касалхонанинг бош доктори, ҳамшира ҳам у кишига катта илтифот кўрсатади. Қори Ҳиндистонда юртинда Муҳаммад Али Бобулонинг «Алвоҳулло» китоби

бини, Хўсан Баҳойининг «Ал-Ақдас» китобини, қаратул-айн шоира Фотиманинг девонини ўқиб чиққан эди. Шу сабаб бўлиб Баҳойиларнинг марҳамати унга икки бор кўпайиб, жўш уриб, муҳаббат кўрсатишди.

Озарий докторлар, ҳамширалар уни бизнинг қондошимиз, деб меҳрибонлик кўрсатишса, форслар Ҳофиз, Хайёмни яхши билгани учун олий даражада одамгарчилик кўрсатишади. Хўросон волииси Оқойи Жаъфарийдан тортиб, ҳукумат одамлари, санъат аҳли, касоблар, эски самарқандликлар Жўра қорини зиёрат қилгани кела бошлайдилар. Шу сабабдан бош ҳаким дарвозабонга касал сайёҳни бирор кўрган келса, қулайлик яратилсин, деб амр беради. Илъя деган бир рус доктори: «Ватандошим экан бу», — деб, икки кунда бир марта келиб, хабар олиб турадиган бўлиб бўли. Хар куни зиёратга келган кишилардан кечқурун қараса, йигирма-уттиз хил мева консервлари, бир неча кило новвот, писта, пиширилган бақлава йигилиб қоладиган бўлди. Қори уларни ҳамшираларга берар эди.

Эрон миллати ошкитабат кишилар бўлар экан. Улар қорини, қори уларни куп яхши қўриб қолишига уларнинг юртида Хайёмнинг зиёратига бўлиши, форсчани яхши билиши сабаб бўлди. «Машҳадада касал бўлиб ётган кўнларим ҳаётимнинг ҳақиқий саҳифалари бўлди, десам янгишмайман», — дейди қори. Шундай қилиб, қори касалхонада олти ой қолиб кетади. Профессорлар, доцентлар, докторлар уни «муқтарам устоз», «азиз меҳмон» деб таъзим билан гапашадиган бўладилар. Улар жуда хуш муомалада бўлишади. Худонинг берган қуни қори хонасига янги-янги гўл келириб қўяр эдилар.

У хастахонадан чиқиб, Покистонга йўл олади. У ерга бориб «Утган кўнлар» романининг ўрта жидаини тошбосмада чоп эттиради, сўнг унинг юз нусхасини жомадонга солиб, Саудия Арабистонига боради. Китобни қўринган ҳамшаҳарга ҳадая этади, китоб туталач, яна Покистонга қайтиб келади. Бу сафар романининг учинчи жидаини миҳ босмада бостиради.

Китоб учта бўлиб бостирилган эди. Хар бир жидаи алоҳида муқоваланган. Кейин-кейин бошқа қисмларини ҳам топиб бостиршига улғурди. Хорижадаги ўз тилини унутгаётган ўзбекларга бу «нажот қуприги» бўлиб, тилларини унутмасликка бир сабаб бўлиши керак эди. Шундай бўлди ҳам. Халқимиз романини қайта-қайта ўқиб, ўз тилларини унутмасликларига қаноат ҳосил қилгандай бўлади. Ҳарф териш учун мураттиб тополмай, унинг ўзи матбаачига шоғирда тушиб, ҳарф теришини ўрганайди. Китобнинг ҳар бир калимасига бир неча бор эғилиб, меҳру муҳаббат билан меҳнат қилиб, чоп этишга муваффақ бўлади. Дастлаб почта орқали чет элдаги ватандошларга тарқатади. Рававалинди, Пешоварга ўзи бориб тарқатади. Ниҳоят, китобдан ўзи билан юз донча олиб, яна Саудия Арабистонига жўнайди. У замоналарда божхонадан китоб ўтказиш куп қийин иш эди. Билмаган китобиларни араблар ҳам, турклар ҳам чегарадан ичкарига киритмас эдилар. Қори бўлса бир йўлини топиб сарҳаддан амаллаб ўтказиб олади. Уни ватандошларига тақдим қиладди. Аввал «Утган кўнлар» имосини, кейинчалик ҳозирги ўзбек имосини кўпчилликка ўргатади. Уша пайтларда Мадинада Вали Қаюмхоннинг гапи орқали муфтий аъзам Олтинхон Тўра «Утган кўнлар»ни назарда тутиб: «Бисмилло» сўзи ёзилмаган китоб кирган уйга фаришта кирмайди», — деб ҳамшаҳарлар ичиде ватъ сўзлайди. Тасодифни қарангки, Жўра қори шундай бўлишини аввалдан тахмин қилиб, китобнинг биринчи бетигади «Бутун дунё йўқсулар, бирлаштингиз!» жумласининг ўрнига «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим»ни терган экан. Шунда у: «Қаранглар, китобнинг «бисмиллоси» бор деб қутулиб кетади.

(Давоми бор)

СУРУР

(ТАРИХИЙ ҲИКОЯ)

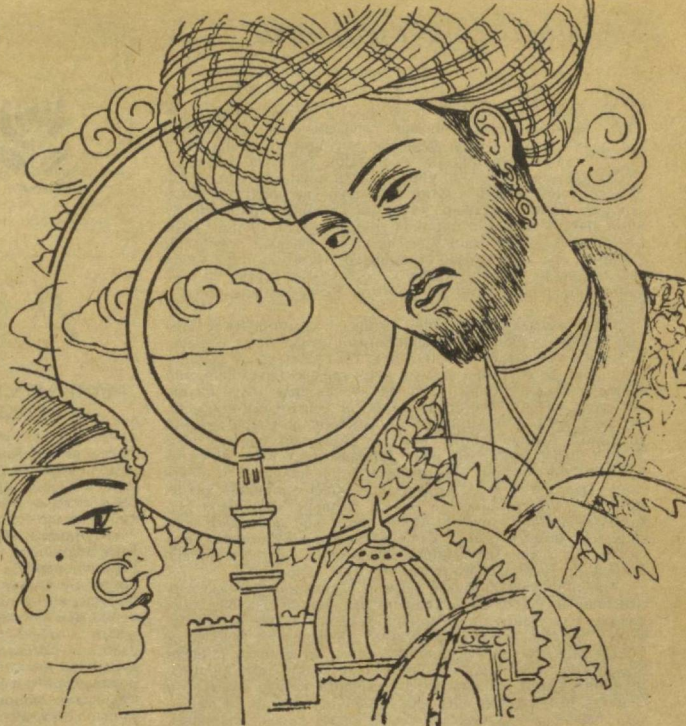
Беҳад меҳрибон, ниҳоятда раҳман
Аллоҳ номи билан... Бобуришох хурси-
ниб, шифта қадаглан қийқ кузларини
юмди. Кўнгалдаги гашликлари ҳай
даб, нури хайёла ҷумди... Бу ибратлар
дунёси. Майиз, асал, ёнғоқ, урик... асал
га нон ботириб, майиз чўпини қилиб
ёнғоқни қақиб, дегандай, бир одамнинг
тапи, феъли, қилиғи, дунёси майиз
бириники ёнғоқ, бириники урик, бири
ники асал, шунга қараб улар билан
муомала қилиш зарур. Айниқса, юрт
бошлиғи барча тоифа одамлар билан
муомалани яхши билиши керак. Узуч
ёнғоқ, урик, асал, сархил мевадарининг
асл ватани... Фарғона, Андижон!!!

*Толёв йўқи жонимга бололун будди,
Ҳар ишники айладин, хатолиг будди.
Уз ерни қуйиб Ҳинд сори юзладдин.
Ё раб, нетайин, не юз қаролиг будди.*

Китоблар юклаган туялар қарвони
орасида отлар, эшаклар ҳам юриб бо-
рар эди. Китоблар орасида қолиш ке-
ракми, ё бағиз Аллоҳга боғланиб, у
яратган неъматлар ичида ҳаёт билан
олди-берди қилиб, ҳар томон билан
пайғамбаримиз саломатлоху алайҳи ва
саллам ҳазратлари турфа алоқада бу-
лаганларидек алоқа қилиш, бунда Аллоҳ
амрларини нобиюлоҳ бажарганидей
бажаришга имкон даражада сазй-ҳа-
ракат қилиш керакми?! Машиқ уламолар-
и, Мағриб олимлари китоблар биттан-
да Парвардигор қонунари, мавжудот-
лар, табиатларин ибрат олиб, инсонга-
гина берилган ақл, фаҳм, фикр, тадбир
билан қосинлар, ёритқичлар, сузгич-
лар ихтиро қилгани, бунин мен қилдим
деганда, унга сени восита қилиб раб-
бинг қилди бунин, деб суннат асосида
етказилса, онглатилса. Пайғамбаримиз
ибодат қилиб ётвармай, қор атрофга
хатлар жунатган, чоплар уюрган,
керак бўлса, қўшин тортиб борган. Ҳақ-
қа ва унинг қонунарига амал қилиш
керакмигини тарқатишга, ёйишга ҳа-
ракат қилганларидек ҳаракат қилинсал!!
Унинг урнига «Жаннатмакон ҳазрат-
лар¹, зингиз қуриб турибсиз, уз кун-
дан бунин ёмгир тинмайди, тухтатиб
берсангиз», деб узига югуришад.

Жаннатмакон деб улутлашлари қу-
нлига бир хуш ёқса, «тухтати беринг»
дейишлари икки бора хуш ёқадан, их-
лос билан амалларин бажаради: икки
рақат намоз ўқиш, яратганга илтижо-
ду қилади. Аллоҳ таоло дуосини ижо-
бат айлаб, ёмгир тухтади. Шунда илти-
мосчилар Жаннатмаконларига қулуқ
қилсалар, Аллоҳқа ҳамд айтинлар, ҳа-
лоқу олам «Сизга нима зарур бўлса,

¹ «Бобуришом» тўғр қунарида Ҳиндистон
— Ҳайдарободаги Сайиди кутубхонаси раҳ-
бари профессор Юсуфиддин ҳиндлар Бобу-
рини Жаннатмакон деб тилга олишларини мат-
буотда ётган эди.

Расмини О. ВОСИҲОНОВ ишлаган.

фақат мендан суранг, ҳабибим суннати-
га мос ҳолда суранг, пайғамбарим мен
билан боғлангандек тоат-ибодат қилинг»
деган, ёмгирини мен эмас, ёғдирувчи
тухтатади, деб уларни қайтариш, йўлга
солиш урнига хушомадлардан эриб, жи-
майиб турса, мактовларни хуш қурса?!

«Ашҳаду анна ла илоҳа илаллоҳу ва
ашҳаду анна Муҳаммадан абуҳу ва
расулуҳу». Имон-исломга, энг аввало,
набийулоҳ Аллоҳ-таолонинг қули экан-
лиги айтиляпти, сўнг пайғамбари, заҳи-
си эканлиги таъкидланяпти. Мен эса
киммен. Заҳридинмен, ожиз бир бан-
дамен, лаёқатсиз дарбадар бир саркар-
дамен, илоҳим амрларига туялиқ юз бу-
ра омаган гуноҳкор бир қуламен, оппоқ
қоғозлар, саҳифаларни ҳазрат-аҳра бил-
ан буяган ожиз бир инсонмен-ку!!

Бобуришох гашланди: сунтни пайт-
ларда юракни эзгилайдиган гашликлар
қулнигини хижил қилиб, ёлғизлиқни,
осойишталиқни ҳоҳлаб қолган. Гўе бу
ёрут дунё, узи ҳам соб, адо бўлиб бо-
раётгандай, тобора бораюгу йўқлик-
нинг аҳамияти қолмаётгандай. Оҳ, ҳаёт
утди! Қуз очиб юмгунча утиб кетди?!

Бобуришох уриндан ноҳуш қўзғалди,
совуқ, ёқимсиз фикр-туғйлардан чал-
ғиш учун болаларини қўз олдига кел-
тиришқ бўлди.

Фарзандларидан қулни туқ, барча-
сида инсоний оғизликлар билан бирга
таъб бор, етакчилик, тадбир билан иш
қуришга укув, ғайрат бор, салтанат иш-
лари қатори шетерият мамнати, йузв-чи-
зув ишларини ҳам қизқиқни бор. Эҳти-
мос, бобурийлар даврлар оша яшаса,

фарзандлари куб диярларда исломий
давлатлар барпо этса, давом эттирса
ажаб эмас?! Хумоюн мирзо, Комрон
мирзо, Ҳиндола мирзо, Аскарый, Гулба-
данбегим... хотин-завжалари... Афғон
қизи — энг суюмаи танмаҳрами... сал-
танати... ҳаммасини қодирлиб, совуқ
тупроққа бориб ётиш?!

Шошиш керак!

Ислом қонунари асосида ҳукмрон-
лик қилиш, ислом подшоҳи деган мубо-
рак атамага лойиқ бўлиш, юриш, тузуқ,
урушларда ололатин барқарор қилоқ
учун ислом қонуниносилти — фикҳ
соҳасида «Мубаййин»ни тугаллади.
Арузга доир рисола қоралади. «Мухта-
сар» яқуналини арафасида. Навбатда
«Воқеоти Бобурия»ни, иншоолоҳ, ту-
галлаб олсал!!

Бобуришох чўқур хурсинди. Ҳинд қав-
мига иш берди, ош берди, бошпана,
ишонч берди. Бироқ «Инсон боласи
нонқурдир» ояти қаримада аён бўлган-
дек, ошпаз уни заҳрлади, энди... шо-
шиш керак. Энди уткинчи давлатлар,
хушомадлар, мактовлар, базми жамшид-
лар, қўл қовуштириб туришлар — ҳам-
маси ёлгон. Барчаси, уткинчи дунё
найрангалари жонга теккан. Энданида
хавф яқиндади, ҳамма нарсани видодий,
умр, ҳаёт поенига етатган эди. Бобока-
лони Темурдир салтанат қоритолмас-да,
ер устининг юз-чиройи бўлиш Самар-
қанддаги шаҳар бонин қилолмас-да, Ҳин-
дистон — чет ўлкада ислом туғини тика
оли, мусулмончиликни барпо этоди.

«Ҳатти Бобурий» билан одамларга
осоналиқни раво қиламан деб, маъри-

ЎЗБЕК ХААКНИНИНГ ноёб миллий фазилатларидан бири умрни беҳуда ишларга сарфламай, милаат манфаъати йулида бирор фойдали юмушни холисона адо этишга қаратишдан иборатдир. Бошқача айтганда, қуш уйқусидек қисқа бир умрга ўзидан кейин ҳаёқ ҳаётини асқатадиган бирор моддий ёки маънавий меросни авлодларга қолдириб кетишдир. Ўз-ўзидан қўриниб турибдики, бу ишда шахсий манфаат биринчи ўринда турлади. Шунинг учун ҳам бу ишда улкан масъулият ва юксак фазилат соҳиблари ҳалқимиз орасидан қўлаб етишганлар. Шулардан бири ўзбек зиналарининг кекса авлодга мансуб бўлган Ёзувчи ва маорифчи, шоир ва ношир Мўминжон Мухаммаджон ўғли — Тошқиндир.

Бу тоқ ҳақида асосий гапни айтишдан олдан шунини таъкидлаш лозимки, ўзбек совет адабиётшунослигига унинг туғилишида деярли ҳеч қандай таъдиқот йўқ. Ғуё, ўзбек совет адабиётшунослари бу Ёзувчининг умуман қўрмагандек! Ваҳоланки, бир вақтлар унинг асарлари газета ва журналларда эълон қилинган, ҳатто китоб бўлиб босилиб чиққан эди. Қизити шундаки, ҳатто эада, жумладан Америкада бу адабнинг асарлари жиддий урганилади. Бунинг исботи сифатида амриқолик машҳур олим Эварда Овортснинг 1987 йили Германиянинг Келн шаҳрида босилган «Туркистон» мажмуасида эълон қилинган таъдиқотини кўрсатиш мумкин. «Жадидалар ҳақида яширилган ҳикоялар» номи бу таъдиқотида Эварда Олворт Мўминжон Мухаммаджоннинг Садриддин Айний билан бир даражадаги адаб сифатида қаламга олади. Аммо, Мўминжон Мухаммаджон ўз ҳаётида Садриддин Айнийга кўрсатилган эҳтиромнинг юз-дан бирини ҳам қўришга мушарраф бўла олмади.

Айдиннинг ўз қўли билан ёзилган «Таржимаи ҳол»да кўрсатилишича, у 1883 йили Тошкент шаҳрининг «Пичоқчилик» маҳалласида узантисоқ хўнарамда оиласида дунёга келди. Ал-валига маҳалла мактабиди, сўнгра эса Тошкент шаҳридаги деярли барча мадрасаларда тахсил кўрди. 1908 йилда 25 ёши Мўминжон Мухаммаджон Тошкентга келган татар шоғирларларининг тарғиботи билан Уфа шаҳрига кетиб, «Мадарсая Олия»да 1910 йилгача янги имлалардан тахсил олди. Бу мадрасада тафсир, фикҳ илмлари билан бирга ҳисоб, жугрофия, табиинет, кимё, ер табақалари, наботот ва шуларга ўхшаш дунёвий илмлар ҳам ўқитилар эди. 1909 йили у Ёз вақтида Оқмасжид (Қизил Урада) шаҳрига яқин Суай тепасидаги «Кайман», «Бўшор» элати қозоқларининг болаларини ўқитиб, «муаллим» (ўқитувчи) деган унвонга эга бўлди. 1911 йилдан бошлаб,

Тухтамурод ЗУФАРОВ,
филология фанлари номзоди

НОЁБ

(АДИБ МЎМИНЖОН МУХАММАДЖОН —
ТОШКЎНИ ИЖОДИГА БИР НАЗАР)

Ўз она шаҳри Тошкентга келиб, ҳаёқ болаларини янги (усули жаиди) тартиби билан ўқита бошлади. Татарча кийим (костюм-шим, қалпоқ) кийиб, газета-журнал ўқий бошлагани сабабиди эски муаллавлар ва уларнинг йўли билан юрувчи мутаассиб кишилар томонидан «Мўмин кофир» деб аталди.

Мўминжон Мухаммаджон 1905 йилдан шешлар ёза бошлади. 1909 йилда «Ўрунбурғ»да чиқадиغان «Шуро» журналида биринчи мартаба илм, маърифатга қаровчи шешри босилиб чиқди. Бу йилларда у қизгин ижод билан бирга Тошкент ва Фарғона водийсининг турли шаҳарларида янгича усулда дарс бериб, илм-маърифат тарқатди. Айни пайтда, болалар учун «Насойиҳ-у афғол» («Болаларга насиҳатлар») номида бир китоб ёзди, уни 1910 ва 1912 йилларда тошбосмада икки бор чоп қилди. Шу йилларда ёзган «Эски мактаб турмуши ёхуа тоқ этилди». Садриддин Айний эса ўзининг «Эски мактаб» кассисини Мўминжон Мухаммаджондан ўн йил кейин ёзди ва у 1935 йилда нашр этилди. Бироқ бир мавзуга оид бу икки асарнинг биринчиси шу бўйи қайта нашр этилмагани ҳолда, иккинчиси ўнлаб мартаба қайта-қайта нашр этилди.

Мўминжон Мухаммаджоннинг кейинги йирик ва етук асари «Турмуш уринишлари»нинг тақдирини янада ўзгачароқ

фатли қиламан деб, савоб умидида қурфга йўл очиб қўймадими?! Қабрда... қийматда, даҳшатли ҳисоб-китоб қунида не деб жавоб беради!?

Жонсиз танани Ёр-биродару бола-чақалар қабр, совуқ ерга тошпириб қайтгач, одамни туپроқдан бино қилган Аллоҳ-таоло ер юзига ўзининг ноибни этиб тайинлаган одам, аммо ўзига ер юзининг сарварлиқ-ноиблик вазифасини адо этиш, бажариш ўрнига, шайтон, обисига қўл бўлиб, ўтқинчи ҳаёт найранглари чангалида қолиб, дунёнинг арзимас матоҳларига сотилган сотқин, тупроҳқаб амалқилдан қаҳрланиб, гўрга «Қис!» деб амр қилганида (Этам, Узинг менга ўша қулни ҳаром қил!) Ер қисар эмиш, шунда азобнинг зўрлигидан гуноҳкор банданинг гудақчилида онасидан эмган сутти озгига келади, яратувчинини таниган, буйруқ, тоат-ибадатларини бажарган саодатманд банданинг ганимат умрида қилиб қолган яхши амаллари эса, бу, ҳаёти дунё вассасалари, уйин-чиroyларига маст бўлайи бизни асраган, ҳимоя қилган, энди биз буни асраймиз, ҳимоя қиламиз, деб атрофини қуршаб-ўраб туришлар, ерни сиққан қўймак экан. Иншооллоҳ, ожизлик билан қилиб қолган озгичи ишлари, амаллари ўзини асраса?!?

Кўз ўнгиди (ҳаммаларини Аллоҳ раҳмат қилсин!) меҳрибон волидадас, отаси Умаршоҳ мирзо, болалиги, тоза хаёллар, Андижон, она-юрт кучалари, Ахси,

Ўш, Самарқанд, ер юзиди тенги йўқ Андижон шаҳри соғинчи бағрини ўртаб, устоз, пири муридид Хожа Аҳрор ваалиюллоҳ ҳазратларининг «Воқофия» рисоласини туркийга утиргани...

Ошпаз, қўрмамак ошпаз алафган, овқатига заҳар қўшганидан буён ўлим ёдан кетмай қўйди, аллақандай мавҳум, шилимшиқ туйғулар тез-тез қўнғилга ёпирилиб қириб, қалб доғларини қўроқ ва ҳуброқ ва тезроқ қозғога тўкиб қолиши, армон ва дардларини назимий тизмаларга тизиб қолиши керак!

Бобурушроқ шарпа сезиб, қузини оқди, тепасида турган афғон гузалининг қафларини қафти орасига олди, сийпа-лади.

Афғон қизи — энг сўнгги завжаси, суюмли, вафодор, қўнғилдаги чигил, нозик, аламли туншунча, соғини сезгилган суядаган қўнғилга эш эш. Бобурушроқ ёстиққидан баъзан энг нозик фикрларини ҳам сир тутмай баён қилади. Бу завжасига Ҳиндистон дийёридан Афғон юртини қўнғил қўроққ суночи, Қобулиннинг ер-хаволарини қўнғилга турғиса қўш хўшбатлар қилган. Мабодо, тақдирини азал ҳўқми билан қўзи юмилса, дарбадар жасаднинг Афғон — Қобул туپроғида қарор топишини шу завжасидан илтимос-талаб этса, мақсудини бажарар. Худо хоҳласа, албатта, бажаради!!!

Бобурушроқ завжасининг юмшоқ иссиқ қафтини лабига босди:

— Қуръон ўқинг, — деди оҳиста. Афғон гузали — суюмли бека тиловат бошлади, аммо бу нарсаси Бобурушроқнинг ноҳуш уй-хаёлларини кетказоламан ва интирдан. Ҳаётдан, бу мусофирхона, меҳмонхонадан чиқиб кетиб, қора тулқор бағрига бориш, дустларсиз, завжларсиз, хизматқўрларсиз, дунёларсиз, галабаю мағлубиятларсиз — ҳеч нарсасиз ёлғиз қолганда қайси амаллари бу нотавон бандани ҳимоя қила олади!!!

Бобурушроқ яна интирдан, очилган қўзи матоёс, меҳрибон ниғоҳини ўзидан узмай қараб турган завжасига тушди, гузалининг чиройли қўзлари шириради.

— Лабай бағим, қўнғиллари нени тусайду?

Бобурушроқ матоёс жилмайди, урнидан қўзғалади, туриб уларди.

— Тиловат қилинг. Қўнғилмининг гу-борили ювинг.

Аёла тараддуланиб бир оз тин олди-да, яна оҳиста тиловат бошлади. Бу гал ажиб сеҳр сели борлиқ вужудини қоплаб, ўраб турган бебеш ўшди, тавшину гамлар, изтироблар — барча-барчасини тозааб кеттанди, озода бўлиб, ич-ичидан севинч ўқисқилари устм-уст бостириб келиб, қўзларидан қайноқ ёш си-зиб чиқди.

Яқин ҳаёт — сирлар, муаммолар. Бунда ҳамма нарсаси яширин. Нариги охират ҳаёти — аён ҳаёт, ошқора ҳаёт, у ерда яқин ҳаётдан янглишиб, адашиб

кечди. Бу асарни 1925 йилда ёзиб тутатди ва 1926 йилда нашр эттирди. Асар кичик-кичик тарихий-бадий лаҳзалардан иборат бўлиб, асар бошида Туркистон заминида кетган тарихий, ижтимоий ва маданий воқеа-ҳодисаларни тасвирлаган бўлиб, Албатта, бу воқеалар асар қаҳрамони — муаллифнинг шахсий ҳаёти баёнида, милаий бўвқларда ниҳоятда аниқ ва тасирида қилиб очиб берилади. Асарнинг қимматли томони шундаки, ҳар бир лаҳза худди тасвирий санъатдаги манзара ҳаётига ўхшаб, ҳаётда мавжуд, муаллифнинг кузатишидан ўтган ва ҳатто бевосита иштирок этган воқеалар тасвирланади. Шунинг учун ҳам муаллиф асарнинг биринчи наشريни «Турмуш уринишлари. Мадраса талабаси кундалиги» деб номлади ва ҳар бир лаҳзани алоҳида рақам (курсаткич) билан белгиледи.

Садриддин Айний «Турмуш уринишлари»дан чорак аср

ХАЗИНА

кейин узининг «Эсдаликлари»ни яратди. Бу икки асар орасида муштарак томонлар кўп. Аммо Садриддин Айнийнинг асари нашрдан-нашрга тўдарилиб борилаган бўлса, Муминжон Мухаммаджоновнинг асари ҳар нашрида беҳад қисқартирилган дучор қилинди. Жумладан, Эвард Оловсониёв ёзишча: «Кейинги нашрларда муҳаррирлар таъйинчи яшириш учун мақолалар бошида қўйилган барча рақамлари (курсаткичларни) олиб ташлашлардан ёки, бошқача айтганда, улар биринчи нашридаги 82 минг сўзни иккинчи нашрда 61 мингга қадар қисқартирдилар. 1964 йилда Эсдаликлар яна қайта нашрга тайёрланиб, ёпи саксонни қоралаган кекса муаллифга ўқиб куришга берилди» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1992 йил, 11 сентябрь, № 37 [319]). Бу нашр ҳам қисқартириш соҳасида олдинги нашрдан орқада қолмади. Ваҳоланки, китобга берилган мўтаж маълумот (аннотация)да ёзилишича: «Буниси учинчи ва тўдарилаган нашридир». Бу нашрга ўша, олтинчи чинчи йиллардаги «етук» муҳаррирлардан Малик Раҳмон «адабий жиҳатдан қайта ишловчи» этиб тайинланди. Сие сий етук ва партияга содиқ бу «адиб» «Турмуш уринишларини» «қайта ишлов»да ҳатто муаллифдан ҳам илгарилар кетди. У сие сий мақсаддан чиқиб келиб, бир бутун асарни икки қисмга бўлиб юборди. Бунинг боиси китоб бошида келтирилган мўтаж маълумотта (аннотация) қўйиладиган ифода топди: «Биринчи қисмда авторнинг революцияга қадар бўлган ҳаёти тасвирланган. У меҳнаткаш халқ оммаси болалари ўрта-

сида илм-маърифат тарқатиш учун бутун Ўрта Осиени кезиб чиқади ва ҳамма жойда ҳам қора гуруҳ — бой, мулла ва эшонларнинг қаттиқ қаршичилигига учрайди.

Китобнинг иккинчи қисмида авторнинг революциядан сўнгги даврдаги ҳаёти тасвирланган. Автор Коммунистик партия ва совет давлатининг доимий гамхўралиги остида меҳнаткаш халқ болалари ўртасида билим тарқатиш учун тўғри йўл ва ўзига ҳимоячи топади».

Мана шу гапни айтиш учун «қайта ишловчи» биринчи қисм 132 саҳифани ташкил этгани ҳолда, иккинчи қисм фақат 43 саҳифадангина иборат бўлиб қолганига ҳам эътибор бермайди. Чунки унинг вафоси эъз мазмуни ва тузилишига эга бўлган асарни ўша замон мафкурасининг ўтмишини ёмон, хоҳирин осмон қилиб кўрсатувчи сийқаси чиқиб кетган қолишга сомишдан иборат эди. Бу йўлда у асарни, айниқса, унинг «иккинчи қисми»ни шу қадар қисқартирдики, натижада бир неча мақолалар ўзаро қорилиб, мазмун ва бадиятдан жузо бўлди. Шу тариқа, мажруҳ бўлаган асарни суёб қолиш мақсадида унинг ҳар ер-ҳар ерига, келишса-келишмаса сарлавҳалар қўйиб ташлади. Бунинг устига асар мазмунига мос тушмасида, партияга миннатдорлик изҳор қилувчи қизил гаплар қўйиб қиритилди.

Бу ишга ҳададан зиёд берилаб кетган Малик Раҳмон ҳатто асарнинг иккинчи нашридан чиқариб ташланган ва олтинчи чинчи йилларда ҳам номи ўйлашиб тилга олинмаган шoir Чўлопон ҳақидаги сатрларни ўтказиб юборди. Бу маълумотлар китобнинг 129-131 саҳифаларида чон қилинган бўлиб, Чўлопоннинг Андижонда «Садойи Туркистон» газетасини қайта чиқариш босирасидаги ҳаракатлари тафсилотидан иборат.

Бошқа томондан эса китобдаги бу парча «адабий жиҳатдан қайта ишловчи»нинг билими қай даражада эканлигини кўрсатади. Чунки у китобда келтирилган Абдуҳакамид исми шoir Чўлопонга мансублигидан беҳабарга ўхшайди. Бундай бўлиши табиий, чунки у даврларда мафкурaviй нашрларда фақат «Чўлопон» тахаллуслига тилга олинади, унинг исми ва отасининг номи эса мўтажга тилга олинмас, дегари унутиб юборилган эди.

Бундан ташқари, «қайта ишловчи»нинг билим даражасини кўрсатувчи яна бошқа бир далил ҳам бор. У ҳам бўлса, Малик Раҳмоннинг ўз қўли билан битган дастхатидир. Бунга қарангки, у ўзи «қайта ишлаган» мана шу нашрдан бир китобга қўйиладиги сўзларни битиб, шoir Шайхзодага тақдим қилган экан:

«Мўхтарам (!) Шаҳзода (!) домлага автор ва ўз номидан Эсдалик учун изтиром (!) билан

Малик Раҳмон. 28/XII-64.»

излагани абадий роҳат ёхуд — э-воҳ! — абадий азобни топар!»

Бобурушнинг ўйларини завжасининг тилловати тўзтиди: «Бу — Қуръон кутублар учун басиратлардур, яъни кўрар кўзлардан, бу кўзлар билан кўзланган кўнлар, қалб ҳақиқатини кўради...»

Аввас, умри юришлар, жанг жаддалар, қарама-қаршмалликлар гирдибо-ида, от устида ўтди, тинч-осойишта хилвафтоҳларда қалбини кўнлига кўзлар — Қуръон, Аллоҳнинг ҳақиқатлари билан нурланганга олмади. Лекин ҳаракат ўзидангина, ўзига ўхшанганлардангина эмас, тинч хилвафтоҳларда ҳам бор эканини туйди. Ҳаракат жисмоний юриш, тузиш, қуриш, уруш, бузишгина эмас, ҳаракат қатта жанглар эвазига ўзи, ўзидикин қўлга киритиш, ҳақиқат денти-зининг сузувисчи, тавосига айлан-тириш, сокилмаллар дунёсидики ён-ролар бартараф эта олиш, хилват деган курашлар майдонига қолиб бўлиб, тахт қуриб Аллоҳ ҳукми — лашкарларини — оятларини ўлик юртлар — қалбаларга йўллади, уларни тирик маконларга, ҳаракат майдонларига айлантириш эканлиги унга аён бўлиб, бу нарсаларнинг ҳаммаси унинг парча-пурча тушунча, он-ўйларини йиртиб, ақли бир вақтлар «Шoirлар сурасидан илаб олган «Ақ-лингизин йиртиб, ҳақиқини билувни-гиз учун» ояти қаримаси хотирида қа-қди, ич-ичидан ўқисқ алаамлар, ҳасрат-

лари, ота-она, Ватан, Андижон, Ахси, Ўш, Афғон, бобоси Темур, отаси Умар-шайх мирзо, меҳрибон волидиси, бобоси Юнусхон... лардан ўзиб, қалби Аллоҳ-таолога боғланди, ўқисиди, зорланди. Ҳаққа илтижо-ла юкинди. Ҳаққа бош эгиб, тавба-тазарру айлаб, ўғридан ириб турди. Умрбод орузси — Тавба фармонию эълон қилиш фурсати етмадики? Шошилиш зарурмасми?!

Китоби чорлади. Ҳалидан бунён те-ласида ўйчан турган завжаси матъос жимайиб, ташқарига чиқди, кўп ўтмай хобхонага қалам-қоғозга котиб кирди. Бобурушнинг қаршисида ёзувга шай бўлиб турди. Бобуруш эса ўзича сўзла-нар эди:

— Чоғирлар ичдим, чоғир мажлисла-ри ясадим, тўфонли саргардон ҳаётим-да чоғирлардан паноҳ, юпанч изадам. Аллоҳим, Сендан изламадим, тавба қил-дим, тавбами қабул эт, ахир ўзинг «Тавбауру роҳим» сен, ўзинг афу эт. Ўзинг мени ҳақиқатга олиб келдинг, бани инсонларни, мана неча замонлар-ки, сенинг ҳақ йўлигга, ҳақиқатингга чорлаб астойида бўлдим, энди ўзинг менга мадад бер, чоғир балосини, му-б-талотиғини ўзимдан-да, одамлардан-да, юртлардан-да, ҳаётлардан-да даф қил-май, маст қилувчи ичмаллар ясашни та-қиқай, ўзингнинг улут дароғини Мак-каи мукаррамангга ҳилоят топанлар, сонсиз-саноксиз бутларни бир зумда уруб парчалагандай, мамлакатда исирт-

қичлар ясагга тегишли барча нарсани уриб парчалай, парчалай, ҳамда сенга шакколик қилиб, ўзинга, ҳақиқатга қайта олмаётган кофирлар куфрларини фақат Сенинг мададнинг билангинга енг-дим, энди мусулмон, мўъмин бандала-ринг, мусулм савдогарларинг устала-рдан тамга солигини олиб ташлай! Ал-лоҳ! Ўзинг қудратлисан, Ўзинг мени шунга қодир эт!!»

Бобурушнинг ёзишга улгуриш-ул-гурмаслигига қарамай, сўзларинг кет-ганлигига ҳайрон бўлиб турган котиб сўз демокқа журтат қила олмас эди. Шоҳ утирган ўрнида котибга юзлаанди, майин табассум қилди, тавба ҳақида фармон тайёрлаш зарурлиги, уни амал-га ошириш кераклиги ҳамда мусулмон савдогарлар устидан тамғани олиб таш-лаш фикрини, Аллоҳ таоло мадади, қу-мағи ақнаилигини ахшилаб тушунтирдиган ва қалби сурур ва гурурга тўлди. Гамлар қўюнида, ўйлар гирдибоида, туйғулар туманида қолган кўнгли бирдан ёри-шиб, тозариб кетди...

АНДИЖОН.

Ваҳодонки, у йиллари Муминжон Мухаммаджонов гост мухтож бори аҳволда кун кураб эди. Бунинг маълум сабаблари бор эди. Чувонки, Муминжон Мухаммаджонов Кулзавмарал институтиди сақлангантан бир ҳужжатиди Эилиншиди: «(Y)» Маркази Сталинбодда аксианлиқабий миллатчилар томонидан 1932 йилда ҳар турли (бухтон) бəҳоналар билан партиядан ўчириди. (1918 йилдан бошлаб, партияди кириб, қатъи сadoқат билан ишлаб келмоқда эди)».

Бу уринда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ўша йилларда партия сафидан учирилган шахснинг ҳаёти тулиқ маънода ҳавф остида қолишидан бошқа нарса эмас эди, чунки бу ҳолнинг фақат маънавий томонигина эмас, балки моддий оқибатлари ҳам гоят огир бўлар эди.

Бунинг устига, яна ўша ҳужжатда таъкидланишича: «...1941 йили Низомий Ганжавийнинг «Айюл ва Маъжунунини ўзбекча таржима қилиб юртда», баъзи шахсий гиразларнинг гарази орқасида Ёзувчилар союзи аъъолитидан ҳам учирилди. Шунинг учун у бечорага гуноҳкор сифатида қараб, ёзган нарсаларини матбуотга эътилошчи йўл бермасдан келадилар».

Ахлос пуш даражага бориб етдики, Муминжон Ҳудудмаж-новонинг неча ўзи йиллар давомидаги муаллимажон фаолияти, узбек вақтга матбуотини вужудга келтириш ва уни тарқатиш қилдиришдаги хизматлари, қолверса, адиб ва шоирларни мута-лоқ иноватга олишга, ёлғиз кексагини учунтига нафақа тайинлигана. Ана шундай муҳтож ахволда қолган адиб, араб ва форс тилларини муккамал биланши, туркий халқлар тилла-рида эса ўзи она тилидаги каби бемасоал сузлаша олиши, ўқи-ши ва ёзишга қарамай. Тил ва адабиёт институтида кичик илмий ҳодим лавозиминда садақадек машога хизмат қилнашга мажбур бўлади. У 1964 йилда 81 ёшида Тошкент шаҳрида ва-фот этди ва Чигатой фуқаролар қабристонига дафн қилинди.

Бироқ юқорида айтилганлардан кузатишга мақсад Мунжинов Мухаммадхоннинг аянчи ҳаётига ачиниб ҳиссини уйғотиш эмас, балки бугунги мустақиллик даврида унинг миллат олдидаги хизматлари қадрига етиш ва етук бир ижодкор қаламқаш сифатида ҳурматини ўрнига қўйиш ҳиссини шакллантиришдан иборатдир.

Зотан, Мунҷон Муҳаммадзонов умрининг энг оғир дамларида ҳам қўлидан қаламини қўймай, зўр ғайрат ва юксак бардош билан ижод қиладӣ, тарихий манбааларни излади, илмий ва оммавий асарлар яратди. Қўлланмалар тузди, тўловчилик билан шуғулланди. Ҳаётининг энг қатъий қайта-қайта қўчириш, қўшимчалар киритиш ва хатоларини тузатишдан асао эринмас эди.

Муминжон Муҳаммадҷонон бу асарларини ўзи ҳаётлик даврида напир этиламаслигини яхши биларди. Аммо, умиди дунё деганларидек, ҳар бир асарини худди китобларга ҳушнот, муқова юқорисига исм-фамилияси, ўртага асар номи ва паства санани аниқ ёзиб қўяр эди. Унинг Ҳамид Сулаймонон номидиги Қўлазмаалар институтига сақланаётган шахсий архивада ўқлоб ана шундай «қўлазма китоблар» мавжуддир.

Мўминжон Мухаммаджоновнинг «Мазалиққина зогораси» асари ҳам уш «китоблар»дан биринди. Мўминжон Мухаммаджон бу асарни аввал асар ёзувида битган, сунтра яна бир бор қайта қўчириб, уни «пишитган». Нихоят асарни машиналашган, уна унинг устидан қўриб чиқиб, тузатишлар киритган. Шу тариқа у асарни наптра тайёр ҳолга келтирган. «Нуралдинин ногораси, мазалиққина зогораси» номи бу асар ўзбек ҳақ оғзқи ижоди намояқдаси Нурали қизқинқин Мўминжон Мухаммаджон томонидан ёзиб олинган ва шева хусусиятлари тўлиқ сақланган ҳикояларидан иборатдир. Бир вақтлар шоир Чўлпон ўзининг «Қизққлар» номи мақоласида: «...ёзилган, жабр ва зуам остида интраган ҳаққини қўнқина қишпа, хурсанд бўлишга, ўйнашқулиш ва йрашга бўлган табиий ва қўнқил майли, руқоний жангдалмаларининг сунқий тўққинаққаларини емириб ўтган ана уша қўнқил майи, ана уша қатта талаб ўзига ярашқа қатта устозлар етиштирган. Фолқор адабиётини яққинига текширатган илмий марказлари-миз у адабиётнинг мана шу қўнқим қисмига ҳам керағиға аҳамият берсалар қўп қиммат нарсалар қазиб қичқарилажак, бир қатча қўнқил хазиначаларига эша бўлажакми», — деб ўзган эди. «Нуралдинин ногораси, мазалиққина зогораси»га шу нўқта назардан ёндашса, ҳоксор адиб Мўминжон Мухаммаджоннинг ўзбек ҳаққига қандай нобъ хазиначи қолдириб кетганининг ғувоҳи бўламиз.

Ўзбекистонда хизмат курсатган фан арбоби, филология фанлари номзоди Солиҳ Қосимов умрининг куп қисмини XIX аср охири ва XX аср бошидаги ўзбек миллий маънавий ҳаётини, маърифатпарварлик оқими ва унинг намояндалари ижоди ҳамда фаолиятини ўрганишга бахш этган. Ушбу илмий жиҳатдан муҳим масалаларга оид талайгина асарлар ёзиб, адабиётшунослик фани ривожига сезиларли таъсир қўйсатган олимдир. Қуйида олим меросидан айрим парчалар илк бор эълон қилинмоқда. Мақолани олимнинг қизи Наргис Қосимова нашрга тайёрлаган. С. Қосимовнинг асарлари Сирожиiddин Аҳмаднинг умумий таҳрири остида chop этилмоқда.

XX асрнинг бошида ўзбек тилида нашр этилган «Тараққий», «Хуршида», «Шуҳрат», «Осиё», «Турон», «Самарқанд» ва айниқса, «Туркистон вилоятининг газети», «Садои Фарғона», «Садои Туркистон», «Бўҳорои шариф» газеталарида, шунингдек, «Ойна» журналарида маърифатпарвар ёзувчиларнинг шеърлари мунтазам равишда босилиб турган. Шу билан бирга, Юсуф Сарёмий, Васлий, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Авлоний, Фитрат, Тавалло, Иброт, Сидқий, Хуршид, Ҳожи Муин ва Баҳромбек каби ёзувчиларнинг тўпламлари нашр қилинганини ва Суфизода, Ҳамза, Хислат, Тавалло, Сидқий каби шоирларнинг шеърларидан ташкил топган шеърий мажмуалар ва баёзлар куплаб чоп этилганини ҳисобга олсак, бу давр адабиётинда шеърят салмоқли ўрин тутганини англаш мумкин.

Матрифатларвар шоирлар мамлакатда юз бераётган воқеаларни диққат билан кузатар эканлар, бойлик билан қашшоқлик, исрофгарчилик билан муҳтожлик бир даврда, бир жамиятда ёнма-ён яшаётганини курадилар ва бунинг сирини англай олмай азоб чекадилар. Тошкентлик шоира Нозимахонининг куйидаги алам тула мисраларига диққат қилайлик:

«Куринг дустлар, юз минг вой, айшу ишрат бир
 җэнда,
 Қашшоқ, мазлум бошида қайгу, ҳасрат бир энда.
 Бойвачалар, сурсангиз, ҳар кун базму ишратда,
 Мазлум, йўқсу алар-чун қилур хизмат бир энда.
 Бир энда боёллар, гарқ тангаю тиллога,
 «Бурда нон!» — деб бечора, қилур меҳнат бир

Бул ён ади меҳнатлар, фароғат не, билмаслар,
Шу меҳнатдан бор улғон ул тахту бахт бир ёнда.
Бул ёнда бой ойимлар гарқдур кимхоб, атласга,
Вале топмай парча буз, мазлум, бадбахт бир ёнда.

Гар қуча-қуй, бозорлар кезсанг, юруб пиёда,
Бир ён — қасру иморат, вайрона юрт бир ёнда.
Ё раб, кечур, Нозима — бақданг қилур исёнар,
Найил миллат бошнда дарду меҳнат ҳар ёнда».

Бу аjoyиб поэтик асардан кўриниб турибдики, шоира инқилоб арафасидаги Туркистонда мавжуд бўлган ижтимоий тенгсизликини жуда аниқ кўрган, ҳатто замонга зўрларининг бутун шон-шукуҳи мазлумларнинг меҳнати эвазига юзага келишини ҳам жуда тўғри таъкидлаган. Шеърнинг руҳидан шоиранинг қашшоқ, мазлум халқнинг аҳволига ачиниши, мулкдорларни эса хуш кўрмаслиги яққол сезилади. Нозиманинг ижтимоий тенгсизликдан норозилиги, буни очиб-ойдин баён этиши эксплуатация ва дин ҳукмронлиги шароитидаги ноёб жасорат, ҳукмрон мустабид тузум асосларига қарши кескин исён эди. Буни шоиранинг ўзи ҳам яхши сезади ва шу сабабли Аллоҳдан кечирим сўрайди. Аммо муҳими шундаки, Нозима бу исёни учун жуда асосли далил келтиради; унинг кўрсатишича, ҳамма жойда миллатнинг бошида даруд меҳнат.

Шуни айтиш зарурки, Нозима ёлғиз эмас эди, XX аср бошида яшаган бошқа ҳақиқатгўй маърифатпарвар ёзувчилар ҳам жамият ҳаётида мавжуд ижтимоий тенгсизликини пайқаганлар ва машаққатли ҳаёт заҳматларини чекиб, қашшоқ ҳаёт кечирган меҳнат аҳлига хайрихоҳлик билдирадilar. Буни Абдулла Авлонийнинг «Нима кимники?» шеъридан олинган қуйидаги парчадан ҳам кўриш мумкин:

*«Нега хомуш уладинг, эй ақлу хирад?
Будди дунё қоронги, кори шарманданики...
Бўлмаса мойи, гижрайлайдир ўқи
Барча ишинг меҳрави танганики.
Гар фақир ўлсанг, демас: «Ҳолинг надур?»
Меҳрибонлик олтин у деганганики.
Эски тун бўсанг, бўлурсан хору зор
Иzzату хурмат тўни янгиники.
Илмдин бойлик юқорида турур
Сўҳбату мажлис силлиқ салганики.»*

Кўриниб турибдики, шоир фақатгина ижтимоий тенгсизлик мавжудлигини қайда қилиш билангина чекланмасдан, балки жамиятда «барча ишинг меҳрави (яъни ўқи) танганики», «дунё... кори шарманданики» эканлигини, бундай жамиятда одамгарчилик ундаалари оёғоти қилинганлигини, меҳрибонлик, «izzату хурмат» ҳам ясама эканлигини «илмдан бойлик юқори туриши»ни рўй-рост фош қилади. Шоирнинг бутун хурмати «эски тун», «фақир», «илм» (яъни илмлар) томонида. У «Танга», «Олтин у дегна», «Янги тун» «бойлик» эгалари, «силлиқ сalla»ларни дадил қоралади.

Шоир Тавалло Биринчи жаҳон уруши даврида авж олган қимматчилик йилларида меҳнаткаш халқнинг ҳаёти ниҳоят даражада огирлашиб, қашшоқлиги кучайган кунларда ҳам бойлар қийналмагани, аксинча, турли нопок йўллар билан бойлик орттирганларнинг ҳаққоний манзарасини яратади:

*Камбагал бечоралар ҳолинг сўрар бир кимса йўқ.
Тортадур қимматчиликда кунда заҳматлар, дариг.*

*Бойлар олди галла арзон чоғда омбор тўлдуруб,
Камбагаллардин чиқар чанг, қилса ҳасратлар,
дариг.*

*Будди бу қимматчиликдин камбагаллар ҳоли танг,
Илтифот этмас ганийлар, йўқми ҳимматлар,
дариг.*

*Неча мискин уйларида йўқ ўлим, лекин азо,
Эрта-кеч бойларда, курсанг, айшу ишратлар
дариг.»*

Бу тасвирда, Таваллонинг бутун муҳаббати «кам-

багал, бечоралар» томонида, айни ҳолда бойларнинг бу даврдаги хатти-ҳаракатларини таърифлар экан, шоир уларда «инсофу диёнат», «ҳиммат йўқлиги»ни таъкидлайди, ўзларини эса ноинсофлар деб атайди.

Тавалло демократ шоир Зақийнинг «Қаҳатчилик» шеъри ҳам шоири Фозил Йўлдош ўғлининг «Қаҳатчилик» мавзусидаги асари билан ҳамоҳангдир. Тавалло қимматчилик давридаги халқ ҳаётининг реалистик манзарасини чизиб бериш билан чекланмайди, балки бу билан бирга, камбагал бечораларнинг аҳволига афсус билан қарайди, бойларнинг инсофсизлигини фош этишни ўзининг инсоний бурчи деб билади. Бироқ шоир қўтилиш чораларини изламайди. Аксинча, у ўзи томонидан танқид қилинган, фош этилган бойлардан хайру эҳсон кутади, уларнинг ёрдамида фақир халқ аҳволини яхшилаш мумкинлигига умид қилади. Маърифатпарвар ёзувчилар ҳақиқий гуманист, халқчил ёзувчи бўлганликлари учун халқ манфаатларини ёқлайдилар, халққа хайрихоҳлик қиладилар, уни огир моддий ва маънавий аҳволдан қутқаришни чин қалбдан истайдилар, бунинг иложини тополмай, фарёд чекадилар, ҳиммат, диёнат, иттифоқлик йўқлигини шикоят қиладилар. Ижтимоий ҳодисаларнинг тул сирларини англабмай ҳайратта тушадилар. Бу ҳол Абдулла Авлонийнинг «Дунё фожиаси» шеърида яққол ифодаланган. Шоир ёзади:

*«Оламни ўраб олган ғавгоси надур, билмам,
Бу Одам утилларин даъвоси надур, билмам,
Бир-бирларига қилгон итгоси надур, билмам,
Инсонлар(и) бу кори бежоси надур, билмам.*

*Кўзлардан оқар қон ёш, билмам, нечун оламда,
Дунёни босиб селоб, ҳар гўшада мотамдир,
Тўфони, балодирми ҳар қатраси бир гамдир,
Бўларни яратмоқдан савдоси надур, билмам.»*

Авлоний ҳаётни диққат билан ўрганар экан, пулнинг кучи билан ҳақ иш ноҳақ деб эълон қилнаётганлигини, бойлиги (сарвати) бўлмаганларнинг аҳволи огирлигини аниқ кўради ва ҳаққоний тасвирлайди:

*«...Диққат-ла боқур бўлсанг, ақлингни босур
хайрат,
Ҳақ пасда қолуб, ноҳақ пул бирла топура қувват,
Бўлгувчи забун ҳолинг, йўқ, санда агар сарват,
Халқинг бу қизиқтирган дунёси надур, билмам.»*

Шоир ноилоҳлиқдан бойларга мурожаат қилади, уларни инсофга келтирмоқчи бўлади, одамгарчилик («инсонлик») йўқолганлигидан ва ҳатто «илоҳиёт» («увият») ҳам ғафлатда эканлигидан шикоят қилади:

*«...Билмамки, хароб ўлмиш бу олами инсият,
Гардунми ҳато айлаб, вермас биза тарбият,
Уйқудами инсонлиг, ғафлатдами увият,
Руйиё эса бу одам, фардоси надур, билмам.»*

Демократ ёзувчилар каби маърифатпарварлар ҳам ижтимоий тенгсизлик ва эксплуатация тўғрисида адолатсизлиқнинг авж олиши ва меҳнаткашларнинг тобора кўпроқ қашшоқланишига қарши норозилик билдирадilar. Бу муҳим ундаалар демократ ва маърифатпарвар ёзувчиларни бир-бирларига яқинлаштиради. Шу билан бирга, бу икки оқим

ДЎППИ

Шоҳу тожу хилъатеким мен тамоша қилғали,
Ўзбегим бошида қалпоқ, этгида ширдоғи бас.

Алишер НАВОИЙ.

Ўзбек миллий либослари ва улардаги безакларнинг руҳий таъсири ҳақида қадимий ривоятлардан бирида шундай дейилади: «Фарғонани босиб олиш илн-жида қирқ минг кишилик юнон — македон қўшини Ўсрушона (ҳозирги Уратепа) сари ёпиради. Бу ерда улар қачонлардир Эроннинг аҳамоний шоҳи Кир барпо этиб кетган Кирсхата қалъасининг ҳимоячиларидан таъзирларини едилар. Мард зардуштийлар маккор юнонларнинг алдам-қалдамларига учмадилар ҳамда унинг талончиларини қалъа ичкарисига киритмадилар. Жанг жуда узоқ бўлди, ўлган ўлди. Ганимни ҳолдан тойдириб, қирқ баҳодирни қалъада қолдириб, қалъа ҳимоячиларининг бари — Яксардан нари ошдилар. Қирқовлон астойдил жанг қилиб, рақибнинг ҳолини танг қилиб, сўнг ўзларин оловга отди, ганимлар ҳайратда қотди. Оташпараст эди қирқ ботир. Улар учун энг шарафли иш — олов бўлиш, Қўёшга дў-ниш!»

Эрон, Бактрия, Сўтд сингари юртларни бемашаққат қўлга киритган Мақдуния (Македония) қароқчисини эрк-севар фарғоналиклар жасорати эсанкиратиб қўйди. У қалъага кириб беркинди ва қўшиннинг қалъага ситмаган қисми теварақда чоиди тиклади. Батзи маълумотларга қўра (Ар-риан ва Страбоннинг шоҳидлик беришича), ўша тун фарғоналиклар мингтажа юнонни ер тишлабди кетдилар. Тунги чиқишлар кейинги кечаларда ҳам давом этди. Газабланган шоҳ беш юз моҳир палахмончини қарортоҳ атрофига

қўйиб чиқди ва уларга тонгга қадар фарғоналикларнинг хоҳ тириги, хоҳ ўлигини бўлса-да, тутиб келмоқни буюрди. Шафқатсиз жанг билан тун кечди. Палахмончилар фарғоналикларнинг на ўлиги-ю, на тиригини қўлга туширадилар. Тонг чоғида эса бир қонли дўшнини эроний тило лаълига — патниста солиб, шоҳга келтирдилар. Ҳукмдор ўратепа-лик фолбин у дошмандларини ҳузурга чорлатди. «Бу нима?» — деган сўроққа: «Фарр-хона, фарр-хона», — деб жавоб айтилди. Шоҳ бу ёт сўзга бир сеҳр туйди, ичи қуйди, жанг майдонидан мурдаю ярадорларигача чиқариб кетадиган аҳил ва мард бошларнинг бу сирли либоси уни ваҳимага солиб қўйди. Аррианнинг шоҳидлик беришича, кўп ўтмай, шоҳ бир ёй отимидаги масофада туриб, фарғоналикларни кузатишга муюссар бўлди. Уларнинг қорайиб-ларни, камонтирлари, чарм иштонларини-ю, каноп қўйлаклари бир ён бўлса, бошларидати ҳукмдорга таниш дўппилари бир ён бўлди, шохнинг бағри қон бўлди, руҳи сўлди. Мақдунис, Фарғонани забт этишни хаёл қилган Искандар Алқадуний (Зулқарнайн) Хужанд деворларига бошини уриб, сафарни эрта қариб, орзулари пучта айланиб, Шарқ сари йўлари бойланиб, келган жойига қараб равона бўлди». («Саодат» журналы, 1992 йил, 5-6 сон, 26-бет).

Қадимдан ўзбек миллий кийимлари ўзига ҳос тарихига тузалишига, қуриенишига, рангига, ҳажмига, безагига, бу безаклар шаклларининг сеҳрли кучига ва фалсафий дунёсига ҳамда тарбиявий томонларига эга бўлган.

ўртасида жиддий фарқ ҳам мавжуд. Демократик адабиёт мавжуд тузум билан муросасиз курашга киришади, уни ўзгартириш шартлигини ўқтиради. Шу сабабли бу оқим вакиллари ижодида ижтимоий сатира асосий уринни эгаллайди. Маърифатпарварлик оқими вакиллари эса ижтимоий ҳаётдаги айрим камчиликларни танқид қилар эканлар, бу камчиликларни ижтимоий тузумни сақлаган ҳолда тузатишга уринадилар.

Ўз қаҳриқларининг таъсир кучини ошириш мақсадида фикрларига диний тун беришга ҳам ҳаракат қиладилар. Жумладан, Ҳамза Ҳакимзода Ниязийнинг «Йигла, Туркистон» шеърисида шундай мисралар бор:

«...Дариг тутманг дин учун, кетса молу жон,
Укув фарзлиги минг йўл Куръонда фармон,
Маърифатсиз таналмас аҳкоми инсон,
Илмсизга айтилмас қомил мусулмон.
Йигла, йигла Туркистон, йигла, Туркистон!
Рухсиз танлар тебрансун, йигла, Туркистон!»

Бироқ маърифатпарвар ёзувчиларнинг умиди пучта чиқади. Бойлар улар кутган йўлдан юрмайдилар — камбағалларга қайишмайдилар. Маърифатпарварлар бу адолатсизликнинг сабабини оддий ноиттифоқлик деб ўйлайдилар ва халқни аҳилликка қаҳирадилар. Шу сабабли уларнинг 10-йилларнинг бошида яратган асарларида ноаҳилликдан ши-

коят ва иттифоққа қаҳриқ катта урин эгаллай бошлайди. Абдулла Авлонийнинг «Ҳасратли ҳоллари-миз» шеъриси (1912-1913 йил) шундай дейилади:

«...Раҳму шафқат, марҳаматдан йўқ эрур
бизда нишон,
Зулм ила казбу хиёнатга ажаб тайёримиз.
Иттифоқ ила яшар ағёр, бизда — ифтирок
Ухвату файзи муҳаббатдан қочар беормиз».

Демак, шоир бошқалар («ағёр») иттифоқда яшаган пайтда ўз юртида фақат ажралиш («ифтирок»)ни кўради, дўстлик («ухват») урнида «зулму казбу хиёнат»ни сезади. Шу сабабли у ўзининг «Мухотабама калам» сарлавҳали шеърисида ватандошларига шундай хитоб қиладди:

«Аё, эй соҳиби ўрфон, Ватан боғида фарёд эт,
Отиб ташла орадан эски адоватларни,
барбод эт».

Шоир Тавалло ҳам Абдулла Авлонийга жур ҳолда ёзади:

«Эй, мусулмон ёшлари, бўлсанг не бўлғай иттифоқ,
Иттифоқ неларни қили? Кўз очиб олмага боқ...
Курсатинг ибрат букун, миллат ривожини
истангиз,
Дўст ўлинг бир-бирла элди, ўзаро бўлманг чатоқ...»

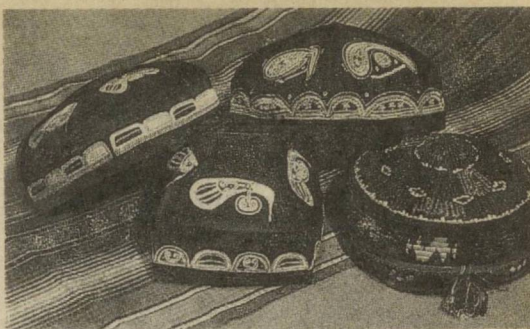
«СИР»ЛАРИ

Шу миллий либослардан бири дўппидир. Дўппи ўзи нима? Унинг қандай турлари бор? Дўппилар нима учун чор бурчак ёки доира шаклида бўлади, нақшлари асрлар давомида ўзгартиримай келишнинг сабаби нимада? Ундаги безакларнинг қандай фалсафий ва тарбиявий томонлари бор?

Дўппи — бош кийими, Урта Осиё, Эрон ва айрим Урта Шарқ мамлакатларида яшовчи кўпгина халқларда кенг тарқалган. Дўппи кийиш ҳам қадимдан расм бўлган. (Чаптаги сурат). Дўппи бахмал, сатин, сидирга шойи каби матолардан тайёрланади. Каштаси кўпинча ип, ипак, зар билан тикилади. У тепа ва кизакдан тузилган бўлиб, устки қисми доира ёки квадрат шаклида, нақшли ва нақшсиз бўлади. Ўзбекистонда Тошкент, Чуст, Бухоро, Самарқанд, Бойсун, Шахрисабз дўппилари машҳур бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хосдир. Дўппининг ироқи, чуст, гилам дўппи, чакма тур, қизил гул, пилтадўзи, зардўппи, тўлдирма деб номланадиган хиллари бор.

Чиройли ва нақшлар билан безакланган кийимлар... Бу кийимлар уларни бошларига эъзозлаб, кийган кишиларимиз дилларини шод этган, руҳини кўтарган гўзалликка, ҳаётга бўлган мухаббатини оширган. Шу қаторда бу безаклар кишиларни ёмон кўздан, ҳар хил офатлардан, бало-қазолардан сақлай олишдек сеҳрли кучга эга деб тушунилган. Чунотчи, оддий эркаклар дўпписини олайлик. У бошимизни иссиқ-совуқдан сақлашни, бизни безаб туришини биламиз, лекин ундаги безакларнинг рамзий маъносини ва бу безаклар қандай кучга қодир эканлигини ҳамisha ҳам биламиз.

Дўппининг мурабба (чорбурчак) шаклида бўлиши уни кийишга қулайлигини, чиройли кўринишини таъминлайди, мураббаик — мустаҳкамлик жамини ҳамда дувенинг тўрт

Суратларда: ўзбек дўппиларидан намуналар.

томони, осмон, саройи, қуёш фарзанди, абадийлик, ёрукликни билдиради. Дўппининг тепа қисми тўрт томонли пирамида шаклида бўлиб, тўрт томонда қалампир нусхаси тасвирланган. Қалампир нақш тилида дўппи эгасини ёмон кўздан, ҳар хил бало-қазолардан сақлаш рамзини ифода-лайди.

Дўппининг тепа қисмидаги тўртта қирра битта нуқтада бирикши худонинг ягоналигини билдиради, паст қисмидаги тўртбурчак, яъни қубба-қубба шакллarning такрорланишидан ҳосил бўлган исломий ҳошия нақш қалъани ўраб турган деворларни эслатади. Улар бизни тўрт томондан ёмон кўзлардан асраб ва офатлардан сақлаб турувчи қалъа деворлари рамзидир.

Хуалоса қилиб, шунга айтиш керакки, ота-боболаримиз қадимдан бошидаги дўппи безаклари орқали кишиларимизни ёмон кўздан асраб, уларнинг боши ҳар доим омон бўсин деб, эзгу ният қилганлар. Шунинг учун ҳам халқимиз: «Яхши ният, ёрти мол», — деб бежиз айтмаган.

Саидхон БУЛАТОВ,
педагогика фанлари доктори.

Шундай қилиб, маърифатпарвар ёзувчилар бой ва камбағалларни аҳиллаштирмоқчи бўдилар. Бироқ маърифатпарварларнинг аста-секин кўзлари очила борди. Энди улар бойларнинг хайр-эҳсонларидан умид уза бошладилар. Чунки ҳаёт кўрсатдики, «халқ», «миллат» йўлида ҳамма бир хил жон куйдирмас экан. Агар Абдулла Авлонийнинг сўзла-ри билан айтганда, бойларнинг:

*«Им учун бир пулни қиймас кўзлари,
Ресторанда тангалар яллоники,» —*

бўлса, маърифатпарвар ёзувчилар халқ иши учун, эл манфаати учун жонини тикишга тайёр-дирлар. Уларнинг ҳар бири Ҳамза Ҳакимзода Нис-зийнинг «Ватандошларима хитобан» шеъридаги (1914 йил) куйидаги сўзларни шиор қилган эди:

*«Миллат деганининг боши агар кетса, ризодир!
Ҳар лаҳзада минг жабру жафо етса, ризодир!
Ҳар тигу ситама кўкси уза тегса, ризодир!
Миллат йўлида қони оқиб битса, ризодир!»*

*Бир зарра изин тобламиз, ул келса на ҳолат,
Бош узра кўрар, келса на хил зулм ила горат.»*

Кўриниб турибдики, 10-йилларнинг иккинчи яр-мига келиб, маърифатпарварлик оқимининг энг халқпарвар вакиллари камбағаллар билан мулкдор-

ларнинг манфаатларини келиштириб бўлмаслиги-ни, шу сабабдан «Миллий бирлик» шиори сабаб эканини англай бошлайдилар ва замона зўрларини фош этишни кучайтириш билан аста-секин маъри-фатпарварликка хос чекланишдан халос бўлиб, де-мократ ёзувчиларга тобора кўпроқ яқинлашдилар. Маърифатпарварлик иллюзияси тарқала бorgan са-ри бу оқимга мансуб ёзувчилар ижтимоий зид-диятни чуқурроқ англай бошлайдилар. Сийсий ту-шунчаси анча ўткирлашиб қолган бу ёзувчилар чо-ризмга қарши умумхалқ курашида исёнкор халққа хайрхоҳлик билдирадилар ва Октябрь давлат тун-таришидан сўнг баъзилари дарҳол, баъзилари эса муайян эволюцияни ўтгач, совет позициясини қа-бул қилдилар. Бинобарин, маърифатпарвар ёзув-чилар ижодидаги реализм ва гуманизм улар ижо-дини биз учун қimmatли қилади.

ЖОМИЙ ВА НАВОИЙ

ШАРҚДА ЎЗЛАРИНИНГ «ХАМСА»си билан донг таратган тўрт машҳур сиймо тарихда муҳрлашиб қолган. Уларнинг номларини, асарларини билмайдиган илм-фан, маданият ва санъат аҳли оламда бўлмаса керак.

Биз қуйида Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийларнинг ўзаро дўстона инсоний ва ижодий муносабатлари хусусида мулоҳаза юритамиз. Чунки уларнинг бирисиз иккинчисини тасаввур этиб бўлмайди. Сабаби: ҳар иккала буюк инсон ҳам тўлақонли, сермазмун ҳаётларининг бир қисmini Самарқандда ўтказганлар, баракали ижод қилганлар.

Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийнинг дастлабки ижодий сузлари форс тилида айтилганлиги аниқ. Тарихий манбаларнинг далолат беришича, Алишер Навоий 3-4 ёшларида тоғаси Мухаммад Алийнинг (Ғарийбнинг) бевосита ёрдамида форсгўй шоир Қосим Анварнинг қуйидаги байтини ўрганган эди:

*Риндему ошкеме жаҳон сўзу жома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикири жаҳон чок боқ.*

(Ботирлармиз, ошиқлармиз, жаҳонни куйдирувчи, ёқасини чок этувчимиз, Сенинг ғаминг давлатида жаҳон фикридан нега ғам чекар эканмиз).

Аждодларимизнинг ҳар иккаласи ҳам илгор гоёли, инсонпарвар кишилардан бўлганлар. Жомий ва Навоий ижтимоий ва маънавий ҳаётда бир-бирларига мададкор бўлиб, бамисоли устоз шогирдадай иш қулар эдилар. Навоий ўзи: «Қамолот чуққисининг нури кўеши («Мухокаматул лугатайн») деб таърифлаган Жомий тўғрисида умр бўйи юксак тасаввурда яшади ва унга чексиз эҳтиромлар кўрсатди.

Абдурахмон Жомий Жом вилоятида тугилган. Унинг отаси Низомиддин Аҳмад йирик руҳоний эди. Жомий бошланғич маълумотни отасидан олган. Сўнгра Жомийлар оиласи Жомдан Ҳиротга кўчиб келган. Ҳиротга кўчиб ўтган пайтда Жомий ёш бола эди.

Жомий зеҳни гоёт ўткирлиги билан ўз атрофидаги бошқа ёшлардан, мактаб ўқувчиларидан ажралиб турарди. У Ҳиротдаги Низомия мадрасасида таҳсил қурди. Мадрасада адабиёт, тил ва бошқа инсонпарварлик фанларини мукаммал ўзлаштиришга қаттиқ бел боғлади. Мадрасада форс тили билан бирга араб тилини мукаммал эгалаб олди.

Абдурахмон Жомий Ҳирот ва Самарқанд шаҳарларида таълим-тарбия олиб, ўз фикр доирасини кенгайтириб борди. Нафақат Шарқ, балки Оврупо, Юнонистондаги илгор инсонпарварлик гоёларини, фалсафий фикрларни чуқур ва атрофлича ўрганиб, уларнинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшди. Айниқса, Афлотун (милоддан аввали 427-347 йиллар) фалсафаси хусусида тадқиқотлар олиб бориб, нафақат ўзлаштирди, балки унинг тараққиётига муносиб ҳисса қўшди: руҳ билан моддани, дунёнинг моддийлигини, ундаги ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлигини тушунтириб берди. Файласуф олим сифатида ўзининг худога бўлган аниқ муносабатини билдирди.

Абдурахмон Жомий Ҳиротта қайттач, шайхликни танлайди ва ўша даврнинг машҳур шайхи саналган Саъдиддин Қошғарийга шогирд тушди. Жомий кишиларни тўғри бўлишга, мазмунли ҳаёт кечиришга, ҳалол меҳнат қилишга, бой ва камбағал деган номларнинг фарқи бўлмаслигига чақирди. Жомийнинг ўзи ҳам бор маблағини ва вужудини шу йўлда сарфлайди.

Абдурахмон Жомий ўзининг пири — Саъдиддин Қошғарийнинг қизига уйланди. Жомий 4 фарзанд қурган. Уғилларининг учтаси жуда барвақт дунёдан ўтиб кетишди. Учинчи ўғли Зиёвуддин Юсуфгина отасидан кейин ҳам ҳаёт кечирган.

Жомий 1472 йилда Маккага — ҳажга боради. Сафар вақтида Бағдод, Дамашқ, Нишопур, Сабзавор, Басом, Ҳамадон, Табриз, Ҳалаб ва бошқа кўп шаҳарларда бўлади, қатор мамлакатлардаги халқларнинг аҳволи билан яқиндан танишади. Сафар икки йилча давом этади.

Абдурахмон Жомий Навоийнинг Лиштер Навоий билан биринчи марта қачон танишиб, утрашганлиги аниқ эмас. Жомий Навоийдан 27 ёш катта эди. Ҳарқалай, икки улуғ адибнинг дастлабки алоқа илларини боғлаган даврини 1458-1459 йиллар деб белгилашга тўғри келади.

Улуғларнинг узаро муносабатлари тобора мустақамланиб борди. Навоий 1476-1477 йилларда Абдурахмон Жомийни пир деб танийди. Бу икки адибнинг қадрдоналишиб қолиши ўзбек ва форс-тожик адабиёти, маданияти ва ҳаққлари тарихида сўнамиз из қолдирди.

Улуғ Навоий «Хамса»га кирган дostonларда, «Хамсатул мутаххайирини»да, «Маҷолисун нафoис»да, «Маҳбубул кулуб»да, «Муҳокаматул лугатини»да ва бошқа асарларида Жомийни ҳурмат билан тилга олади, уни маҳд эътиди Навоий «Хайратул аброр» ва умуман, «Хамса»даги барча асарларини ёзишига Жомий маддадор бўлганлигини қуйидаги икки мисрадан ҳам биланб олиш қийин эмас:

*Гўдагас бу йўла Низомиий йўлум,
Қўлагас Хисрав билан Жомий қўлум.*

(«Хамса»).

Абдурахмон Жомий улуғ Навоий шоҳ саройида мансабдор бўлган пайтларда ундан мадад олиб туриш билан бирга, унга маслаҳатларини айтиб, ижодий таъсир кўрсатганлигини тарихда ёзиб қолдирган. Масалан, Султон Ҳусайн Бойқарадан шоҳура ҳаракатларда, нотиғи йўлдан қайтаришини Навоийдан илтимос қилган ҳоллари ҳам бўлган. Еки саройида фитна ва фисқу фужурлар авж олиб кетган бир пайтда, Навоий ўз лавозимини ташлаб кетмоқчи бўлганда ҳам Жомий уни бундай фикрдан воз кечтирган, чунки ҳар қандай огир шароитда ҳам Навоийнинг подшо саройида хизматда бўлиши мамлакат бутунлиги учун, ҳалқнинг моддий ҳаёти яхшилангани учун фойдали эканлигини яхши тушуниб етар эди.

Абдурахмон Жомий форс-тожик тилида ижод қилган, араб тили ва ўзбек тилини яхши билган. Шу тилларда ёзилган бадини ва илмий асарларни ўқиб, ўзининг қимматли мулоҳазаларини айтиш қўдратига эга бўлган.

Абдурахмон Жомийдан мерос қолган асарларнинг миқдори юзга яқин деб тахмин қилинади. Фақат Лиштер Навоийнинг «Хамсатул мутаххайирини»дагина унинг 38 асари номнаом санаб кўрсатилади. Шерхон Лузий Абдурахмон Жомий асарлари сонини ўзининг «Тухфай самий» асарларида 45 та эканлигини айтади. Ириқ шарқшунос олим Е.Э.Бертельс эса «Жомий» номи монографиясида унинг асарлари 53 та эканлигини қайд этади (Сталинобод, 1949, 107—110-бетлар). Қайнда бўлмасин, Абдурахмон Жомий қаттиқ меҳнат қилган, қимматли вақтини ижод учун, илм-фан учун, халқ манфаати учун сарф этган.

Абдурахмон Жомийнинг машҳур асарларидан бири «Ҳаёт авраш» («Етти тахт»)дир. Ундан «Тухфатул ахрор» («Хур кишиларнинг тухфаси»), «Сабҳатул аброр» («Яхши кишиларнинг тасбиҳи»), «Осиф ва Зулайхон», «Лайли ва Мажнун», «Хираноман Искандар» («Искандарнинг донишмандлиги»), «Силсилатуз заҳаб» («Олтин занжир»), «Саломан ва Абсол» дostonлари урин олган.

Абдурахмон Жомийнинг машҳур асарларидан яна бири унинг уч қисмдан иборат девонидир. Девоннинг ҳар бири алоҳида асар бўлиб, ўзининг аниқ номига эга:

1. «Фотиҳатун шабоб» — «Ёшликнинг бошланishi» (1479);
2. «Васитатул иқд» — «Дур шодаси урталлиги» (1489);
3. «Хотиматул ҳаёт» — «Ҳаёт хотимаси» (1491).

Ўқоридаги тартибда девонларини тузиб, шеърин асарларини жамлашин Навоий ўз устозига маслаҳат бе-

ради. Устоз бундай ажойиб маслаҳатини жону дили билан қабул қилади ва Навоийдан бир умрга миннатдор бўлади.

Абдурахмон Жомий ўзининг бирипчи девони — «Фотиҳатун шабоб»да Навоийнинг девонларини тузиш ва номлашдаги фикр-мулоҳазаларидан мамнун бўлганлигини қайд этади.

Абдурахмон Жомий ўзининг «Силсилатуз заҳаб» асарларидаги «Шеър тўғрисида» деган газалида шеър ва шеъринг назарияси ҳусусида энг қимматли фикр-мулоҳазалар айтган, таъриф-тавсифлар қилган. Шоир таърифлаганидек, яхши шеър мангу яшайди, кишиларга роҳат бағишлайди, уларнинг жонига оро қиради, маддадор бўлади, ундаги ҳар бир сўзнинг тарбиявий аҳамияти инсон ҳаётида катта бўлади:

*Шеър — бу ақлу зако тутисининг аҳомидир!
Шеър — бу мангу ятовчи нарсанинг бир номидир!
Гулшан ичра тутиқушнинг қадрини белгилар у
Боғдами, гулхандами?! Ул қуш мақомин курсатар.
Шеър атар бўлса равон, ҳар ким уни туттай азиз,
Жону дилга ундаги ҳар сўз эрур гоят лазиз.*

Буюк шоир айрим шоирларнинг шеърларини мазмун ва шакл жиҳатидан бўшлигини, ундан баҳра олиб бўлмаслигини таъкидлайди. Уларни лойқаланган сувга ўхшатиб, бир йўла воз кечиш лозимлигини айтади:

*Шеър аталмас ҳар нечук бир лойқа сувдек бутқалар,
Сирти-ю, бети кўринмас бўлганлиган лойқалар.
Қанча ахтарган билан гавҳар топиламиз унда ҳеч,
Яхшиси шулки, ушандай шеърдан бир йўла кең.
Тийради сўзию, маъносини ниҳоятда гализ,
Қай биридир лафзу маъно? Ҳеч қилолмайсан тамиз.
(«Силсилатуз заҳаб»).*

Газал, сўз устаси Жомий ўзининг «Баҳористон» номи асарида «Шеър ва шоирлар ҳақида» яна алоҳида мулоҳаза юритиб, ўзининг фикрини ривожлантиради, тараққий эттиради ва уни «тингловчи ҳаёлини кўзгатуви» буюк ҳиссий куч деб баҳолайди.

Абдурахмон Жомийнинг лирик девонларида газал катта ўринни эгаллаган. Уларда ишқ-муҳаббат, ёр васли шу даражада таъриф-тавсиф этиладики, натижада унинг жамоли гулга, энг қимматли фирузага, овози эса бўлалнинг ёқими сайрашига ўхшатилади. Мана бу мисралар фикримизни тўла тасдиқлаш учун хизмат қилиши мумкин:

*Дилбариннинг кўзлари наргис, жамоли гул эрур,
Гулга соя ташлаган гўёки бир сунбул эрур.
Гулдаги ҳар гунчани фируза манқал уйлаким,
Унда ҳар бир чўғ эса булбулга доғи дил эрур.*

Шоир халқ отзаки ижодидан унумли фойдаланиб, газалларига бемисл жонли руҳ бағишлайди:

*Мен дедам: «Дилбар, дилим ишқинга беғам бўламсин».
Куллино дедам: «Кўпайсин доимо, кам бўламсин...»
Мен дедам: «Эй ёр, ишқингиз киши оламда йўқ»,
Дедим: «Жомий, ишқи йўқ оламда одам бўламсин».*

Устоз Жомий ўзининг мана бу мисраларида одамларни аҳил яшашга, бир-бирига меҳру мурувват кўрсатишга, фақат ўзгаларга фойда келтириш билан нафас олишга даъват этади:

*Кел, соқил, шаробинг лиммо-лим қил,
Ташналаб риндларга уни инъом қил.
Хоҳлаган кишига бир қўлум узат,
Дунёда шу қолур, яхшироқ қузат.
Кел мутриб, пардаин соғалага ва лек,*

*Яхшилик тарқата яхши сўзлар эк.
Бунда яхшиликсиз ҳеч урча нафас,
Яхшилар одати фақат шудир, бас.*

Инсонпарвар ва маърифатпарвар бу буюк зот кишиларни, айниқса, ёшларни билим олишга, билим олганда ҳам энг керакли билимларни ўзлаштириб олишга чорлайди, унга шу йўлда энг зарурий насиҳат гап-ларини баён этиб беради:

*Энг зарур билимни кунт билан ўрган,
Зарур бўлмаганини ахтариб юрма.
Зарурини ҳосил қилгандан кейин,
Унга амал қилмай умр ўткурма.
Оданинг қиммати эмас симу зар,
Оданинг қиммати билим ва ҳунар.*

(«Баҳористон»).

Умр бўйи ўзининг хатти-ҳаракати, қилган хизматлари билан барчага яхшиликни раво қўрган, бутун умрини шу йўлда сарфлаган халқпарвар шоир ҳар нарсанинг ҳам чегараси, меъёри бориғини, ўлчовсиз ҳаракатнинг оқибати хунук ҳолатларга олиб келишни ўқитиб ўтади. Чунки меъъридан ошириб юбориш, охирини уйламаслик инсонийлик қиёфасини йўқотишга олиб келади.

Жомий билан бир қаторда Алишер Навоий ҳам назмро Шарқда энг машҳур эди. «Мўҳокаматул лугатайн» асарига таъкидлашча, Навоий ўздан олдин ижод қилган ижодкорлар меросини кунт билан ўрганган ва ўзлаштириб олган.

Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийлар дўстлиги бир умрга занжирдек мустақам боғланиб қолди ва фаол давом этди. Улар узоқда, яъни бошқа-бошқа шаҳарларда бўлганларида эса, албатта, мактублари орқали баҳарлашиб турар эдилар. «Хамсатул мутахаййирин»да келтирилишича, Навоий Астрободда бўлганида, Жомийга рубоий йўллади:

*Эй бод, дилам бишуд дигар жониби ёр,
Жон ҳам бибару ба понг у соз нисор.
В-он гаҳ қадре зи хоки пошв бардор,
Баҳри эвази жонг мани дилшуда ор.*

Ва ушбу рубоийга ўз пиридан жавоб олади:

*Эй бод, чу омади сарманзилли ёр,
Омад ба дилам з-омаданат сабру қарор.
Н-омад ба қарор аз ин қадар жон зиҳор,
Уро бибару ба он, ки дошг бисупор.*

Маълумки, она тилида ва форс-тожик тилида ижод қилиш Алишерга ёшлигидан, она сутти билан сингган эди. Бу жараён умрининг охириги дамларигача давом этди. У форсигўй шоирларга ҳам қалам кучи билан самимий ёрдам қўрсатар эди. Масалан, Самарқандда таҳсил олиб юрган пайтларида ўз газаллари билан шўҳрат қозонган мавлоно Рибзийнинг шеърларини тузатишга қўрсатган ёрдами ҳам далил бўла олади.

*Ситорест дурри гуши он ҳилолабру,
Зи рупи ҳуси ба хуршед мезанад паҳлу.*

(У ҳилол қошларининг қулоғида гавҳар бир юлдуз-дирки, ҳусндорликда қуёшга ёндошади).

Навоий мавлоно Рибзийнинг шеърини қуйдагича ислоҳ қилади. Бунга қўра, -ки боғловчисни қўшишни, яна бир-икки сўзни маъно, маъниқча мувофиқ ўзгартиришни тақлиф этиб, ушбу тузатишларни Навоий маромига этказиб берди:

*Зи рупи ҳуси дурри гуши он ҳилолабру,
Ситорест, ки бо мўҳ мезанад паҳлу.*

(Ҳусн юзасидан ҳилол қошларининг қулоғидаги гавҳар бир юлдуздирки, ойга ёнбошлаб турибди).

Абдурахмон Жомий Навоийнинг давлат арбоби ва аълоий ижодкор сифатидаги хизматларини табриклар ва улар билан фахрланар эди. Чунки улуг Навоий ўзининг ана шундай ишлари билан устозига мадаҳкор бўлар эди. Навоийнинг шох маҳкамасида хизматда бўлиши барча халқ, айниқса, илм-фан ва маданият аҳли учун катта маънавий қувват эди.

Абдурахмон Жомий девонларини тартибга келтириш ва номлашдаги маслаҳатларидан ташқари, яна Навоийнинг кўпала фойдала маслаҳатларини ҳисобга олиб иш қўрган. Жумладан, «Нафоҳат ал-унс» («Дўстлик шабодаси»), «Лужжатул асрор» («Сиҳрлар денгизи»), «Ашнатул ламаот» («Шўъалалар жилваси»), «Рисолаи мусиқа», «Рисолаи муаммо» сингари кўпала аълоий асарларини Навоийнинг маслаҳатлари билан ёзган.

Жомий «Баҳористон»да Навоийни адолатли ва тадбиркор давлат арбоби сифатида гавдалантириб, бу ҳақда қуйдагиларни ёзади: «...инсоф билан айтганда, қаердаки бу тоифанинг номи бўлса, у бу рўйхатнинг бошидир, қачонки бу тоифанинг номини ёзсалар, унинг номи китобнинг ибтидоси — бош сарҳасидир».

Абдурахмон Жомий Навоийнинг икки тилда ижод қилишини мароқ билан ҳикоя қилиб (ва агарчи вайро ба ҳасоби қуввати табиат вустати қобилият ҳар ду навъ шеър — туркий ва форсий муяссар аст), туркий тилда кўпроқ ижод этишни алоҳида таъкидлайди: «...ўша тилда ундан кўп ва ундан яхшироқ ҳеч ким шеър айтган ва назм гавҳарларини тизган эмас». Шу сабабли бўлса керакки, устод Жомий Навоийдан маслаҳатлар олар ва янги ёзилган асарлари билан даставвал Навоийни таништирар эди.

Алишер Навоий ўз салафлари ютуқлари, тажрибаларидан руҳланган ҳолда «Хамса» ёзиш ҳақида узоқ мулоҳаза қилади, унга тайёрланади. Ниҳоят, устози ва дўсти Абдурахмон Жомийга маслаҳат солади. Абдурахмон Жомий ушбу йўлда Алишерга оқ йўл тилаб, самимий маслаҳатлари билан маънавий куч-қудрат бағишлайди.

«Сади Искандарий»да пир, яъни Жомий номидан айтилган қуйдаги сатрларда «Хамса» ёзишга бўлган талаб ва унинг оламшумул аҳамияти ҳақида гапириб, нафақат туркий халқлар маданий ҳаёти тарихида, балки Эрон ва Араб мамлакатларида муҳим воқеа бўлиши алоҳида таъкидлаб ўтилади:

*Дедиким: «Бу иш эди қилгулук,
Бу айтмамоғон нуқта, айтгулук.
Агарчи еттишди маломот санга,
Вале охир ўади ҳаловат санга.
Ким ул ганжлар ботига етсансен,
Таслимотини доғи фатҳ етсансен...
Йўқ атрок аро бирла онча билик,
Ки бу навъ улуг ишга ургай илук.
Не атрок ким, ҳам Ажам, ҳам Араб,
Қўрарлар бу ишни ажабдин-ажаб.*

Абдурахмон Жомий ҳам Навоийнинг «Хамса»сини юксак баҳолаб, бундай ёзади:

*Туркий тилда доғи нақш келди ажаб,
Ҳатто, сеҳргарлар боғладилар лаб.
Бундай ёқимли нақш туттирган қалам,
Бошига офарин ёғдирсин олам.*

Абдурахмон Жомий Алишер Навоийнинг узбек адабий тили тараққиётига қўшган катта ҳиссасини зўр қониқиш билан кўрсатиб ўтади. У узбек тилининг ун-тилиш даражасига тушиб қолиши ҳолатидан қайта тикланиб, иззат-обриси, макъеи ортганини, дунё миқёсидаги ижод майдонига олиб чиқилганини ўзининг «Ҳафт авранг» асарида, жушқин мисраларда куйлайди:

*Хорлиқ бурчагига куч боғлаб осон,
Равнақдин қолганди сўз алақачон.
Сен порлоқ жилвани қайтариб бердинг,
Сухан майдонида жавлон эттирдиринг.*

Жомий ва Навоийнинг дўстлиги уларнинг замондошлари асарларида ва сўнгги даврларда юзага келган тадқиқотларда ҳам ўз ифодасини топиб келмоқда. Ойбекнинг «Навоий» романида бу дўстлик ниҳоятда ажойиб тасвирлаб берилган. Кейинчалик, Ойбек ўзининг «Навоий» романини қандай ёздим? (1960) номили илмий ишда қуйидагиларни таъкидлайди: «Романда Навоий ва Жомийни тарихий, чин ва ҳақиқий образ сифатида бердим. Навоий ва Жомийнинг учрашувлари, суҳбатлари ҳақиқий, реал воқеалардир».

Қизғин шундаки, ҳақиқий дўстлардаги қўлгина олижаноб хусусиятлар, гоёлар ва дунёқарашлар ҳам мос келади. Бу жиҳатда, Жомий ва Навоийлар айнан уйма олтин қабидир. Бу ҳол уларнинг китобга булган муносабатларида ҳам яққол кўзга ташланади.

Одатда, кўп китоб ўқийдиган, унинг гоёсини тўла тушуниб етадиган, уни қадрлай оладиган кишиларни «китобхўр» деб атайдилар. Бу халқ атамасидир. Аждодларимизнинг бизгача етиб келиб, дилаг жо бўлиб келаятган, тилида дoston бўлиб қолган улуғ зотларнинг барчаси китобхўр булганликлари аниқ ҳақиқатдир. Улар китобхўрликда бир-бирига устоз, бир-бири-

га шогирд бўлиб иш кўрганлар.

Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийларни айтмайсизми? Улар эса ушбу соҳада бамисоли эпизак қадрамонларни эслатади. Улар ҳақида тарихда кўплаб лавҳалар, эсдаликлар ёзиб қолдирилган. Шоиру адибнинг, ижодкору олимнинг ёзган бадийи-илмий асарларининг қиммати унинг халққа келтирадиган маънавий фойдаси билан, унинг ўқимишли бўлиши билан белгиланади. Бундай китоблар ҳамма вақт азиз ва муътабар бўлиб, қўлдан-қўлга ўтиб юради. Бунга тарих саҳифаларида мисоллар кўп. Бунинг учун қуйидагиларни эслаш ҳам фойдадан ҳол бўлмас: жумладан, уларнинг бирида ҳикоя қилишишча, ўша даврнинг таттотларидан бири булган Шайх Хужа Абдулла Ансорийнинг «Илоҳийнома» китобини Навоийга олиб келади. Бобокалонимиз унинг бирор варагини ўқиб қуриш мақсадида, секин мутлоаа қила бошлайдилар. Китоб шунчалик ёқиб қоладики, китобхон ундан кўзини узиб олиши қийин бўлиб қолади. Навоий барча ишларини йиғиштириб қўйиб, асар мутлоасига берилаб кетади ва бир ўтирганда, китобни бошидан охиригача диққат билан ўқиб чиқади. Бу воқеадан хабардор булганлар ҳайратда қоладилар. Чунки бундай катта ҳажмли асарни бир ўтиришда ўқиб чиқиш осон иш эмас эди. Худди шундай воқеа 23 кун бурун Жомий билан ҳам содир булган экан. Бу ҳол икки буюк сиймонинг ҳам китобхонликда, китобни тез ўқишдаги машҳурликларидан далолат бериб туради.

Ушбу уринда Абдурахмон Жомийнинг шеърини мисралари гоёт мароқидир:

*Жомий ҳар доим китоб ёзароқ,
Ўзгачан омонат олмади мутлоқ.
Ўз санъат дуқони тўла кишига,
Ярашмас бошқалар даллоли бўлмоқ.*

Устозу шогирд ва дўсту биродар Жомий ва Навоийлар ўртасида бир кун юз берган самимий суҳбат анча давом этди. Бу галги қилинган суҳбат китоб ва унинг тарбиявий аҳамияти мавзусига бағишланди. Унинг мазмуни қуйидагича бўлди: даврлар, инсонлар ўтиб кетади, шаҳарлар бузилади, қалъалар харобага айланади, экинзорлар ва богу роғлар ўрнини саҳро ва чўللар эгаллаши мумкин. Аммо сўз яшайди, китоблар авлоддан-авлодга етиб боради. Хуллас, одам боласи барҳайт экан, китоб яшайди, кишиларга яшаш илмидан сабоқ берувчи мураббий бўлиб қолади. Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийнинг барча асарлари, китоблари таълим-тарбиянинг барча қирраларини қамраб олган бўлиб, уларнинг бой мерослари таълим-тарбия ва руҳшунаслик фанлари, айниқса, «Одобнома» фани учун энг қимматан манбаалар бўлиб хизмат қилиши табиийдир.

Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий ўртасидаги дўстлик ҳамда ўзаро ҳамкорлик намуналарининг давомини Садриддин Айний ва Ҳамза Ҳакимзода Нисёний, Абдулла Қодирий ва Садриддин Айний, Мирзо Турсунозда ва Гафур Ғулом, Абдулган Мирзоев ва Ҳамид Сулаймонов, бошқа кўплаб ижодкор вакилларимиз мисолида аниқ кўришимиз мумкин. Бу эса табиий ҳолдир. Чунки еримиз, сувишим, обу ҳавоимиз, тарихимиз, маданиятимиз, санъатимиз ажралмас бўлиб, бир-бирига уйғунашиб кетган. Динимиз ҳам бир, унга муносабатимиз ҳам бирдир. Жомий ва Навоий асос солган дўстлигимиз ажралмас ва абадийдир. Чунки улар (Божон Гафуров ибораси билан айтганда) бир дарахтнинг турли шоҳларидан иборат булганлиги аниқ тарихий ҳақиқатдир.

Назар РАЖАБОВ,
филология фанлари доктори.

ИСКАНДАРИЯ МАЁГИ

II МАҚОЛА

Қадимги дунёнинг буюк шоири Гомер ўзининг «Одиссея» дostonида шундай деб ёзган эди: «Мисрнинг рўпарасида, кенг, серповқин-шовуллаб ётган денгиз ўртасида бир орол бор. Аҳоли бу оролни Форос деб атайдилар...»

Бу кичкина орол Нил дарёсининг дельтасида жойлашган бўлиб, бошқа ороллاردан унчалик фарқ қилмас эди. Мисрдаги Ракотис деб аталган қишлоқ яқинидаги бу оролча кейинчалик ўзининг бир «муъжизаси» билан бутун дунёга машҳур бўлиб кетди.

Қадимги Мисрда қанчадан-қанча урушлар бўлиб, мамлакат бир неча бор вайрон қилинди. Бир вақтлар бутун дунёга машҳур бўлган Миср подшоларининг қароргоҳи-пойтахти ҳисобланган Мемфис шаҳри забот этилиб, душманлар қўлида талон-торож бўлди. Шундан кейин кўхна шаҳар олимлар учун тадқиқот объекти, сайёҳлар учун музей-шаҳар сифатида донг таратди.

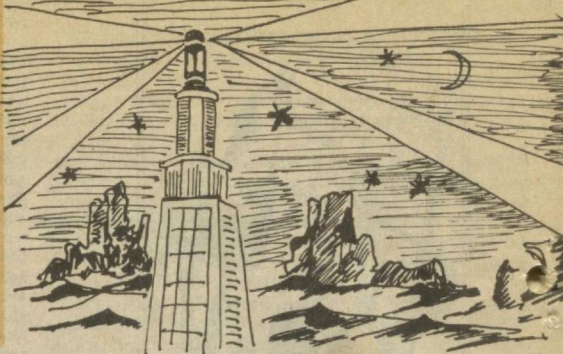
...Энди эрализмдан аввалги III аср воқеаларига қайтамиз. Бу воқеалар қатор шаҳарларни бирин-кетин ўзига бўйсундириб, дунёга донги кетган Искандар Зулқарнайн номи билан боғлиқ. Искандар ўз шухратини ошириш учун оёғи етган ерда шаҳарлар барпо этар ва уларни ўз номи билан атар эди.

Искандар Зулқарнайн Мисрни забт этгандан кейин мамлакатнинг янги пойтахтини бунёд этди. Бу энди элмилар ихтиёрида бўлган Мисрнинг пойтахти Искандария шаҳри бўлиб, у Нил дарёсининг дельтасида қад қўтаради. Унинг лойиҳасини машҳур юнон меъмори Динохар ишлаб чиқади. Тез орада Искандария савдо-сотиқ ривожланган порт шаҳар сифатида машҳур бўлади. Искандария ҳадемай юксак маданият шаҳрига айланиб, бу ерда илм-фан тараққий эта бошлади. Ҳашаматли саройлар, қасрлар, гўзал бинолар қурилади.

Искандар Зулқарнайн ўзи бунёд этган бу шаҳарни жуда яхши кўрар эди. Шунинг учун гарчи у Бобилда вафот этган бўлса ҳам, унинг жасадини Искандарияга келтириб дафн этдилар.

Подшо Птолемей Искандарни олтин тобутга солириб дафн эттиради ва унга ажойиб мақбара қурдиради. Кейинчалик инқирозга учраган шаҳарда атиги 7-8 минг аҳоли қолади. Бугунги кунда олимлар ва сайёҳларни дунёнинг «етти муъжизаси»дан бири ҳисобланган Искандария маёғи кўпроқ қизиқтиради. Ҳозир маёқнинг пойдеворию, харобаларинингизна кўриш мумкин, ҳолос.

Мазкур иншоот XIV асрда юз берган кучли ер

қимирлаш натижасида бутунлай вайрон бўлади. Дарё четида қум-тошлар туپланиб, сайёзлашиб боравергани сабабли Миср соҳилларида кемалар яқинлашиб жуда қийин ва хавфли эди. Форос ороли эса кемалар тўхташи учун қулай бўлган. Дастлаб соҳил орол билан бирлаштирилган. Шундай қилиб, эрализмдан аввалги 285 йилда Форос оролининг шарқ томонида маёқ қуришга қарор қилинган. Маёқни тиклаш учун ўз замонасининг машҳур, талаанга меъмори ҳисобланган Сострат Книдскийни танлашган. Буни маёқнинг мрамар деворига ўйиб ёзилган: «Книд шаҳрида туғилган Декифан ўғли Сострат ушбу иншоотни монахлар учун қуриб, халоскор худоларга бахшида қилади», — деган сўзларидан билиб олганлар.

Меъмор ўз ишига ниҳоятда қаттиқ берилиб ишлаган. Маёқ орадан беш йил ўтгач, яъни эрализмдан аввалги 280 йилда ишга туширилган.

Маёқ минора шаклида қурилган бўлиб, кейинчалик худди шундай миноралар қуриш меъморчилиқда анъанага айланиб кетган. Уч қаватли минора шаклида бунёд этилган маёқнинг баландлиги 120 метрда иборат бўлган. Маёқ пойдевори квадрат шаклида бўлиб, ҳар бир томони 30,5 метрга тенг бўлиб, у Шарқ, Ғарб, Жануб ва Шимолга қаратиб қурилган эди. Уни дастлаб харсанглр билан ишлаб, иккинчи қаватини саккиз қиррали тошлардан қурганлар ва ажойиб мрамр плиталар билан пардоз берганлар. Иккинчи қаватнинг саккиз қирраси саккиз ёқдан эсадиган асосий шамол йўналишларига мўлжаллаб қурилган. Учинчи қавати эса юмалоқ қўббади минора шаклида бўлиб, унинг устига денгиз худоси Посейдоннинг улкан ҳайкали ўрнатилган эди. Бу ҳайкал бронзадан ишланган. Учинчи қаватнинг қўббаларини гранит устулар тугиб турар эди. Худди мана шу ерда гулхан ёқилар эди. Гулхан алангаси узоқ масофадан кўриниб турсин учун бу ерга кўзгулар ўрнатилганди.

Ёқилгини энг юқори қаватгача эшакларга ортиб олиб чиқишар эди. Айланма зиналар шундай қурилгандики, устига ёқилга ортилган эшаклар бу зиналардан бемалол юқорига чиқа оларди. Маёқда бутун бошли бир гарнизон аскарини жойлаштиради бўлади-гап хоналар мавжуд эди.

Сострат Книдский ҳамма ишни олдиндан пухта ўйлаб қилган эди. Башарти, шаҳарни душман қамал қиладиган бўлса, ичимлик сув қақлаш учун маёқнинг ер ости қисмига гоят улкан цистерна жойлаштирилган эди. Металл кўзгулардан жуда моҳирлик билан фойдаланилган бўлиб, улар маёқни ажойиб қузатув пунктига айлантирган. Араб тарихчиларининг ёзишига қараганда, маёқнинг иккинчи қаватини, яъни саккиз қиррали минорани жуда кўп бронза ҳайкаллар безаб турган. Уларнинг баъзиларига ўрнатилган автомат механизмлар шамол йўналишини кўрсатиб турадиган флюгер вазифасини ўтаган.

эшиги билан бажаради. Юксак иш унуми учун курашаётган телеателье усталари заводга мукофот топширилаётганлигини телевизордан томоша қилиб, роҳатланишади. Негаки, бу мукофотнинг мўмай қисми бу ердагиларга ҳам тегади.

Фақат сен бу манзарани кўролмайсан. Чунки, ҳамназадайд, телевизорнинг ишламайди.

Фақат бир нарсасга хурсанд бўласан, ўзинг ишлаётган телевизор заводига бориб, режани ошириб бажарганинг учун мукофот оласан.

Сизларга эса, азиз дўстлар, жим утириб тинг-танингиз учун биз мукофот берамиз. Севими хонандамиз Ҳожиакбар Ҳамидов бизга ҳозир бир жуфт (ёки икки жуфт) ажойиб қўшиқ ҳадя қилади.

Марҳамат, мукофотингизни олинг (қарсақлар).

Ойбек СОЛИҲОВ

ШУНАҚАСИ ҲАМ БЎЛАДИ...

Украинанинг Днепропетровск вилоятидаги Василковка тумани марказидаги анча хилват, соқин бир масканда машҳур соз устаси Гварнери ула билан ясалган скрипканинг мавжудлиги маълум бўлди. Скрипка В. исми шахсга бувасидан мерос қолган экан. Унинг оиласи эса мазкур тарихий мусиқий меросни бойлик орттириш, тижорат бўюмига айлантиришга қарор қилти. Шу мақсадда скрипкани дунёга машҳур қилиш учун суратта оддиришипти, бироқ, айни пайтда, созни арзон-гаровга пулаб, тагин алданиб қолмайлик, деб экспертиза назаридан ҳам ўтказишмоқчи бўлиптилар. Шундан кейин, беҳосдан, бир кечаси ўша «экспертчилар» юзларига ниқоб кийиб олишиб ва тиш-тирноғигача қуролланишиб, В.нинг уйига бостириб киришти-да, уй эгасининг оёқ-қўлини боғлаб омонхонага тиқишибди. Лекин скрипкадан бўлак... ҳеч вақога қўл уришмапти.

В. ва унинг оиласи, ҳуллас, антиқа создан келадиган беҳисоб давлат ўрнига кишини аллаовчи ширин хаёлар билан талх қолишаверипти.

Дунё жамоатчилиги фақат Салмон Рушдининг «Шайтон суралари»гина Ислам ақидапаратларининг қаҳр-газабини қўзғашади, деб ишониб юрган эди. Лекин бу тасаввурнинг юзакчилиги аён бўлиб қолди. Яқинда «Барби» фирмаси томонидан чиқарилиб, дунёдаги кўпгина мамлакат болаларининг севими овуноғига айланган қўғирчоқлар ҳам худди шундай қаҳр-газабга дуч келди. «Ньюсвик» (АҚШ) журналининг хабар қилишича, Қўвайтдаги шариат қароргоҳи мазкур фирма қўғирчоқларининг мамлакатда сотилишини қатъиян тақиқловчи махсус

қарор чиқарди. Қарорда, жумладан, шундай дейилади: «Бу ибисони яратилмаларнинг тирноқлари бўяган ва иштонлари тиззадан баландда».

Панамадаги ҳиндулар орасида болаларга тантанавор жанрлайдиган исм-шарифларни қўйиш расму таомилга киряпти. Бу одатта улар шу қадар берилишдики, ҳатто қўйилаётган номлар нима маънони англатишини ҳам астойдил ўйлаб кўрмайптилар. Масалан, яқин бир яқшанба кунда, фуқаролик ҳолатининг содир бўлишини қайд этувчи дафтарларда ёзилишича, шу мамлакатнинг Бокас-дье-Торо деб аталган қишлоғида Теодор Рузвелт, Симон Боливар, Адольф Гитлер исми болалар тугилган. Панаманинг Гарбий ерларида яшовчи ҳиндуларнинг нгоба-бутле қабилисидан бўлган ота-оналар яқинда дунёга келган зурриётларини ана шундай номлар билан атаганлар.

Улардан: «Нега болаларга бундай исм-шариф танафилларини?»— деб сураганларга: «Бу фавкуллода чиройли жанрлайдиган номларни биз радиодан эшитдик»,— деб жавоб қилишипти.

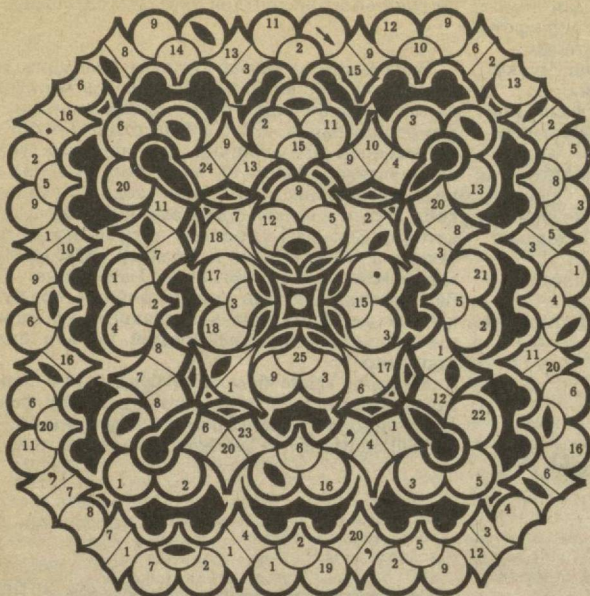
Свердловск вилоятига қарашли Волковское Шипачи қишлоғида бир кампир етти йилдан бери битта ўзи яшайди. Анча йиллар муқаддам бу қишлоқда 500 га яқин оила яшаган, шу кунларда эса бешта уй бўлиб, шулардан биттасида шу кампир яшайди, хоюс. 80 ёшни қоралаётган бу кампир «Ўз уйим — улан тўшагим» деб, ҳатто фарзандларининг уйида яшашни ҳам хоҳламайпти. Кампир кундалик эҳтиёжлар учун зарур нарсаларни бир неча километр узоқликдаги қишлоқдан олиб келади.

Американинг Флорида штатидаги бир шаҳар шифохонасида антиқа воқеа юз берди. Улар шу шифохонага даволаниш учун келган беморнинг азоб бераётган чап оёғини операция йўли билан тиззадан пастини қирқиб ташлаши керак эди. Аммо улар чап оёқ қолиб, унинг ўрнига ўнг оёғини қирқиб ташладилар. Буни ҳатто ўзлари ҳам билмадилар. Қачонки, бемор нарқоздан сўнг ҳушига келгач, бу хатоларини билишти. Одатда жарроҳлар беморнинг операция қилинадиган жойларини белгилаб қўйишар эди. Шу кунини нима сабабдан, уларнинг боши айланиб, кечирилмас хатога йўл қўйганлар.

ТИЛСИМ

Қуйида таърифланган сўз ва номларни топиб очқични ҳал этинг.

Очқич:

1. Урта аср форс-тожик мутафаккир шоири Фариiddин Атторнинг ахлоқий-таълимий мазмундаги асари — 15, 3, 1, 12, 1, 9, 18, 3.

2. Маълум бир уруғ авлодларининг келиб чиқиши ва қариндошлик даражаси рўйхати — 10, 3, 14, 3, 21, 3.

3. Ўзбекистондаги қадимий шаҳар — 11, 7, 24, 9, 21, 9.

4. Хайрли, савобли иш — 16, 19, 4, 7, 6, 2, 13.

5. Инсоннинг ўзгаларга бўлган самимий муҳаббати — 18, 22, 17, 21.

6. Босқинчиларга қарши курашган, қадимий афсонавий қаҳрамон аёл — 8, 20, 18, 3, 21, 2, 5.

7. Шамсия йил ҳисобидаги ой номи — 23, 3, 25, 5.

Жавоблар асосида шаклдаги рақамларни ҳарфлар билан алмаштиринг. Бунда хоразмлик машҳур рубойинавис, мумтоз шоир ҳикматини ўқийсиз.

Тузувчи: Фозилжон ОРИПОВ.

3-СОНДА ЧИҚҚАН ТИЛСИМНИНГ ЖАВОБИ

Ёйлар бўйича «запжир» ҳолида:

1. Шоҳизинда. 2. Арк. 3. Калтаминор. 4. Равоқ. 5. Қалам. 6. Меъмор. 7. Ранг. 8. Гумбаз. 9. Заргар. 10. Расм. 11. Манзара. 12. Анқара. 13. Амударё. 14. Ёруғлик. 15. Кулол. 16. Лола. 17. Агъана. 18. Айвон. 19. Нақш. 20. Ширач. 21. Чама. 22. Арча. 23. Алвон. 24. Нур. 25. Рассом. 26. Мискара. 27. Рух. 28. Хром. 29. Машқ. 30. Қонун. 31. Наққош.

Ёйлар бўйича унгла: 32. Ижод. 33. Олма. 34. Кўрк. 35. Амал. 36. Ўзак. 37. «Алла». 38. Асар.

Ёйлар бўйича чапга: 32. Ипак. 33. Ойна. 34. Кино. 35. Атир. 36. Ўтов. 37. Аруз. 38. Анқо.

ТИЛСИМ

4

1995

Учредитель:
Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан.

На узбекском языке

Навбатчи муҳаррир
Музаффар АХМАД
Рассом
А. САЛИМЖОНОВА.

Мусаҳҳиҳ
М. АБДУЛЛАЁРОВА.

Муҳарририят тураржойи:
700000, Тошкент — ГСП,
Матбуотчилар кўчаси, 32-уй.

Телефонлар:

Бош муҳаррир — 36-78-90.

Бош муҳаррир уринбосари —
33-07-94.

Маъсул котиб — 36-56-01.

Санъат ва маданият
назарияси — 33-07-94.

Муסיқа ва ҳаёқ ижодиёти
— 36-58-69.

Маданий-маърифий

муассасалар — 36-58-69.

Тасвирий санъат — 36-58-69.

Рассом — 36-56-02.

Мусаҳҳиҳ — 36-56-02.

Теришга берилди 15.05.95 й.

Босишга рухсат этилди
19.07.95 й.

Қозғ ҳажми 60x84¹/₈
Офсет босма.

Шартли босма тобоги 7,64.

Шартли босма тобоги 9,88.

Шартли бўёқли пусха 18,5.

Буюртма № 3608

7960 пусхада чоп этилади.

Сотувда эркин нарх.

«ШАРҚ» нашриёт-матбаа
концернининг босмахонаси,
700083

Тошкент шаҳри,
Буюк Турон кўчаси, 41.

© «ГУЛИСТОН» 4, 1995.

"ЧАШМА" фольклор жамоалари республика кўрик-танловидан лавҳалар.

Баҳоси: чакана савдода —
эркин нархда.

4260
Tutchiol

Деробод сопол заводи бош расмони Қудрат АСРОРОВ.

РАССОМНИНГ
ИЖОДИЙ
ИШЛАРИДАН
НАМУНАЛАР.

